

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA – MŰVÉSZET – TUDOMÁNY

2012. SZEPTEMBER

<i>Örkény 100</i>	ÖRKÉNY ISTVÁN	5
	egypercesei Füreden	
<i>Quasimodo 2012</i>	TATÁR SÁNDOR	9
	Anyámnak	
	GYUKICS GÁBOR	10
	Az elhatározás kezdete	
	NEOGRÁDY ANTAL	11
	Százados történet	
<i>Emlékezés</i>	NÉMETH PÉTER MIKOLA	13
	„Aztán mivégre az egész teremtés?” – Hubay Miklós emlékére	
<i>Próza</i>	KABDEBÓ TAMÁS	25
	Hol vagy?	
	ZSIRAI LÁSZLÓ	27
	Várakozás	
<i>Műhely</i>	KOVÁCS ÁGNES	31
	A nyugatos Elek Artúr kiadatlan levelezéséről	
	FÖLDESDY GABRIELLA	39
	Balatoni rege – Herczeg Ferenc vígjátékáról	
	NÉMETH ISTVÁN PÉTER	47
	„El nem múló vendégség van köztünk...” – Fodor András egy verséről	
<i>Európa</i>	KAZINCZY GÁBOR	53
	Adria	
	SLAVKO MIHALIĆ	56
	Eljött az idő / A hálátlan tengerész utolsó útja	
	Közelítő vihar / Kikötők	
	GULYÁS GYURETIN JÓZSEF	59
	Súlyos betegségben	
	ĐURO FRANKOVIĆ	63
	Aki az első versét magyarul írta	
<i>Utánzás a Balaton körül</i>	KÁLLAI SZILÁRD	67
	Az akarattjai vaníliafagyalt / Eötvös Károly-utánzás a Balaton partjáról	
<i>Versek</i>	KERÉK IMRE	73
	Szerelmünk holdja	
	PIENTÁK ATTILA	74
	Fény, sötét / Képeid / Nyári hajnal	
	WÉBER ANIKÓ	76
	Ápolás	

<i>Időről időre</i>	SOLYMÁR JÓZSEF	77
	Hogy volt, hogy nem volt	
	ZATKALIK ÁNDRÁS	80
	Utolsó hajónk	
	KELECSÉNYI LÁSZLÓ	82
	Szigligeti mozaikok, 2012	
<i>Művészet</i>	LEGÉNDY PÉTER	85
	Tassy Béla grafikusművész	
<i>Könyvekről</i>	SUHAI PÁL	87
	Levél Sóshartyánba	
	PETRŐCZI ÉVA	89
	Könyvről könyvre	
	KELLEI GYÖRGY	92
	Mesebeli figurák a kisváros peremén	

E számunk képanyagát **Tassy Béla** színezett rézkarcaiból válogattuk.

SZÁMUNK SZERZŐI:

Đuro Franković (Frankovics György) magyarországi horvát etnográfus, • Földesdy Gabriella, színháztörténész, Bp. • Gátai Zoltán tanár, Pécs • Gulyás Gyuretin József (1936-1976) költő, történész • Gyukics Gábor költő, Bp. • Kabdebó Tamás író, Dublin • Kállai Szilárd, Eötvös-könyvkiadó, Veszprém • Kazinczy Gábor, képzőművész, Orfű • Kelecsényi László író, Bp. • Kellei György író, Balatonfüred • Kerék Imre költő, Sopron • Kovács Ágnes irodalomtörténész, Szombathely • Legény Péter művészettörténész, Balatonalmádi • Neogrady Antal festőművész, Szentendre • Németh István Péter költő, Tapolca • Németh Péter Mikola költő, Vác • Örkény István (1912-1979) író • Petrőczy Éva költő, Bp. • Pienták Attila költő, irodalomtörténész, Bp. • Simara Gyula Puzsarov (1949-1994) költő, műfordító • Slavko Mihalić (1928- 2007) horvát költő • Solymár József író, Solymár • Suhai Pál költő, Bp. • Szegedi-Szabó Béla költő, műfordító Bp. • Tatár Sándor költő, Törökbálint • Tassy Béla (1942-1912) grafikusművész • Weber Anikó, egyetemi hallgató, Bp. • Zatkalik András újságíró, Veszprém • Zsirai László író, Bp.

EGYPERCESEI FÜREDEN

A sátán Füreden

Az utas kilépett a kert kapuján, kezét nyújtott L. G.-nek, aki idáig kísérte, aztán útnak eredt a vasútállomás irányában. Még egy órája volt a veszprémi vonat indulásáig, tehát kényelmesen lépkedett az átforrósodott úttesten, fehér sortban, kihajtos fehér teniszgömbben, egy kis borjúbőr táskát lóbálva a kezében, dudorászva.

Már a szomszéd villa előtt megállt. Egy hatalmas vontató állt az út szélén, két pótkocsival; a sima platókon két zöldre mázolt vasszörnyeteg.

Lapos, zsömle formájú, óriási alkotmányok. Az utas, aki még sohasem látott ilyen gépet, első percben azt hitte, hogy pontonok, aztán hogy jégtörő hajók, bár az is lehet, hogy valamilyen óriási exkavátornak az alapzatai. Az aljuk szelíden domborodik, mint egy ladi feneke, fent azonban ismeretlen rendeltetésű csövek, szivattyúk, tarajok meredeznek szerteszét.

Ujjával megkopogtatja az első gép oldalát.

– Eladó? – kérdezi.

– Micsoda?

Az egyik kocsikísérő, aki halványszürke cejgnadrágot visel, meghökkenve méri végig. Felsőteste meztelen, s mellének szürke borostái közt apró igazgyöngyök csillognak.

Tikkasztó a meleg.

– Emez – mondja az utas, újra oldalba veri a gépet, és figyelmesen hallgatja üres belvilágának fémes kongását.

– Ezt akarja megvenni? – bámul a kísérő.

– Miért? A másik talán jobb?

– Dehogy – mondja izzadva a kísérő. – Teljesen egyforma mind a kettő.

– Hát akkor ennél maradok – koccintja meg a gép oldalát a vendég.

– Meg akarja venni?

– Esetleg.

– Kinek a részére?

– Csak úgy magamnak. Miért, nem eladó?

– Ilyet még nem hallottam – mormolja a kocsikísérő. Szemét lehunyja, a keze hátával letörli róla a verejtéket. Aztán még egyszer megbámulja az utast, száraz szemmel. Aztán sarkon fordul, és átmegy az árok felőli oldalra.

Összesen hatan vannak. Egy sofőr, aki hanyatt fekszik a vontató alatt, egy szerelőforma ember, aki a szerzőszámokat adogatja neki, és a négy kísérő szerteszét.

Most ketten kiválnak közülük. A borostásmellű elhozza egyik társát, aki sötétkék vászoninget visel. Az ing, ahol hozzáér a bőréhez, átnedvesedett, és ott egy árnyalattal sötétebb a kékje.

– Maga az a pasas? – érdeklődik barátságatlanul.

– Miféle pasas? – kérdezi az utas.

A kékinges közelebb lép, és belenéz a szemébe.

– Minek ez a gép magának? Halljuk! – teszi hozzá fenyegetően.

– Kikérem magamnak ezt a hangot! – fortyan fel most már az utas is. – Mondja meg, ha nem eladó, de ne kiabáljon velem.

A borostásmellű békítón közbemorog: – Jóska...

Ettől a társa szelídülni kezd.

– Először is – mondja –, én nem szoktam kiabálni senkivel. Másodszor, én egy szóval sem mondtam, hogy a gép nem eladó. Harmadszor pedig talán meg szabad kérdezni, hogy minek ez magának.

– Nézze – mondja az utas. – Én nem kérdezek semmit, maguk se kérdezenek semmit. De hogy ne legyen megint veszekedés, inkább megmondom: szükségem van rá.

– Erre? – bökk rá a gépre a kékinges.

– Erre vagy a másikra. De ha választani lehet, akkor inkább ezt viszem el.

– Várjon egy kicsit.

Elmennek. A kék ingnek időközben a háta is megsötétedett: most az árok felőli oldalon, ahová némi árnyékot vet a kocsi, összegyülekeznek a kísérők. A szerelő megrugdálja a sofőr talpát, aki kimászik a kocsi alól, odamegy a többiekhez, s egy idő múlva a borostásmellűvel és a kékingessel előkerül. Ő sokkal magabiztosabban lát neki a dolognak.

– Hát erről van szó, ugyebár? – nyújtja a csuklóját az utasnak, mert a keze olajos.

– Ha meg tudunk egyezni – mondja az utas.

– És mi az elképzelése, ha szabad kérdezni?

– Maga mondja meg.

– No mégis.

– Én ezt nem tudhatom – mondja óvatosan az utas.

– Még azt se tudom pontosan, hogy mire való ez a gép.

– Ez a gép – mondta a borostásmellű buzgón – belvizeket fog elszivattyúzni.

– Nagyszerű – helyesel az utas.

– Elsőrendű konstrukció – dicséri a sofőr.

– Nagyon megbízhatónak látszik – bólogat az utas.
De a kékingesből megint kitör az a rossz természete.
Előretolakszik, és kiabálni kezd.

– Látjátok, micsoda pasas? Azt se tudja, mi ez, csak meg akarja venni.

– Jóska – csitítja a borostásmellű.

– Mondtam, hogy nem szabad szóba állni vele – háborog a kékinges.

Az utas fölveszi a borjúbőr táskát.

– Ahogy akarják – mondja sértődötten. – Nem akarom erőltetni magukat.

– Jóska! – mordul föl a borostás.

– A viszontlátásra – mondja az utas.

– Hová rohan? – ordít rá a kékinges. – Ne rohanjon sehová.

– Megy a vonatom – mondja az utas, de pár lépést visszajön, s odamutat L. G. kertjére. – Látják ott azt a diófát?

A diófa bent áll L. G. kertje mélyén, a háztól jobb kéz felé.

– Ha rászánják magukat, csak tegyék oda le, a fa alá. Elmegy.

Ők, most már mind a hatan, odaszállingóznak L. G. kapuja elé. Ott álldogálnak egy helyben, nézik a keretet, a kertben a fát, s a fa tömör, sűrű árnyékát. A hőség rezgő függönyén is átérződik egészen az ország-útig annak a sötét foltnak csábító hűvöse.

1955

Bejegyzései Déry Tibor Tamás-hegyi vendégkönyveiben

1973. június eleje

Finom kis ház, mondhatom! Évek óta járok ide, de csak most íratnak be a könyvükbe, mert Kossuth-díjat kaptam. Ezt azonban elfeledtette a jóízű ebéd. (Három fogás, savanyúság, bor.) Isten áldja a háziakat!

Örkény István.

Ó pardon, 1968. IX. 19-én beírtam a nevem, de csak uzsonnát kaptam. (Rétes lazannya módra.)

1973. szeptember 7-én

Déry Tiborék vendége voltam. A vendégszeretet nagy, a koszt kitűnő, a mellékhelyiségek tiszták.

Örkény István

1975. augusztus

Ich werde in der DDR jedem erzählen, wie wunderbar

die ungarische Küche ist. Auch Genosse Honecker wird sehr froh sein.

István Örkény Tourist aus der DDR und seine Frau

Levél Déry Tibornak Balatonfüredre

Szigliget, 1971. júl. 1.

8-as szoba

Édes Böbe, kedves Tibor!

Könnyesre kacagtam magam Tibor levelén. Könnyeim azonban hamarosan a szállongó mézporral összeállva koppanva hullottak a padlóra. Egy méla iparos rálépett, szétnyomta. Szökve jöttem ide, Zsuzsára bízva az építkezés gyötrelmeit. Minálunk most kulminál minden. Kőpor, vakolat, olajfesték, hegesztőláng. Kőművesek, gázosok, vízvezetékesek, pederaszták, mázolóok, redőnyjavítók, kommunisták. Egy parkettacsizoló tegnapelőtt bejött, eltűnt a porban, zajban. Azóta sem láttuk, családja keresi. Egyszerre beszélnek négyen, pénzt kérnek hárman, egyet ugyan tévedésből befalaztak, de már kopogással életjelet adott. Szintén pénzt szeretne kérni. Ebbe az egészbe ti hajszoltatok minket bele, és amikor elszabadul a pokol, vígan ültök hajó alakú kastélyotok tizenkét kongó szobájában, és meg se hívtok, hogy pihenjem ki fáradalmaimat. Ide kellett jönnöm 81 forintért, amit különben ...nak adhattam volna. Itt leszek 12-ig. Majdnem egy ezres. Hát csak szálljatok magatokba! Mennyi por, bűz, kalapálás, pénzkidadás, csak timiattatok! Legalább gyertek ide, vigasztaljatok meg. Úgyis szeretnék Tapolcán szandált venni, de nincs kocsim. Lehet, hogy a híres tapolcai szandálok nektek is megtetszenének.

Szeretettel vár a 8-as szobában

Pista

Levelek Lipták Gábornak

1957. máj. 3.

Kedves Gabus!

Itt küldöm új novellám kéziratát gyűjteményed számára, mely ezzel világméretben is első helyre küzdötte fel magát. A többit már bátran eldobhatod.

Ami most a nyarat illeti, házatok fényét és pompáját emelendő, hajlandók vagyunk júl. végén vagy aug. első felében két hétre hozzátok leereszkeszteni. Nem kell semmi ceremónia. Egészen olyan vagyok, mint más ember,

egyszerű, szerény, közvetlen. Majd meglátjátok. Ha terhemre lesztok, amit nem hiszek, esetleg megkérek, hogy húzódjatok el másmerre arra a két hétre. Ezt is meglátjuk majd.

Pulcsinak kézcsók, téged szeretettel köszönt
Örkény István

1959. júl. 16.

Kedves Gabus!

Ne haragudj egy ideges bolondra. A háborúban átlóték a bal fejemet, épp ott, ahol józan eszem utolsó maradványa székelt. Ennek köszönhető, hogy ott felejtettem valahol a rövid ujjú nejloningemet. Kérem Maxit, tegye egy borítékba, Melinda ragassza le, Gabus címezze meg és Pulcsi leheljen rá egy csókot, mert a testemen hordom a szóban forgó inget.

Ez sürgős, mert ebben járok Pesten, mosási okok miatt. Ma délután munkához látok, és hamarosan újra írok. Sokszor ölel agylövéses barátod
Pista

1959

Kedves Gabus

Ing nélkül járok, csak szőr borít, mert nem jött meg a nejloning. Nem szokás a vendégek ottfelejtett testi fehéreneműjét eladni és így pénzhez jutni.

Ne mulassz el nekem sajtójegyet szerezni a bálba (Anna), elég lesz a Zsuzsiét fizetni. Közölheted a rendezőséggel, hogy hosszú báli beszámolót írok a Svenska Sijöring Smörgütsbord Tidnigen c. lapba.

A báli viszontlátásig ölel
hú barátod

Örkény István

1960

Kedves Gabus!

Minden jel arra mutat, hogy mi júl. közepétől aug. elejéig megtiszteljük szerény házatokat. Oly nagy öröm nekünk veletek lenni, hogy lemondunk a Dizsi lovagterméről, és beérjük a verandával is, sőt, a kutyaól is megtesszi. Tehát gondot ne csináljatok magatoknak, és kérjétek Istent, hogy ne jöjjön közbe semmi, mert akkor végre lesz egy boldog és derűs nyaratok.

Ezenkívül e hét végén is tervezünk egy füredi vikendet, tehát kérlek, suszteroljatok be valamelyik hajóra, persze legboldogabban esnék egy kis szombat délutáni vitorlázás az Addion, mert az a mi második otthonunk. Hozunk a közösbé tíz deka veronait, mert nem szeretnénk ingyenélők hírébe keveredni.

Csak megemlítem, hogy minket rengetegen hívnak, százfelé, jobbnál jobb társaságok, de mi mindig titeket választunk, mert tudjuk, milyen rossz lehet nektek nélkülünk.

Ölel

Örkény Pista

1964. dec. 31.

Kedves Gáborom!

Segítségemet kérem. Regényt vagy kisregényt írok. Egy epizódja Füreden történik, ahová egy szívbeteg, de csupa életkedv 64 éves asszonyt beutálnak. Elfoglalja a szívkörházbeli szobáját, de másnap valaki (orvosa? ápolónője? betegtársa?) elmondja neki, hogy mi a napirend, az időbeosztása, a séta a szórakozás. Vagyis elmond két mondatot – ezt kérem tőled –, amitől ennek a nőnek rögtön eleje lesz, és, mint szegény Mányai Lajos másnap becsomagol és visszaszökik Pestre. Kérlek, ha lehet, írd le nekem ezt a két mondatot.

Zsuzsival együtt boldog új évet kívánunk. Mindenki jól van, minden rendben van, remélem, ti is, ott is.

Ölel Pistátok

1965

Kedveseim!

Nagy a levelezésem, muszáj valami rendet tartanom. Tegnap: disszidált buzeránsok, hogy hazajöjjenek-e. Tegnapelőtt: Mao Ce-tung, fél, hogy elrontotta az életét, mit tegyen. Brigitte Bardot: magányos, éjjel fölsír. Segítsek.

Nektek is csak röviden. Lemenjünk? Lehet. Febr. 6-7-8. körül egy vikend. Kivételesen ne zsidózzatok. Ha szép az idő. Külön szobában alvásról lemondunk. Fűtés ne néprajzi ritkaságokkal, hanem kályhakkal.

Írjatok kedvesen, különben elmegy az a kis kedvünk is.

Ölel Pista

Ui. Írtam egy kisregényt. Zseni vagyok.

1966(?)

Kedves Aranyoskáim!

Érdekes, hogy már a meghívás mikéntje milyen éles fényt vet az emberek jellemére!

Pl. aki ezt írja:

„A közelgő kettős ünnepen szívesen látunk füredi házunkban...” stb., stb.

Milyen ember?

Derék, nyíltszívű, egyenes magyar ember. Mindenkinek a szemébe néz. Nem vihorász senki háta mögött. Ami a szíven, az a száján.

Az ilyen embert mindenki szereti.
Sírjára virágot visznek.
Soká emlegetik.
„A disznósajtot hogy szerette”, még ilyenekre is emlékeznek.
De nem mindenki ilyen.
Pl. aki ezt írja:
„**Ha** majd Hévízről hazatértünk, és **ha** kész leszünk a festéssel, ciánózással, és **ha** nem jön Köpeczi, és **ha** és **ha** és **ha**...”
Vajon milyen ember ez?
Magyar ember? Egyenes ember?
Se egyenes, se magyar.
Az ilyennek két nyelvé van a szájában. Ezek a sunyiak, alamusziak, társaságban hangtalanul fingók, orrukból kitorukált piszkaikat szétdobálók.
Még Lenint se szeretik igazán.
Csak saját odvas fogaikba mernek beleröhögni.
Sírjukon gizgaz nő, laboda, bojtortján.
Emlékük le van sajnálva.
Tőlünk sokan kérdezik ám: Miféle pasasok ezek a Liptákék?
Mi tartózkodóan válaszolunk.
„Magunk se tudjuk”, meg: „ne szólj szám, nem fáj fejem”.
Várunk.
Vigyázz, Lipták! Vigyázz, Liptákné! Még Melinda is!
Mi csendben vagyunk és várunk.
(Pista és Zsuzsa)

1970. jan. 18-án

Kedves Gábor!

Óriási számár vagy. Nem is értem, hogy tavaly egész évben nem sértődöttél meg egyszer sem. Vagy ez még a tavalyi? Akkor 1970-ben még egyszer felhúzhatod az orrod. Térden állva gondolok rád. Nincs kiválóbb ember náladnál. Szép. Okos. Becsületes. Szerény. Kiváló gyümölcsstermelő, gyűjtő, emberbarát, író és szocialista. Elég?

Mellékesen azért is írok, mert kedves svájci barátnőm kért füredi szobaszerzésre. Tudsz-e segíteni?

...

Mi megvagyunk, ez nem volt jó tél, a darabom még betiltva, de „talán” jövőre játszható. Le vannak szarva.

Édes Pulcsikát imádom. Írj rendszeren, röviden, értelmesen. Alany, állítmány. Jelző nem kell.

Ölel

Ö. Pista

Dedikációk Lipták Gábornak

Nehéz napok, Bp. 1957

Lipták Gáboréknak szeretettel. Örkény István
1957. IV. 27.

Kulcskeresők, Bp. 1977

Gabusnak és Pulcsinak, akik sose veszítették el a kulcsot. Szeretettel Örkény Pista.
1977. III. 21.

Az utolsó vonat, Bp. 1977

Lipták Gábornak és nőjének (Pulcsika).
A magyar és külhoni irodalom istápjának ajánlja Örkény István, szintén íróember.
1977. VII. 25.

Rózsakiállítás Bp. 1977

Gabuséknak (még a halálon innen)
Szeretettel: Pista
1977. 10. 12.

Tatár Sándor

ANYÁMNAK

'másik kései

Tudtad, drága Anyám, hogy kit és mire hagysz itt,
mikor leintetted a *túlra* vivő taxit?

A lelkiismeret-kín, mondd csak, utolért?

Vagy neveltem volna magamat én keményre,
mit váltig takargattál, észrevéve –
a nem-gonosz is lakol mindenért.

Nappalom bujkálás, és gyógyszer hozza álmom:
teher, sőt átok ül e lankadt, kósza árnyon;
ha szép szót lel, biztos, hogy hazudik:

a mondhatatlant bűvészkedi szóvá,
mije a rábízottból maradt, azt is szerteszórná
(nem ezt ígérte valaha a huszadik...)

Nem nyafogok, hisz most már késő;
nevemmel terhes már a véső
– ha ugyan állítanak sírkövet...

Mit meg kell járnom még, az út, tán pár arasznyi –
figyelmem lassan már csak arra tud tapadni,
hogy *onnan* milyen hívás, hír jöhet.

(nagydíjas vers)

Gyukics Gábor

AZ ELHATÁROZÁS KEZDETE

*a zárt vonatablak
érintkező
hajszálnyi résen át
az utasfülkébe
jégdarabként fúvódó hó
hideg permettel
fagyaszt domborművet
az ablakperemre*

*a száguldó vonat
a vágány menti nádas jegéről
elriaszt egy kócsagot*

*varjú úz el egy vadgalambpárt
hogy a fenyőfaágról
belássa az erdőt
áttörő síneket*

*fenyőtű veti magát a hóba
és jégüvelybe fúl*

egy szarka nézi mindezt

*még itthon van
nem kíván menni oda
ahol más az ég*

(különdíjas vers)

Neogrády Antal

SZÁZADOS TÖRTÉNET

(részlet)

11. SZONETT

*Fejtettel már meg örök talányokat?
Nagyvadat az erdőtüz poklába,
Mért hajtja mindig egy irányba lába?
Vadállatot más vad miért támogat?*

*És aranyveretű barátságokat,
Mit ott kötöttünk még az iskolába'
Mért bújtatunk bohóc maskarába,
Követvén fontatlan galádságokat?*

*Nem spórolunk a jó akolmeleggel,
Amely telente otthonunk betölti,
Nem számolunk jótékony fényjelekkel,*

*Bár némelyik a jó irányt üvölti.
S révbe érhetnénk szelídebb szelekkel.
Mért gyűlöl testvért és komát a földi?*

(különdíjas vers)

„AZTÁN MI VÉGRE AZ EGÉSZ TEREMTÉS?”

In memoriam Hubay Miklós (1918–2011)

Mennybemenetel

„Zarándoklás ez, minden ős kezdetén megteesszük, a kettévágott – a történelmi Neogradiensis, a Palócföld girbe-gurba tájain – Nógrád megyében, hogy előbb – még magyar részen – a csesztvei udvarház körüli pusztuló park csendjében tűnődjünk el a teremtés bizarr kalandján és a vele járó sete-suta világtörténelmen. Mert talán épp egy ilyen kidőlt fára leülve – a krími hársról van szó – tűnődött el Madách Imre is azon, hogy hogyan lehet egyetlen képletben kifejezni ezt a végtelen térben és időben terjengő „izét”, amit történelemnek nevez az emberiség.

Aztán folytatjuk a zarándokutatót tovább, még a megyehatáron belül, de már az országhatáron túl, Alsó-Sztrégóvára – ma Dolná Strehovának nevezik a falut ugyanott, a Felföldön, az Ipoly-táji hazában, de már a Szlovák Köztársaságban –, ahol a várkastély gyűjteményében láthatjuk egy magyar író családi képmásait. Az ivadékokat és az őseket. (A feliratok megértéséhez nélkülözhetetlen a zsebszótár használata.)

De most – a Benes-dekrétumok újra éledése idején? – nem engedik be a Magyarországról érkezőket, akik itt ez évben is megtartanak előadásait szűk körben, csak úgy egymásnak Alsó-Sztrégóva szülőttjéről. [...] Átballagtunk – kisdéd zarándokcsoport – a falu másik végébe, a katolikus templomhoz. S ez lett az előadóterem. Itt talán jobban is kiéleződött a létkérdések transzcendenciája.”

S valóban, így történt ez az Ipoly Eurorégió Szabadegyetem Madách tanulmányi napjain 2004–2008 között. A váci Madách-kör rendezésében, a Madách Irodalmi Társaság tagjai, valamint magyarországi és szlovákiai középiskolások, főiskolások és egyetemisták évről évre hittellel érkeztek az „északi géniuszbá”, Madách szülőföldjére, hogy lelkieken erősítsék a szellemiekben egységesülni vágyó Európánkat, és azzal a reménységgel, hogy a klasszikusoknak nem árthat már semmiféle politikai fondorlat, még a szlovákiai nyelvtörvény sem. Tévedtek, tévedtünk volna? Nagy baj volna, ha igen. Ám bárhogyan is legyen, a magyar–magyar, a szlovák–magyar határokon átnyúló emberi kapcsolatok továbbépülnek, ahogyan Hubay Miklós is sejtetni engedi az itt idézettek értelmében, a Napkút Kiadónál 2010-ben megjelent *Aztán mi végre az egész teremtés – Jegyzetek az Úr és Madách Imre műveinek margójára* – című vallomások könyvében.

(Ikarosz requiem)

Pilinszky-palimpszeszt(usz)

Milyen lesz az a VisszaSejtesedés,
amiről csak hasonlatok beszélnek,
olyanfélék, mint oltár, szentély,
kézfogás, megtérés, áldozás, ölelés;
Fűben, fák alatt megterített asztal,
ahol, nincsen első és utolsó vendég.
Végül is milyen lesz, milyen lesz
az a nyitott szárnyú emelkedő zuhanás,
VisszaHáramlás a világ közös fészkébe
lángoló szívébe? – Nem tudom,
és mégis, hogyha valamit ismerek,
hát ezt igen, e forró folyosót,
a nyílegyenes labirintust, melyben
mind tömöttebb és mind tömöttebb
és egyre szabadabb a tény, hogy repülünk.

„Szemben velem, otthon, a József Attila utcai szobám falán – mesélte Hubay Miklós 2007 januárjában az Írók boltjában a Mysterium Carnale/Hommage a' Pilinszky című kötetbemutatóm felvezetőjében – az egyik nagy magyar grafikusnak, a ma már klasszikusnak számító Kéri Imrénnek egy fametszete függ”. Ha valaki átléphetne egyszer is a Hubay-szentély küszöbét, meggyőződhetett róla, hogy az előbb említett grafika Michelangelónak a Sixtus-kápolna mennyezetfreskóján, *A Nap, a Hold és a növények teremtése* című részén látható figurájával állítható párhuzamba. Ott az Istennek csak a feneké látszik, ahogy egy hatalmas köpenyben átsuhan a levegőégen, s kifelé repül a képből, a fenekét mutatva felénk, mint akinek elege van a világból, amit ő maga teremtett, elege van az emberből, akit saját orcájára formált. Ezzel a michelangelói látomással szembesült tudatosan, nap mint nap, kilencvenen túl is Hubay Miklós, a drámaíró. Mert ő jól tudta – amióta valóban elhittük Nietzschének azt a közhellyé lett kijelentését, hogy: „...az Isten meghalt”; Babitsnak modern próféciaját, hogy „Az emberek elhagyták Istent, / Most Isten hagyja el a világot.”; Pilinszkynek jelenkorunkra hatványán igaz állítását, hogy ti. „ez az a föld, amit Isten elhagyott” – azóta senki sem kerülheti meg ezt a kérdést, valamennyiünknek valamilyen formában, újra és újra át kell gondolnunk a fent idézett megállapításokat.

Jelen pillanatban ennek legfőbb akadály, hogy mindennapjainkban eljutottunk arra a mélypontra, ahol már gyakran a tényeket sem vagyunk képesek megkülönböztetni a valóságtól, hova tovább, a virtuális valóság egyre inkább összekeveredik a realitással. Vajon miért lett ez így, mi lehet ennek az oka? Valószínűsíthetően Rilkének az a felismerése adhat választ erre az életre szóló kérdésre, ami egész földi létünk ellentmondásosságára képes rávilágítani, s amire úgyszintén Pilinszky hívta fel a figyelmünket, hogy ti. „Rettenetes, hogy a tényektől sose ismerhetjük meg a valóságot!”. Igen. Pilinszky János erről a könyörtelen igazságról tovább elmélkedve megállapítja azt is, hogy a tények, emberi világunk tényei mindenkori részei a valóságnak, de sohasem azonosak egészen vele. A tények az emberéi. A valóság Istené. Föderíthetjük a tényeket, s igyekezhetünk egyeztetni azokat a valósággal – ez minden.

– Ez minden!? – kérdezek rá kétségek között vergődve, miközben újabb kérdéseket hívok elő tudatom mélyrétegeiből menekvésként a drámaíróval folytatott dialógusban. Akkor mire való a színház? A színház csak játék? És az élet csak valóság? Nem – állítja határozottan Hubay Miklós a *Napló nélkülem jegyzeteiben* –, a színház mindkettő: játék és valóság is – csak máshol és másképpen. Ha a színházat csak játéknak vagy csak megjelenítésnek tekintem – írja a továbbiakban –, legfőbb erejétől fosztom meg. Mert egy drámaíró nem csak az életében, de a művében, a színpadon is bűnbe eshet, és megtérhet. A színház morális intézmény. Az új színháznak el kell felednie, nem azt, hogy játék, hanem azt, hogy elmeszülemény, fikció. Amikor a függöny fölmege, „itt és most”, valóságosan megtörténik valami, semmivel se kevesebb súllyal, mint amikor az életünkben kétségbeesésbe kergetünk, vagy épp megvizsgálunk valakit. Az egyetlen különbség az, hogy a színház „mesterséges” síkján a valóság másképp történik meg, mint egyebütt.

De mégis, hogyan? Talán olyasformán, ahogy *Az ember tragédiájában*, ahol már az első szín második megszólalásában azt halljuk az Úr hangján Madáchtól, hogy „Be van fejezve a nagy mű, igen / A gép forog, az alkotó pihen”. Á, dehogyan van befejezve, kiált fel határozottan Hubay, a dramaturg. Isten itt nagyot tévedett, hiszen az egész Tragédia arról szól majd, hogy valami hiba történt, homok került a gépezetbe. Ettől az újra meg újra felforrósodik, begerjed... Ráadásul mindezek után a Teremtő eltűnik a történelmi színekből. De mitévő lesz aközben, amíg a világtörténelem kereke recsegve-ropogva ugyan, de körbejár? – kérdez rá Hubay. Majd így válaszol: – *Pascal szerint elbújik; Szkhárosi Horváth szerint: elalszik, így nem lát; Nietzsche szerint: meghal; Vörösmarty szerint: megöszül; Kosztolányi szerint: álmatlanul ül aranyágon. A Biblia szerint a Mindenható bankódik, megbánja, hogy embert teremtett.*

De mégis miért? Meglehet azért, mert Ádám, mikor a bűnt elkövette, nem érzett semmiféle megrázkódtatást, bűnbánatot. A „bűn és bűnhődés” erkölcsi parancsa számára ismeretlen, mert meggyőződése szerint, ő nem bűnt követett el, hanem természetes emberi módon lázadt az isteni tiltás ellen. Ahogy az első emberpár a *Tudás fájának* gyümölcsét megízlelte, a *Halhatatlanság fája* közelébe se férközhetett, mert az arkangyal útjukat állta, s tüzes pallosával kitessékelte őket a Paradicsomból. Madách szerint, ez sem egészen így történt, hiszen Ádámot így beszélteti: „El innen, hölgyem bárhová, el, el! / Idegen már ez a hely”. Vagyis Ádám és Éva önszántukból hagyják el a Paradicsomot, ha valaki tartóztatná őket, akkor se maradnának. Itt válik érzékelhetővé, olvashatjuk Pilinszkyknél, hogy „a modern világ többek közt két rendkívül fontos dolog jelentését mosta el bennünk. Az egyik a bűné, a másik a vezeklése”. Valójában ugyanerről, pontosabban a „bűn és bűnhődés”, a „bűn és vezeklés”, a „bűn és bűnbocsánat” ok és okozati összefüggéseiről elmélkedik Hubay Miklós is, aki azt írja *Jegyzetek az Úr és Madách*

Imre műveinek margójára: „A bűnbeeséssel és a kiűzetéssel mintha a színét veszítette volna minden... Szürke lett a föld. Értelmetlen. A teremtett világ, amely nem régen még az Erő, az Értelme és a Jóság fényében ragyogott, működik azért tovább, csak éppen azt nem lehet tudni, hogy minek. Kérdés az, nem volna-e jobb leállni az egészszel. Mert minél nagyobb szabású az univerzum, s minél olajozottabban funkcionál, s minél tökéletesebbnek látszanak törvényei, voltaképpen annál szembeszökőbb a botrány, hogy mire való ez a felhajtás.”

Úgy érzékelni tehát, hogy a harmadig évezred küszöbén átbukdácsolva, a huszonegyedik század előterében téblábolva ugyanez a dilemma még inkább felerősödik, elhatalmasodik rajtunk. Lucifer provokatív kérdése így talál totálisan célba, így talál el ismét bennünket: „Aztán mi végre az egész teremtés?”. Ádám se tudja, de a Mindenható se képes egyértelmű isten-emberi választ adni erre a gyötrő kérdésre, állapítja meg Hubay. Mindettől függetlenül, vagy mindezzel együtt Ádám útját minden nemzedéknek újra és ismét végig kell járnia. Nincsen változtatásra mód, minden időkre szóló parancsolat ez. De mindazonáltal, mégis, mi legyen ennek a planétának a sorsa, a jövője, ahol sorsunk szerint a Teremtő szabta úton, a születéstől a halálig „kötelező gyakorlatként” végig kell haladnunk? Ha Isten nem képes választ adni erre a sarkalatos kérdésre, úgy valóban nincsen értelme a földi létnek, így a teremtésnek se sok. És mégis, ennek ellenére „Szegény Ádám – sajnálkozik Hubay –, ő fogja majd kiizzadni és kiverekedni, korszakról korszakra, a teremtés művének értelmét”.

A magányos Ádám. De magányos maga a Mindenható is. Most válik rejtőzködő Istenné. Nem is fogjuk őt többé látni a történelem folyamán. Beteljesedett *Isten büntetése*. Ez a kifejezés színére és visszajára is forgatható. (A büntetést elszenvedő Istent is jelenti, és a minket büntetőt is.) Így is, úgy is megvan az értelme *Az ember tragédiájában*. Figyeljük csak, milyen szöveget ad Madách Ádám szájába:

„Érzem Isten, amint elhagyott,
Üres kézzel taszítván a magányba,
Elhagytam én is.”

Ez a világban való kivetettségünk, teljes elmagányosodásunk kulcsmondata. Hubay Miklós olvasatában: „Nem csak Isten bünteti Ádámot kiűzetvén őt a Paradicsomból – Ádám is az Istent. Mondhatni egymást taszítják a magányba.”

Ó, jaj, mi lesz veled árvaságra jutott emberiség!?

Hősök nélkül

Mi lesz velünk hősök nélkül? Hubay Miklós 1940-ben, azonos című drámájában, erre a lelkeken átviharzó és elhatalmasodó nemzeti sorskérdésre keresi a választ, s akkor a mohácsi csatavesztés és a Buda eleste utáni időköt idézi, azt a korszakot, amikor az ország tragikus módon hosszabb időre elveszti függetlenségét. De miért pont azt, a magyar történelemnek miért nem valamelyik dicsőséges hőskorszakát eleveníti meg tanú- és tanulságként? Minden bizonnyal azért nem, mert szinte testközelből érzékeli Nagyvárad szülöttjeként Ady intelmét: – „Nekünk Mohács kell” – az ő üzenetének végzetre hangolt aktualitását: „Ne legyen egy félpercnyi békeességünk, / Mert akkor végünk, végünk”. Ugyanolyan szorongatóak voltak a körülmények már akkor is, mint manapság. A kérdés továbbra is az maradt, hogy az ország mindenkori vezetői képesek lesznek-e a kialakult drámai helyzetben a tragédiát személyes tragédiaként vállalni, megélni, vagy megszöknek a hamis tudatba és árulásba?

A nemzethalál gondolata, „az elfogyni, mint a gyertyaszál” félelme azóta is, és most is kísért. Ugyanígy van ez a kortársak: Németh László, Márai Sándor, Sarkadi Imre, Illyés Gyula drámáiban is, s a rá következő nemzedékek már egy elesésre méltó csatateret se találnak maguknak, ami a „senki földjén”, a „senki idején” heroikus küzdelmeik színtere lehetne. Arany János kétségbeesett bölcséletéig jutnak el ők mindahányan, ahogy Hubay is megírja: a rosszat tovább rontani – „No, lássuk Ūristen, mire megyünk ketten”.

Ebből, a majd félezredes életérből, tapasztalásból, tragikus hagyományból tör elő, fel a magasba, a csillagos égre Madách Imre – vélekedik a drámaíró. Az emberiség lét-nemlét kérdésének megragadásában kétségtelen, hogy egy olyan egyedülálló drámai koncepcióval, amiben megadatik, hogy eljusson a leglényegig, megfogalmazva a legfontosabb létkérdéseket, amelyeket minden élőlény végigél itt, ezen a Földön: a verőköltő bodobáctól a tudós baglyon át Shakespeare Vilmosig. Az egyik sarkalatos madáchi kérdés így hangzik: „Miért, miért e percnyi

öntudat, hogy lássuk a nemlét borzalmait?” Igen, földi halandóságunkkal kell szembesülnünk mindenekelőtt, avval a felismeréssel, hogy itt létünk születésünk pillanatától feltartóztatlanul vezet a megsemmisülés felé, a nemlétbe, a semmibe. Ez a felismerés életünknek olyan paradoxona az utódok szempontjából is, amelybe csoda, hogy már a felismerés pillanatában bele nem pusztulunk. S ez az az ellentmondás, ami csakis a hit által, üdvözülésünk reménységével kezelhető. De hogyan, milyen formában, ha a tudományok racionalizmusa felszámolta Isten fogalmát? És vajon mi okból? Hiszen így az emberbe ojtott haláltudat még inkább félelmissé, fel- és megoldhatatlan gondná válik a lélek hullámhosszán. Ha nincsen odaát, transzcendencia, akkor, Madách szavával a „végetlenbe” plántált jövőkép is megsemmisül. De mi van helyette? Csak a jelen van! De miért is? Ádám erre így válaszol: „Segítség, Lucifer! El innen, el, / Vezess a jövőmből a jelenbe vissza, / Ne lássam többé ádáz sorsomat...”.

A jelen múlásában élünk ma is, se múltunk, se jövőképünk. Miért nem vesszük hát észre végzetünk? Vagy egész egyszerűen önvédő reflexként az ész csele érvényesül itt is? Ha nincsen jövő és csak jelen van, akkor halál sincsen? Pillanatnyilag azt hihetnők, hogy ez így még igaz is. Ám az élet biológiai törvényei szerint, a végkifejlet tekintve nincsen menekvés, ezért „egészséges” haláltudat nélkül teljes életet élni képtelenség. De mi van a tudat mélyén, a tudatunk rejtett bugyraiban? Mi tévők lehetünk ma, ha az „Isten halálával a spirituális harmónia helyébe a spirituális rettegés lépett”, megsemmisítve aranykori álmainkat? Valószínű, hogy nem tehetünk másként, mint-hogy emlékezünk, a drámáiró ajánlása szerint, a halottainkat tovább szerepeltetjük az élők sorában.

Az álomfejtő álma

„Madách nagy leleménye volt – írja Hubay Miklós –, hogy álomlátásként dramatizálva egybeállított egy a priori fikciójú (Ádám látta) képsort a történelemről. S hogy ez a művészetben – így, csak így – el is hihető.” Ettől a pillanattól a dráma költőn nincs miért, és nem is lehet számon kérni a tények szintjén a történelmi hűséget, valóságot, mert különben sincs lehetőség arra, hogy a tapasztalatoktól függetlenül, vagy azt megelőzően, bárki is hitelesen rekonstruálhassa az emberiség történelmét. Egyébként meg csak azt fogjuk fel, ami már realizálódott, megtörtént velünk, megvalósult, ezt már Hegeltől is megtanulhattuk. Hubay illetően Freud: az álomfejtő álma című drámájában az első világháború kitérésének érthetetlen körülményeit vizsgálja, elemzi.

Valójában, azt a megmagyarázhatatlan talányt szeretné megfejtetni, hogy a „boldog békeidőkben” mi kieszeltette az európai embert arra, hogy szinte dalolva háborúba kezdjen. A szerző tétováságát mi sem jellemzi jobban, minthogy darabja címét több rendben is megváltoztatta, így *Álomfejtés*, *Analízis*, *Mintha már megtörtént volna*, *Különös nyáreste volt*, *Utolsó császárkeringő*, *avagy Ausztria*, *a világvége laboratóriuma* címeken jelentette meg Európa színpadain is előszeretettel játszott opusát. Ez utóbbi címadás korszakolja leginkább a tartalmi lényegét, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchiában játszódik a darab, akkor, amikor a pszichoanalízis megalapítója, az ideg- és elmegyógyász Sigmund Freud (1856–1939), az álomfejtő, és a magyar királyi fenség, I. Ferenc József (1830–1916) osztrák császár, „egy doktor senki, s egy apostoli valaki” hírében, egy légtérben, kibékíthetetlen ellentétben élnek a korabeli császárvárosban. Időnként együtt kávézgatnak – ez persze fikció – a király barátjánál, Schrott Katalinnál Bécsben. Konfliktusok ok és okozati összefüggéseit nem elsősorban a társadalomban betöltött szerepük, pozíciójuk motiválja, hanem sokkal inkább a jellembeli különbségek, a homlok egyenest ellentétes személyiségük, életszemléletük, életvitelük, illetve a korszellem. Továbbá egymásnak feszülésük, abból az időszámítás előtti hatodik századi tapasztalásból eredeztethető, ami a 20. századra teljesen elhalványuló hérakleitoszi felismerésből vezethető le, hogy ti. *mi, emberek álmainkban különbözünk a leginkább egymástól.*

Ugyanakkor, mint tudni lehet, a pszichoanalízis egy olyan orvosi módszer, „via regia, azaz királyi út, amely a tudatalathoz vezet”, s amelynek segítségével az individuum működése bizonyos vonatkozásaiban jól elemezhető, racionálisan értékelhető. Freud kutatásai szerint az Ego (én) – „az éber állapot és a hatékony tevékenység szíve” – a Szuperego (felettes én) és az ösztönén között „liftezik”, s amikor az ösztönén túl nagy konfliktusba keveredik a felettes énnel, akkor az én és a felettes én eltávolítják az ösztönét, olyasformán, hogy annak tartalmát a lélek tudatalanjába gyömöszöli. Ezt az elfojtó folyamatot nevezi Freud *cenzúrájának*. S ezek az elfojtott tartalmak rejtetten hatnak aztán idegrendszerünkre. A tudós elme megállapításai a művészi, alkotói tevékenységre vonatkoztatva lényegi következtetéseket tartalmaznak, tekintettel arra is, hogy a kreativitás forrását minden esetben az elfojtott érzelmek nemesítésével, szublimációjával magyarázza. Freud iskolája gondolkodásában nem volt

ugyan képes megváltoztatni Európát, hiszen „Ausztia a világvége laboratóriuma” volt és maradt a XX. században – ezt Hubay Miklós is megtapasztalhatta a második világháború idején –, ám a valóságról alkotott világképet árnyalta, azon a szinten mindenképp, hogy ebben a globális *Karnevál*ban, ami azóta körénk keveredett, s amelyben élni kényszerülünk, legalább hellyel-közzel képesek legyünk különbséget tenni: *Arc, Maszk és Álarc* között.

Római karnevál

Karneváli állapotok uralkodnak ma a világban. A „kettősségben lét szindrómája” elhatalmasodott a lelkeken. De mit jelent ez? „*Dupla sorsunk lett, egy macbethi és egy hamleti, illetve egy Don Quijote-i és egy Sancho Panza-i, vagyis egy hivatalos/nyilvános és egy privát „szélmalomtörténet”, ez vált Európában „természetessé”*. S ez arra figyelmeztet mindannyiunkat, hogy a harmadik évezred küszöbén átbukdácsolva a „tökéletes személy”, a „tökéletes szabadság” ideája még inkább viszonylagossá vált, és a tökéletességre való törekvés önmagában is egyre elhalványulni látszik, mint a korábbi évszázadainkban. De mit is értsünk ma tökéletesen, ráadásul a szabadságvágyaink – „...a szabadság: az emberiség fejlődésének abszolút nulla foka” – összefüggésében mit? És egyáltalán, ki lehet ma közülünk „tökéletes személy”, személyiség, akkor, amikor az „európai személyesség” már a kezdetek kezdetén „tudathasadásos” kettősséget teremtett, nem tudva, hogy Maszkot vagy Álarcot visel-e?

Az Álarc és Maszk ősi jelképek, rituális kellékek, amíg a helyükön voltak, vannak, nincs is velük semmi baj. Jézus az Emberfia, Isten maszkját viseli földi létében, a Veronikon is ennek bizonyossága, olvasom a minap a Vigíliában. S valóban, a baj akkor kezdődött, amikor arcunkon, a megismételhetetlen, bemocskoltuk Teremtőnk kép-mását. Amikor Arc, Maszk és Álarc funkciójukban összekeveredtek. Pedig egyik a másikával föl nem cserélhető, hiszen a Maszk az olyan Arc-lenyomat, amely a személy felismerhetőségét az örökkévalóságba emeli. Ilyen Ady, Babits, Pilinszky, Szabó Lőrinc, Németh László és Szentkuthy Miklós, vagy épp Liszt és Beethoven, Nietzsche és Hegel halotti maszkja. A Maszk tehát szakralizál. Az Álarc ugyanakkor: a karneváli, a farsangi, a maskarázó egy olyan, az emberi Arc elé helyezett műtárgy, ami nem föltétlenül emberre emlékeztető, dezantropomorfizál tehát, s amely az illető személy alakoskodását, eltakarását, felismerhetetlenségét szolgálja, így tehát profanizál. A kettő ilyen értelemben annak ellenére, hogy vannak közös vonásaik, lényegileg különbözik egymástól, a közgondolkodásban funkciójuk mégis összekeveredik. A XX. század emberének a külvilággal való egyre kilátástalanabb és zavarodottabb kapcsolata szinte már csak mitikus alapokon, a csodavárással kezelhető.

Hubay Miklós *Római karnevál – Katarzis két felvonásban, prologussal és közjátékkal* – című drámája is erről beszél. A darabot Itáliában többször is színre vitték. Genovában például a híres Aldo Trionfo rendezte meg. De én most szívem szerint a váci előadás körülményeit idézném, hiszen ott élek, ott láttam a bemutatót az 1980-as évek elején. Huszárík Zoltán kezdte el, az *A piacere* című film rendezője, majd betegsége miatt végül is Ruszt József rendezte meg, Ruttkai Évával a főszerepben Vácott a *Római karnevált*. A dráma magyarországi fogadtatása több volt, mint rendhagyó, arról a tragikus sorsú színésznőről, Lánczy Margitról szólt, akinek akkorra már az Arca is a feledés homályába merült, de akinek Widmar, a Tragédia olasz fordítója, mint „*A legszebb Évának*” ajánlotta fordítását. Magyarországon a '70-es években szinte minden sztár, amikor már eljött annak az ideje, hogy a rivaldafényből a háttérbe vonuljon, szerepkört váltson – ezt, magától a szerzőtől tudom – önként kérte színi igazgatójától a *Római karnevál* női főszerepét. Így tett Mezey Mária, Dayka Margit, Tolnay Klári és Ruttkai Éva is – mondanom se kell: egyikük sem kapta meg az öregedő, az elmúlással szembesülő színésznő hősi szerepét.

Ám Ruttkai nem nyugodott. Őt, a színészkirály korai, tragikus halála miatt érzett fájdalma, Latinovits Zoltán iránt érzett sírig tartó szerelme – „Sírj vagy neved, zokogó víz Balatonszemes” – hatására talán, elfogta valami-féle profetikus asszonyi hevület. Akkoriban a legnépszerűbbnek ismert színésznő ki-kiszökött a budapesti nagy közsínházak zárt világából, s ott volt szinte minden pincészházi premieren, mint aki lázasan az ideális társulatát, a szeretetközösségét, az otthonát keresi... Éva kész tervvel érkezett hozzám... – így emlékezett vissza a bemutatót megelőző történésekre Hubay. Előre megegyezett a váci Madách Imre Művelődési Központ akkori igazgatójával, Végh Károllyal, hogy a város befogadó színházában fogja eljátszani a főszerepet, és csodák csodája, halálos betegsége ellenére el is játszotta.

Igen, a *Római karnevál* már önmagában is azt sugallja, arról beszél, hogy megtörténhet mindenkivel a csoda, az, amit az ókori krónikák is följegyeztek, hogy ti. a karneválok idején a Via del Corsón versenyfutást rendeztek a nyomorékoknak, a féllábúaknak, a bénáknak, sántáknak, csonkáknak-bonkáknak, és mert ők az életükért

futottak, elszántságukban időnként legyőzték az olimpikonokat, a profi atlétákat is. Hubay Miklós írja minderről a váci előadás felvezetőjében, hogy, amikor először meghallotta a történetet, úgy érezte, hogy az mindenképpen drámába kívánkozik. S mindennél jobban kifejezi ez a karneváli helyzet és hangulat az akkori, a hetvenes évekbeli szocialista országokban elhatalmasodó abszurd létállapotokat. Valójában azt, hogy „odafent” az „elit” köreiben egyre kevésbé hisznek már a forradalmi eszmékben, de működik a bürokrácia, és működik a protokoll. És paradox módon – csodaszerűen – mégis fellobog az eszme – „egy eszme, aranyeszme, rögeszme” – a pályáról leszorítottak világában. Ők futottak versenyt a római Corsón is, ők voltak a szocializmus sztahanovistái, „hősei”, és most ők adják bele utolsó leheletükig mindenüket abba a színpadi próbába, mint egyetlen lehetőségbe, amiből meglehet, hogy sohasem lesz előadás. És így van ez most is. Ha mások már nem is, ám ők, a társadalomból kiszorítottak, a hajléktalanok, a jogfosztott „tisztátalanok” még mindig hisznek. Egyes egyedül lassan már csak ők hisznek a fordulatban, a gyökeres változásokban. Esélyük van az esélytelenségben!

Az analógia az antik drámák történetéből való, ezt maga Hubay Miklós többször is megvallja, hiszen ellette a *kontamináció* technikáját a klasszikusoktól. Ami azt jelenti, hogy az igazi drámai helyzet csakis ott és akkor születhet meg, ha két vagy több élmény metszik egymást. Továbbá Madáchtól megtanulhatta, hogy „*A színpadon az idő és tér nem szab határokat. Mindkettő átjárható. Együtt lehetnek ugyanazon a színpadon a világtörténelem főszereplői a Big Bang pillanatától a Föld kihűltéig*”. S így is van ez Hubay legtöbb művében, köztük az *Egy magyar nyár*, az *Egyik Európa*, a *Nero játszik*, az *Antipygmalion*, a *Tűzet viszek*, a *Párkák*, *avagy: Isten szeme mindent lát*, a *Te Imre, itt valami ketyeg*, a *Zsenik iskolája* („27 rövid dráma”), a *Színház a Cethal hátán*, az *Ők tudják, mi a szerelem*, a *Késdobálók*, a *Mennyből egy angyal*, *Hova lett a Rózsa lelke?*, a *Pünkösöd*, *A bál után*, az *Elnémulás* címűekben, és más műveiben.

Néró, a legszebb fiú

1968 – a francia diáklázadások, a prágai tavasz, a terrorizmus első nagy hullámai Itáliában – új fejezetet nyitott Európa történetében, miközben Magyarországon az ’56 utáni megtorlások, a diktatúra konszolidációjának, az új gazdasági mechanizmus kezdetének és ellehetetlenítésének időszakát éljük. A zsarnok megszilárdítva hatalmát közöttünk él, folytatja „kisded játékeit”, amiről az időközben felnövekvő nemzedékek érdemben szinte semmit sem tudnak, vagy ha igen, akkor sem az igazságot.

Hubay Miklós *Kegyelmes Néró isten, avagy a császár jól érzi magát* című drámáját, miként ő maga nyilatkozta, tanítványa, Márkus László „hisztérikus, kaján és kéjenckedő, fölényesen ironikus, effeminált, agresszív, magamutogató, mindig ambivalens” játékára komponálta, többéves kényszerű hallgatás után, felkérésre, 1968-ban. A nérói személyiség nyolc etüdjét *Nero játszik* címmel a *hatalom és a színjátszás* témájára mutatták be a Madách Színházban, Kerényi Imre rendezésében, Almási Évával Poppea, Tolnay Klárral Agrippina szerepében. Nero a „szürrealista császár” „a véres költő” története jól ismert Kosztolányi Dezső regényéből, akit anyja, Agrippina is megátkoz, tudva, hogy „Ő szülte az átok-sarját”, azt a fiút, aki szülőanyja gyilkosává lesz. De, hogy a császár embertelenségében, beteges anyagyületében még arra is képes lett volna, hogy élő varangyos békát nyeljen csak azért, hogy testiekben „átélhesse” az anyaság gyönyörűségét, ezt már csak kevesek tudhatták róla. Mint, ahogy Néró császár és Szent Pál „apokrif találkozásáról” is csak kevesen tudhattak, hiszen az nem szerepelt az evangéliumokban. A *Nerone e morto* színháztörténeti eseménynek számító bemutatója nevet szerzett szerzőjének Itáliában, a torinói Teatro Stabile társulata játékaival, majd Rómában, a Teatro Argentínában történt vendégjátékaival. A Nero a későbbiekben az európai színházi fesztiválok „iskoladrámájává” lett. Így mutatták be Arezzóban, Olaszország nagyobb városaiban, és ’93-ban eljutott a darab a franciaországi Avignonba is.

2005 augusztusában, a Ferragosto idején, amikor családommal Szőnyi Zsuzsa római vendégszeretétét élvezhettük, nem először, a Triznya-kocsmá teraszán lóbálva lábunkat az esti langymelegben, valahogy a színházakról folytatott diskurzusunkban szóba kerültek Hubay olaszországi bemutatói is. Hiszen Miklós annak idején, ahhoz képest, hogy útlevelet csak kevesen kaphattak Magyarországról Nyugatra, s akkor is csak rövid, meghatározott időre, ahhoz képest ő viszonylag sűrűn járt Itáliában, s így gyakran megfordult a Római Magyar Akadémia hallgatóival együtt az Aventinuson, a Via Annia Faustina 19. legfelső emeleti lakásában, a híres és nevezetes Triznya-kocsmában is. A Triznya házaspár, Mátyás és Zsuzsa Miklóssal való kapcsolata az úgy alakult, hogy volt nekik egy kedves tudós ismerősük, a Michelangelo Múzeum igazgatója személyében, Charles de Tolnay professzor.

Triznyáék gyakran ellátogattak hozzá Firenzébe, vagy éppen ő utazott át Rómába, hogy magyarul elmélkedhesen valakikkel a világ folyásáról. Szőnyi Zsuzsa mesélte, hogy Tolnay egy olyan személyiség volt, aki különösen szerette a társasági életet, szeretett hosszasan elbeszélgetni, szeretett elmélyedni gondolataiban, a történelmi múltban, a magyar és világirodalomban, a művészetekben.

Egyszer egy ilyen maratoni beszélgetés alkalmával Hubay Miklós nevét is megemlítette, akinek műveit, köztük az ikertestvér Ferenczyekről írt vallomásait, Noémiről írt monográfiáját, valamint a fentiekben említett *Hősök nélkül*, *Nero játszik* című drámáját már korábbról ismerte, s jó véleménnyel volt a könyvekről. S ezért is kérdezett rá Triznyáéknál, hogy szerintük a firenzei egyetem megüresedett magyar tanszékére meg lehetne-e hívni vendégtanárnak Hubayt? Erre Mátyás és Zsuzsa derűsen válaszolták: – Miért ne!? Hiszen Hubay Miklós nem csak kiváló magyar író, de jól beszél az olasz nyelvet, remek társaságbeli ember, s még annál is tehetségesebb előadó, akit Szőnyi István háború utáni genfi tanulmány útjának köszönhetően – amit Hubay a magyar szellemi elitnek szervezett – ők már régóta ismernek. Azt persze, hogy van-e egyetemi előmenetele, azt nem tudták megmondani, de Olaszországban az egyetemi hierarchia sohasem volt olyan szigorú, mint épp akkoriban Magyarországon. Így történhetett meg az, hogy nem sokkal később örömmel hallották, meséli Szőnyi Zsuzsa, hogy Hubay Miklós katedrát kapott Firenzében.

A „Professore” szeretett ott élni, és hál’ istennek őt is megszerették olasz kollégái. Megbecsülés és tisztelet övezte pedagógiai munkásságát, személyét, 1997-ben Róma város díjával, 2005-ben az Olasz Szolidaritás Csillag-rendjével tüntették ki. És ami a legfontosabb, imádták a tanítványai, akik olykor, saját bevallásuk szerint, többet tudtak Hubay professzor előadásainak köszönhetően a magyar klasszikus költőkről, írókról, így Janus Pannoniusról, Balassiról, Berzsenyiről, Vörösmartyról, Petőfiről, Aranyról, Madáchról, Komjáthyról, Adyról, Babitsról, Kosztolányiról, Kassákról, József Attiláról, Pilinszky Jánosról, Weöres Sándorról és folytathatnánk még a sort, akiknek életművét fejből idézte Hubay, mint az itáliai klasszikusokról. Ő maga mesélte, hogy amikor megkérdezte firenzei tanítványait, hogy melyik verset tartják a legszebb magyar költeménynek, akkor kórusban válaszolták, hogy az Anyám tyúkját, amiről talán még ő sem tudta, hogy Petőfi ezt a versét épp Vácott átutazóban költötte, szüleinél, 1848 februárjában tett látogatásakor, mint ama „tyúkanyó, kend” a kicsibéit. Ám a költő mindenségen átvirágzó szabadságszeretete mintha itt, a Duna-tájon már nem éreztetné oly lelkesültséggel hatását a felnövekvő nemzedékek lelkében, mint az Appeninek dombjai között az Arnó folyó völgyében, pedig még emléktábla is tudatosítja a vers keletkezésének színhelyét.

Hubay Miklós 1974-től tizenöt esztendőn át tanult és tanított a művészetek nagy mecénásainak hírében álló Mediciek, Botticelli és Michelangelo, Dante és Petrarca, és persze a máglyára küldött, majd a közelmúltban szentté avatott Savonarola városában, nem mindennapi módon. És hogy mégis hogyan? Arról Csillaghy András filológussal és nyelvpszichológussal írt *Két kuruc beszélget* című közös könyvükből értesülhettünk 2009-ben, a Napkút Kiadó gondozásában. Hubay meséli Csillaghy-nak, hogy ellentétben olasz professzor kollégáival, akik Dante Divina Commediáját is úgy tanították, hogy minden pillanatban belenéztek a kötetbe, ő memoriterként, sorról sorra táblára írta a kiválasztott magyar verset, úgy, hogy nyers fordításban – annyira már a kezdet kezdetén is bírta a nyelvet – minden szónak megadta az olasz megfelelőjét. Maga az a tény, hogy Hubay Miklós betéve tudta az előadott költeményeket, az hitelesítette a lelkekben és a fejekben az elhangzottak értelmét, tartalmi súlyát, belső logikáját, asszociációs hátterét, zenéjét. Így a diákok sajátos módon megnyíltak, felszabadultak előadásain, hiszen úgy érezték, mintha épp, ott és akkor születne meg egy-egy műremek. S így a szemináriumok végén a hallgatóság hatványán érezhette a motivációt, azt, hogy egy olyan poézissel találkozott, amit lehetősége szerint meg kell tanulnia. Ez a tapasztalás nem csak abból adódott, hogy a tanítványok megértették a vers mondanivalóját, hanem, hogy megsejtették a mélyebb asszociációs összefüggéseket, a rejtett szövegbeli kapcsolatokat is. Valójában arra az egészséges szellemi világra csodálkoztak rá, ami egy-egy költemény mélyrétegeiből a felszínre kerülhetett, egy számukra teljesen ismeretlen nyelv, a magyar nyelv gazdag világából.

Európai kultúrmisszió volt ez Hubay Miklós részéről a magyar irodalom szolgálatában, amit felejthetetlenül termékenynek, örömtelinek értékelt drámapedagógusként ő maga is, ezért tartom fontosnak végezetül felidézni a Napút című folyóirat kortárs drámai irodalmat tematizáló, *Színre szín* című, 2010-es számából, élete utolsó éveinek vallomások összegzését. Íme: „... én se mulasztatom el, hogy búcsúzásakor kalapot ne emeljek a fiatalok előtt” – írja. S ugyanott maliciózan állapítja meg, hogy: „Valóban: láttam, végig lelkesedtem, végigszenvedtem a

XX. században nagyszerű magyar drámaírók nemzedékeinek együttes jelenlétét és legjobb szándékainak elpangását.” Ma már kimondható, hogy megsemmisülését! „*Akik még élünk e nagyra hivatott nemzedékből, emelt fővel állíthatjuk, hogy nem egy olyan drámát gondoltunk el, amely versenyezhetett (volna) a Nagyvilágban olvasható külföldi szenzációkkal*”.

Majd később így folytatja: „... személyesen ismertem a Nemzeti Színháznak azokat az igazgatóit, akik számára halálosan fontos volt, amit ez a plejád (azaz iskola) teremteni tudott – egy új aranykort... Még jártam Hevesi Sándor emeletes könyvtárszobájában, a neki dedikált Bernard Show-arképek között. A zöldfülű senkinek, nekem, premiért rendezett Németh Antal. Az ezerarcú Major Tamástól kaptam felmondólevelet, s utána új darabomnak nagyszerű rendezését (Ez volt a Színház a cethal hátán). Ebben a megvalósult aranykori évtizedben a nagy prózaíró, Márai Sándor is drámaírásra adta a fejét. És a legnagyobb költő: Weöres Sándor is. A magam sorsán mérve, húszéves koromban úgy érezhettem, hogy a nemzeti színházi kispadon ülve, a művészbejáránál rém várnak azok a félistenek: Csontos Gyula, Tőkés Anna, Bajor Gizi, Szörényi, Jávor Pál, Maklári... és ma pedig, az ötvenedik dráma megírása után, a tizedik X-et taposva, nincs Pesten színház, amelybe bemerészkedhetnék a művészbejáráron. Kiöregedtem? Meglehet.

Ám az is lehet, hogy ez az egész civilizáció öregedett ki, valamilyen falanszter utáni állapotra... Így aztán, ha valamikor, most volna igazán szükség a dolgok lényegéig ható drámaírói pillantásra”. Erre az ihletett pillantásra várva, az eszkimószín témájára született, a „lidérces messze fény”, a „legelviselhetlenebb idegenség” világa ez, ahol az sem segíthet, hogy Istennek nézik Ádámot az eszkimók – A bál után címmel Hubay Miklós utolsó egyfelvonásos variációinak egyike. Ami túl a világtörténelem utolsó katasztrófáján, túl a természeti környezet pusztulásán, egy túlszaporodási hullámon is túl, a kihalásról, a teljes megsemmisülés idejéről beszél, Madách mottójára építve: „*Ez óra / Csodálatos átvizsgálása ám / A gazda nélkül készült számvetésnek*”. Az utolsó földi emberpár, A Nő és A Férfi dialógusában a végső számvetés így hangzik: „*Az emberiség egyszer úgy is elpusztul – mondtam magamban. Ha most pusztul el, legalább látom a világtörténelem legnagyobb eseményét... Világvége. Megszólalnak a harsonák... De ki gondolta volna, hogy ilyen lesz? Ilyen semmilyen. Csak, mint egy gyermektelen házaspár élete*”, amiben A Nő nem mondhatja ki, bármennyire kilátástalan és tragikus is az élethelyzet, azt a reményt keltő és jövőt igenlő mondatát, hogy: „*Anyának érzem, oh, Ádám magam*”. Igen, Hubay a drámaíró legfontosabb felismeréseinek egyike a Tragédia összefüggésében, hogy „*Madách áttörte az Idő falát, s amelyben megközelítette a XX. század utolsó harmadának három nagy szorongató élményét: a falanszter, az úrutazást és az élettelen földgolyót. Egy az emberiség. Ennek valóságát csak most kezdjük igazában felfogni.*” ... Csak nehogy későn vegyük észre: egyetlen emberiség van és volt. Megismételhetetlenül.

Elnémulsz

Hubay Miklós Kossuth- és József Attila-díjas drámaíró, műfordító, esszéista, a magyar kultúra nemzetközi elismertségű nagy alakja, a Magyar PEN Club tiszteletbeli elnöke, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja, életének 94. évében, 2011. május 7-én elhunyt. Amikor a gyász hírt olvastam, abban a tavaszi lassú körém feketedésben, szorongva „*Mindig a másik ember hal meg, nem te!*”; az *Elnémulás* című drámájából Madách: „*Csak az vég! – csak azt tudnám feledni! –*”; Babits: „*Ha meghalok, az Isten behunyja egy szemét.*”; graffitiként a börtöndíszlet, a siralomház falán felvillanó sorai jutottak az eszembe. A háromszereplős dráma – A Renegát, Aleluja és Patrick – egy kiháló kultúrának, egy még élő nyelv in extremisének a megjelenítése, ami a *herderi jóslat* szerint akár a magyar is lehetne. Vagy épp az az észak-olaszországi friuli nyelv, amely Pier Paolo Pasolini költői nyelve, a magyar történelemben az első világháborús véres csaták, Isonzó és Doberdó színtere, ahol a Monarchia katonájaként több ezer magyar huszár, tüzér és gyalogos vesztette életét, s ahol földrajzilag pontosan, San Vito városában a darab ősbemutatója, az alig ötvenezer lelket számláló ladinok nyelvén valósult meg, és csak évekkel később mutatták be Debrecenben, a Csokonai Színházban.

Az ezredforduló nyitányaként az *Elnémulást* többek között az teszi drámaian aktuálissá, hogy Magyarország csökkenő lélekszámának szorongató jeleit igazolva – Babitsét, Németh Lászlóét, Illyését, Fekete Gyuláét – a statisztikai mutató valóságosan is a tízmillió alá süllyedt. Ez pedig a demográfia számszerű törvényei szerint cezúra a nemzet létezésében, 2050-re várhatóan hétmillióan leszünk. A kritikus lélekszám határa alá zsugorodó nációk, mint ahogy a színmű drámaírói alapötletét adó nyugat-szibériai szamojéd népek is, akik többek között az ún. kamasz nyelvet beszélték, előbb vagy utóbb, de eltűnnek a történelem süllyesztőjében, akiknek helyén, s

ez már a történelem fintora, épp távoli nyelvrokonaink, a finnugor hanti-manyi népek honosodnak meg, mára pedig már ők kerültek végveszélybe. Ez volna hát a történelem természetes folyása? Domonkos Pál Péter, Lükő Gábor, Jean-Luc Morean, Schmidt Éva, s más elkötelezett etnográfus és lingvista szerint természetesen nem, hiszen egy nyelvben az emberiség lángelméjének megismételhetetlen isteni csodája, kultúrája van jelen, amelynek megőrzése kötelezően humánus cselekedet.

Miként azt, Hubayval majdnem egy időben az odaátba, az elíziumi mezőkre távozó Juvan Sesztalov (1937–2011) vogul (manyi) sámánköltő tette, aki hihetetlen módon, az 1930-ban létre mentett vogul írásbeliséggel élve – „*Torum jisz teli, / Korsz jisz teli – / Ton laven...*” (Isten kora eljő, / Kozmosz kora eljő – Majd akkor beszélj...) – a manyi népköltészetből forrásztatva megteremtette az alig tízezer lelket számláló nemzete identitását tápláló vogul irodalmat. „Az irodalom mégiscsak irodalom lesz, míg ember és kultúra lesz” – ebben is Adynak van igaza, mint annyi minden másban – állítja erre hitelt érdemlően Hubay Miklós, akinek Elnémulása zárásaként egy lokalizálhatatlan, a mindenséget átlényegítő Hang a Szentírás (Márk 13,2-37.) Evangéliumából idéz: „*Látod ezeket a nagy épületeket? Nem marad kő kövön, amely le nem romboltatik. Mikor pedig hallani fogtok háborúkról és háborúk híreiről, meg ne rémüljete, mert meg kell lenniük; de ez még nem a vég [...] Mert nemzet-nemzet ellen és ország-ország ellen támad; és lesznek fölindulások mindenfelé; és lesznek éhségek és háborúságok. [...] Halálra fogja pedig adni testvér testvérét, atya gyermekét; és magzatok támadnak szülők ellen, és megöletik őket. [...] A háztetőn levő pedig le ne szálljon a házba, se be ne menjen, hogy házából valamit ki vegyen; [...] Mert azok a napok olyan nyomorúságosak lesznek, amilyenek a világ kezdete óta, amelyet Isten teremtett, mind ez ideig nem voltak, és nem is lesznek. [...] Bizony mondom néktek, hogy el nem múlik ez a nemzetség, amíg meg nem lesznek mindezek. [...] Az ég és a föld elmúlnak, de az én ígéim soha el nem múlnak [...]*”

Ám azt a napot vagy órát senki sem tudja – így folytatódik az evangélium –, sem az ég angyalai, sem a Fiú, hanem egyedül az Atyaisten. Az „Isten tenyerén ülünk” hát azóta is, lábainkkal kalimpálva a tátongó mélység felett. Mióta is? Születésünk pillanatától, amiről, mármint a teremttségünkről hajlamosak vagyunk idő előtt elfeledni, hogy az az újszülött, aki egykoron voltunk, aki világra vergődött „vérben és mocsokban” az „az életet a halálra ráadásul kapja”, hiszen „a teremtés teleologikus kimenetele is a semmi felé mutat. Abszurd”. Ezt már Madách is jól tudta. „Aztán mi végre az egész teremtés?” luciferi kérdésfeltevése is ezt erősíti. Ha ez így van, akkor miért nem abszurd drámát írt Madách Imre? Albert Camus a kortárs F. M. Dosztojevskij életművére vonatkozóan teszi fel ugyanezt a kérdést, olvasom Pilinszky János *Ars poetica helyett* című esszéjében. Egészen pontosan azt, hogy F. M. D. felismeri ugyan a világ abszurditását, mégsem ír abszurd regényeket, hanem a hit világába menekült. Igen, ez igaz. Csakhogy a világ abszurditásán túl – és épp a menekvés irányában, világosít fel a továbbiakban Pilinszky – van egy még következetesebb, ha úgy tetszik még abszurdabb lépés, s ez a világ képzelenségének vállalása. Ezért is ad Madách drámai költeménye újra és megint alkalmat arra, hogy létünk életre tévedt egyszerűségének egészét végig gondolhassuk.

Hadd mondjam így: kéri a színházban elmélyülő Hubay Miklós, hogy „*végig gondoljuk a dramaturgia módszerével. [...] S ezt az alkalmat kár kihagyni. Szembesítsük tehát Madách világkonceptióját jelen töprengéseinkkel a történelem értelméről és/vagy értelmetlenségéről, valamint az emberiség mindent túlélő tehetségéről és/vagy önpusztításáról, valamint a teremtés sikeréről és/vagy kudarcáról*”. S ezt fontos is, hogy időről időre megtegye a kutató elme. Ha én rendezném *Az ember tragédiáját*, játszik a gondolattal Hubay, akkor Jézus Krisztust is a Tragédia élő szereplőjévé tenném, s úgy lehet, ezzel a lépéssel Madách is egyetértene, csak azért, hogy végkifejletként a szentháromságos Isten nevében maga a Fiú Isten szólíthassa fel a keresztségben bűneitől megváltott Ádámot a folytatásra: „Küzdj...!”.

De mire elég ma ez a felszólítás? Elég-e még a történelem folytatásához, vagy a jóslatok szerint történelmienne válik maga a valóság is? Most még nem tudni. Azt ellenben egyre inkább érezni, hogy a mindennapi lét abszurditása nőttön-nő. Ádám a szikla meredélyén áll, s lábainál a „mélység éjszakája tátong”, ő az abszurd ember megtestesítője abszurd helyzetben, aki Lucifer sugallatára öngyilkosságra készül, s ha megteszi, azzal, mint első ember az emberiség jövőjére mond áment. Ebben a drámai helyzetben a „bízva bízzál!” óhaja képtelenség. Hacsak a *credo quia absurdum* (hiszem, mert képtelenség) által nem válik értelmezhetővé. Láttunk már olyan Tragédia-előadást, Paál István szolnoki (1980) rendezésében, amelyből az utolsó mondatot kihúzták, arra gondolva, hogy aki olvasta a drámakölteményt az úgy is képes lesz megidézni a záró akkordot, így állhat össze alanyi

szinten „a keserű valóság és az utópisztikus vég kettőssége” a lelkekben, ezzel lobbantva fel a belülről kimondható igazság katarzisének tisztító tüzét. A „Mondottam ember: küzdj, és bízva bízzál!” isteni intelmének valójában a credo ut intelligam (a hiszem, hogy megértsem) vonatkozásában van igazán értelme, így a mindennapjaink összefüggéseiben annak, hogy Arany János nyomán tovább folytatva az eszmélkedést, válaszokat keressünk Madách Hubay Miklós által ránk testált létkérdéseire: Miért, miért-e percnyi öntudat, hogy lássuk a nemlét borzalmaikat? – Mit állsz tátongó mélység lábaimnál? – Megy-e előbbre fajzatom..., – Mi lesz első hősből a keresztnek? – A nő, méregből s mézből összegyúrva. Mégis, miért vonz? – Aztán mi végre az egész teremtés?

(XIX. Madách-szimpozium – Szeged, Somogyi könyvtár, 2011. 11. 15.
– Az elhangzott előadás átirata)

HOL VAGY?

A pincesor elején terebélyes eperfa állt, tövét moha takarta. Nyári este volt, augusztus, összeült a család a bospincében, a legfiatalabb asszony negyvenéves születésnapját ünnepelte. Már beesteledett, mire megérkeztek, a falu girbe-gurba utcáin zökkenő autókkal: három nővér, selyemruhában, három férj és kiscsaládonként két-két gyerek, apraja-nagyja, tehát összesen tizenketten. Mint az apostolok.

De ott volt-e Krisztus láthatatlanul közöttünk?

Talán igen, gondolta a középső, a negyvenöt éves Julis asszony, mikor megszegte a kenyeret. Ez a menyecske falubeli volt (a többiek vendégek), takaros barna kontyos még virágzó sváblány, kinek szülei szerencsésen vagy szerencsétlenül megúszták a háború utáni kitelepítést. A szalvétákat is ő hajtogatta, a süteményeket is ő sütötte, melyek gúlába rakva, illatozva álltak a fenyőasztal végén, várva a vérvörös, fortlyogó özpörkölt elköltését. Férje, Bence leemelte a bográcsot a tűzhelyről, és merőkanállal osztogatta a levesestányérokba a pörköltet, miközben elmesélte az elejtett őzgidá történetét.

Almáskertem szögesdróttal van elkerítve. Ezen akadt meg az őz nyakánál fogva! A legidősebb asszony, barna, közel ötvenéves, így szólt az urának: *Te Pali, kerítsük el a mi kis telepünkön fekvő asztalosüzemünket szögesdróttal, hátha azon is fennakad majd egy szarvas vagy egy őzbak.* A mázsás, bajszos, börmellényes férfi így felelt: *Őz ott, minálunk, nincsen galambom, pláne szarvas, legföljebb nyúl vagy róka. Abból nem lehet családi lakomát rendezni.*

Két nagy demizson bor került a hosszú asztalra, az egyik vörös, a másik fehér. András, a család fiatalabb tagja hozta Hajósról a bort, ott volt egy ezer négyszögöles szőlője. Chardonnay volt az egyik üvegben, zweigelt a másikban. *Én a fehérebbikből kérek édesapám*, szólt a legidősebb csemete, a kartonruhába öltözött, húszéves széke szépség, Lujza, aki civilben pécsi egyetemista volt és helybeli teniszbajnoknő. Húga kint ült a küszöbön, s mivel tilos volt a pincében a dohányzás, kifelé fújta a füstöt, élvezettel cigarettázott.

Az utcán megjelent egy megrakott dzsip, takarmánnyal teli, a hepehupákon recsegve, zörögve, ropogva. A falunak vagy huszon-egynéhány utcája volt, és két és fél ezer lakosa. Korán kelő, korán fekvő népség, az utcákat üresen hagyta, a két kocsmát megtöltötte. A bospincék egyetlen meredek és lejtős utca bal oldalán álltak, mint a sorakozó katonák bevonulás után, várva a számlálást. A falusi katolikus templom a szokástól eltérően nem a település legmagasabb pontján állt, hanem egy pázsitos lapály kellős közepén. Nemrég tatarozták, piros és sárga színekben virított. Vele átellenben volt a méretes tanácsháza, melyet manapság illene már önkormányzati épületnek hívni, ám bár a szokást nehezen lehet leszokni, a falusi előljárók, a tanácskozások háza, tanácsháza maradt, avagy községháza.

A születésnapos Annát felköszöntötték, poharakat csendítve. Kapott egy kis üveg Chanel kölnit, egy nagy csokor vörös rózsát a férjétől – negyven szál rózsát! –, egy doboz belga csokoládét sógorától. Az asszony ragyogott. Keble hullámozott az örömtől. Szép kerek arcán is rózsák gyűltek, kék szeme csillogott.

A négy kisgyerek, öttől tizenkét évesek, befalták már az almás pitéket, kifacsart narancsok levét szopogatták és egy számítógépes játék gombjait nyomogatták. A legkisebb, Pityu, lészőke fiúcska, búzavirág kék szemekkel egyszerűen eltűnt a WC-ben. Fürgén mozgott mint egy evetke.

A fenyőasztal sarkában a legidősebb asszony hárászkendőjének lendületével – a pincében hűvösebb volt a levegő – leborított egy pohár piros bort, csipkéje ráspriccelt a falon lógó Szent István-szobor fényképre. Sikongatás. A bor feltörlése. A sváb menyecske mosogató ronggyal fényesre mosta az asztalt. A többiek keresztelőt emlegettek.

A gyerekek kisereglettek a pincesor elé piroszacskit és ókovácsot játszani, a fény csak belülről jött, kint az éjszaka olyan sűrű lett mint egy bunda. A csillagokat vastag sötét felhőréteg takarta. A csöndet egy távoli bika olykori bőgése tördelgette.

És akkor odabenn megszólalt a széke kontyos születésnapos Anna. *Hol a Pityu?* A nagycsalád tagjai egymásra néztek. *Talán a budiba ment, meg kell nézni*, mondta az idős apa, az az évben nyugalmazott iskolaigazgató. Ott nem volt. Aztán bejárták a hordók mögét, közét. Ott sem volt. Az, hogy a gyerek, ez az egy szem eleven fiúcska volt Tibor szemefénye, e kifejezés eufemizmusnak hangzanék. Már helyet biztosított Tibor, volt iskolájában

Pityu részére, megvette iskolatáskáját és megtanította fiát a nagybetűk olvasására. A gyerek könnyen, játszva tanult. Fénylett az agya, mondta az anyja, mint egy ezüstgomb.

A pince előtt játszó gyerekek – megannyi unokatestvér – nem látták már egy ideje a kisleányt. A családtagok felálltak, szertefröccsöntek. A keresők szíve torkukban dobogott. Tibort megszállta az aggodalom, egész testében remegett. Kint megszólalt egy kúvik.

A pince három utca összefutásának közelében állt. A kutatók szertefutottak, kik erre, kik arra. Futólépésben. Az iskolaigazgatónak erős hangja volt, egykori gyerekseregének összetételésekor gyakorolta azt – ordítva ismételte: *Pityu! Pityu! Pityukám! Hol vagy Pityukám?* Homlokán kidagadtak az erek, rekedten ismételte: *Hol vagy Pityukám?*

Ünnepelt neje helyén maradt, gondolván, hogyha a gyerek előkerül és hazajön, legyen aki fogadja. Az utcák szótlanok voltak, a kapuk mintha ásítoztak volna. Tibor ordibálása visszhangzott, felelet nem érkezett rá. Enyhe fuvallat szólóngatta a fákat. Sójajok. A többiek végigkutaták a pincsort, a zárt bejárásokat, és feljövő utcákat – gyerekek sehol. Az apa nyargalni kezdett lefelé, egészen a „tanácsházig”. Bent késő esti ülés után borozgattak az előljárók, az önkormányzat emberei. Az apa kitérte a bejárati ajtót és rájuk reccsent: *Maguk itten borozgatnak, míg a faluban eltűnt egy gyerek? Az én fiam!* Az elnök felállt, indignálódva mondta: *Ebben a faluban még nem tűnt el senki.* Az apa megrázta sörényét. *Hát most eltűnt. Hol van a helybeli rendőrőrs?* Az elnök most már készségesebben felelt. *Őrs nincsen, csak rendőr őrszem, itt lakik innen a hatodik házban, de ilyenkor már alszik.* Társai felálltak.

Az apa órájára nézett, még nem volt tizenegy óra, de hamarosan elütötte a tizenegyet a piros-sárga toronyból a közeli templom harangja. Ezt gondolta: Száz miatyánkot ajánlok, ha sértetlenül megtalálják a gyereket. Nem, ezret. És tízezer forintot, nem ötvenezret a Szent Antal perselyébe. Hány hete volt, hogy Angliában eltűnt egy kisleány? És aztán csak a tetemét találták holtan a szérűskertben. Gyermekkereskedők pásztázzák a világot.

Közben odaért a rendőr ablakához, és erősen megzörgette azt. Az ablaküvegen keresztül látta, hogy a rendőr felül az ágyban.

Hahó! Egyik sógor kiáltott messzebről. *Megvan a Pityu. Kutya baja.* Az apa visszaroht a családi pincegádorhoz. A gyerek már az anyja karján ült, nevetgél. *Hol voltál kisleány?* Pityu lehuppant a földre: *Egy mohos fa tövében aludtam, míg nem rám találtak.*

VÁRAKOZÁS

Nem unatkozott, csak olvasott, miközben Dimitrij Kazanovics Mokusvickinyin zongoraversenyét hallgatta a nem létező csendben. Látszólag nyugodtan ült, ám bőrbörtönének falain belülről tompán dörömbölt a várakozás fojtott izgalma. Figyelmét igyekezett elterelni a könyvvel, amelyet az ölében tartott bal kezével fogott, s lapjait jobb kezével forgatta. Semmi különös nem leledzett ebben. Tekintete megszokott tempóban siklott a betűsorokon, olykor pihentetőül a falióra nézett. Időnként hallotta, hogyan zakatol a másodpercmutató. Főleg akkor, amikor a feszültség uralni kezdte a tehetetlen várakozásban. A Mokusvickinyin-darabot előadó zongoraművész átéléssel játszott. Felidézte Gézaváryban, hogy egy író-olvasó találkozára készülve új zakót vett fel, s elfelejtette átteni a régi zakó szivarzsebéből a penna mai változatát. A találkozót záró dedikáláson a könyvtárostól kért kölcsön golyóstollat, mire az megjegyezte:

- Író létére nincs tolla?
- Fischer Annie-nál sem volt mindig zongora – védekezett zavarában mosolyogva a tollnok.

Történetünk idején azonban nem írt, csak olvasott, miközben Dimitrij Kazanovics Mokusvickinyin zongoraversenyét hallgatta a nem létező csendben. Látszólag nyugodtan ült, ám bőrbörtönének falain belülről tompán dörömbölt a várakozás fojtott izgalma.

Mire várt Gézaváry?

Ezer dologra, de leginkább megoldatlan életének valamiféle megoldására legalább néhány szálon. Teljesen ártatlannak vélte magát a kialakult helyzetben, hiszen alig-alig járult hozzá ahhoz, hogy a napi- és hetilapok nem közöltek verseket, novellákat, a folyóiratok és a könyvkiadók lehetőségei pedig szintén szűkültek, viszont a beözönlő kéziratok mennyisége folyamatosan bővült. Egyetlen válogatási szempontjuk az volt, hogy mennyi pénzt képes letenni könyvkézirata mellé a szerző, s előbb számolták ki a bekerülési költséget, mint minősítették a leadott művet. Utóbbi egyáltalán nem érdekes, ugyanis manapság a piacon dől el az érték, s ha megveszi az olvasó, hát csak vegye! Lelke rajta. Hogy mit sugall az esetleg szakmailag átok gyenge, bűn rossz alkotás? Kit érdekel! Az üzleti haszon a lényeg e fejtetőre fordult világban. Csodaszámba megy, ha valamelyik kiadó szerzői jogdíjat fizet szépirodalmi könyvért. Elterjedtebbé, megszokottabbá vált pont fordítva: az író szerencsésebb, ha összekoldulja a bekerülési költséget, s ezáltal nagyobb az esélye arra, hogy nem marad fiókban a műve.

Hirtelen, egészen váratlanul, rikácsolni kezdett a telefon. Az olvasással párhuzamos merengéséből felrövedve előbb a magnetofont kapcsolta ki, majd felvette a kagylót:

- Hallgatom – súgta a készülék mikrofonjába olyan sejtelmes hangon, mintha kriptából beszélne.
- Görgetegfy vagyok. Szevasz! – hallatszott egy örömtelien szuszogó hang a vonal másik végéről.
- Örvendek, Mester! Mi a helyzet? – tudakolta.

– A helyzet tulajdonképpen mindenütt változatlan. Határtalan az idiotizmus. Azt mondta az ortopédián egy doktornő, hogy a magánklinikáján negyvenezért beültetné a csípőprotézist. Ezzel egyből kijózanított. Azért dolgoztam negyven éven át az íróasztalnál, hogy most ne teljen negyven ezer forint az egészségem helyreállítására? A fene egye meg! Otthagytam. Inkább káposztalevélen fekszem.

- És használ?
- Úgy tűnik, igen.
- Egyéb jó híred is van?
- Két folyóirat közölte egy-egy novellámat.
- Gratulálok!
- Köszönöm, köszönöm.
- Szerződést küldtek? Mennyi lesz a honorárium?

– Az egyiknél semennyi, apuskám! A főszerkesztő kért, hogy mondjak le róla, mert így meg tud még jelenni néhány hónapig. A másik csupán háromezret fizet. Azt is, ki tudja, mikor...

- Érdemes itt írónak lenni?

– Szerintem az is hülye, aki tollat vesz a kezébe.
– Nono! A hivatali marokszedők kezében is van toll, mégis jól élnek.
– Igen, de attól még lehetnek hülyék. Miből élnek jól? Nyalásból és csalásból – válaszolt a szinte önmagának feltett kérdésre Görgetegfy, akinek ugyan tíz könyve jelent meg, mégis csak az ócskapiacra vásárolhatott magának villát.

– Mit tehetünk? Várjuk a postást – búcsúzott Gézaváry köszönés helyett.
– Várjuk a postást – vágta rá Görgetegfy, s azzal mindketten letették a kagylót.

Igen, a postás. Fontos összekötő láncszem az alkotóműhely és a külvilág között, hiszen sok mindent kézbesíthetett: felkérést, szerződést, tiszteletdíjat, visszaadott kéziratot. A postás azonban egyre ritkábban csengetett.

Az író véletlenül a kanapén némán várakozó távkapcsolóra huppant, s ezzel akaratlanul bekapcsolta a televíziót. A parlamenti közvetítésben éppen a zöld párt képviselője zárta a piros párt szidalmazását, s közvetlenül a piros párt képviselője kezdett a zöld párt mocskolásába. Mintha megfeledeztek volna arról, hogy mindkettőjüknek a pártokon kívüli piros-fehér-zöldek érdekeit kellene képviselniük. Azokét, akik ötvenéves korukra munka nélkül tengetik napjaikat a dübörgő gazdaság által teremtett, állítólagos jólétben, s csak önbecsülésük menti meg őket attól, hogy zöld ágra vergődjenek. Azonnal helyesbítette a bekapcsolást illető tévedését, lekapcsolta a televíziót. Inkább Dimitrij Kazanovics Mokusvickinyin zongoraversenyét hallgatta tovább a nem létező csendben. Látszólag nyugodtan ült, ám börtönfalain belülről tompán dörömbölt a várakozás fojtott izgalma.

Nyúlt ugyan a könyvért, de karja lendülete félúton elakadt. Kipillantott az ablakon. A szemközti erkélyen egy nő sétált fel s alá, cigarettázva, és a szippantások között, dühös arccal maga elé morgott valamit. Gézavárynak eszébe jutottak a barátnői. Léda, aki többmillió jelzáloghitelt halmozott fel, s mivel egy háztartási balesete következtében elveszítette munkahelyét, képtelen lett a kölcsön törlesztésére. Violetta, aki autóbalesetet szenvedett, s egyetlen túlélőként felgyógyulva sérüléseiből nem bírta vállalni a külföldi cégtulajdonos által diktált erőteljes munkatempót. Rokkantnyugdíjba került, s a külföldi biztosítóval a kártérítésért folytatott küzdelemben milliókat fizetett ki az ugyancsak külföldi ügyvédeknek, akik semmiféle eredményt nem értek el ügyében másfél év alatt. Hozsanna, az egykori titkárnő, aki édesanyja ápolását csak úgy tudta megoldani, hogy a szebb jövő reményében eladta öröklését, s többé soha nem látott milliókat adott kölcsön a fia esküvőjékor, hogy a gyerekek boldogulhassanak közös életük kezdetén. Mivel az összeget nem kapta vissza, kénytelen volt a vidéken örökölt egyszerű parasztházba költözni, hogy az egerek által gyakran látogatott szoba-konyhában meghúzhassa magát. Miután az éhezéstől harminc kilót lefogyott, a kisvárosi sétány egyik padján üldögélve, mindenféle megaláztatások ölelésében, napról napra várta a reményt, hogy némi adomány formájában ráköszöntön a szerencse. Munka egyiküknek sem jutott a gazdaság dübörgése közepette.

Az író, amikor még nem volt tudatában, hogy fordítva sülnek el reményei, számolgatta rendszeren a könyveiről remélt milliókat. Mindegyiküket támogatta volna, elvégre szociális újság szerkesztőjeként dolgozott régebben. Tudta, hogy mi illik, meg szolidaritás, meg egyéb felesleges magyarázatok... Évek múltával lebilincselte a tény, hogy munkáiért csekély alamizsnának tekinthető összegeket kap, ha egyáltalán kap, s inkább pénzt várnak tőle a kiadók, minthogy fizetnének.

Léda, Violetta, Hozsanna. Melyiket a három közül? – tette fel magában a hiábavalónak tűnő kérdést, amikor elő-előfordult, hogy egymagának sem jutott ennivaló napokig. Egy kedves matróna mosolygós arca villant fel előtte, aki nyolcvanhét évesen teljes terjedelmükben elszavalta a Himnuszt meg a Szózatot. Az író valamelyik megye dísztermében rendezett ünnepségen figyelte a püspököt, milyen lelkesen éneklie a Himnuszt. Gézaváry sosem vált vérbeli fővárosivá, vidéken érezte igazán otthonosan magát, ahol kisebb a zsúfoltság, barátságosabban tűrhető a lét.

– Meg kell nősülnöd, Tomika! – tanácsolta Panni néni, aki édesanyjával dolgozott egykor a hivatalban, s évtizedes barátság kötötte össze őket. – Egy gazdag parasztlányt kellene feleségül vened, te Tomika! Aki főz, mosna, takarítana, ellátna téged, kisfiam... – biztatta a több mint ötvenéves író.

– Persze, Panni néni, kérem. És lehetőleg hentes legyen az apósom, mert nagyon ki vagyok éhezve azokra a régi, finoman ízesített kolbászokra, amelyeket már nem lehet kapni a bevásárlóközpontokban. Csak a falusiak képesek ízléssel készíteni.

Gyomra jelezte, hogy az iménti párbeszéd felidézése nem történhetett véletlenül. Cipőbe bújtatta lábait,

kabátot vett fel, szatyrot gyűrt a zsebébe, és vásárolni indult. Kenyérre, felvágottra, margarinra elegendő pénze volt még. Gyalogosra vette a figurát. Autóbuszra hiába is várt volna, mert a sofőrök napok óta sztrájkoltak.

Az üzletből visszafelé jövet, az utcán találkozott a hosszú fehér szakállat növesztett asztalossal. Rokkantnyugdíjas volt az is, mert egy építkezésen kizuhant az emeleti ablakkal együtt, s gerinctörés miatt többé nem bírt gerendákkal a vállán szaladgálni. Suhanc, az éveit tekintve hatvan felé ballagó asztalos, mindig kezet nyújtott Gézavárynak. Ezúttal is, majd rögtön a zsebeiben kezdett kotorászni. Büszkén mutatta az egyéves unokájáról készült videofilmet a mobiltelefonján, majd egy fényképen saját magát, piros csuklyás Télapó-öltözetében a karjában tartott kislánnyal.

– Valamilyen filmszerep miatt növesztettél hófehér szakállat? – érdeklődött bizalmasan Gézaváry.

– A Szépfű című filmben játszom tengerészt. Márciusban kezdik forgatni az amerikaiak. De voltam Mikulás is. Húzkodták a gyerekek a szakállamat rendesen, hogy meggyőződjenek róla: igazi-e? Az imént mutatott kép szerepelt egy férfigazasin címlapján, egy pornósztár hölgy fotójával közösen – számolt be lelkesen Suhanc, aki statisztaként egészítette ki kevéske nyugdíját.

No, igen – gondolta Gézaváry. Hamis korszellem a sajtóban, művészetben. Egy-két viharvert szellemű rendező talán még arra is képes volna, hogy Jézus Krisztus társaságába két pucér nőtt feszítsen keresztre jobbról és balról.

Ó, furcsa idők! Ó, elvetemedett erkölcsök!

Aztán elhessegette magától a gonosz gondolatot a várakozás belső imájával, s amikor hazaért az üzletből, a falatozást követően leült a kanapéra. Kiemelte a könyvjelzőt a könyvből, bekapcsolta a magnetofont. Nem unatkozott, csak olvasott, miközben Dimitrij Kazanovics Mokusvickinyin zongoraversenyét hallgatta a nem létező csendben. Látszólag nyugodtan ült, ám bőrbörtönének falain belülről tompán dörömbölt a várakozás fojtott izgalma.

Este, mielőtt elaludt, keserű szájjal állapította meg, hogy ma megint nem csengetett a postás. Gézaváry nem horkolt, nem forgolódott, nem ébredt fel kétóránként. Ez idő alatt, az éjszaka sötétjének takarásában, a közeli vasútállomás vagányai érthetetlen ábrákat fújáltak festékszóróból a zajvédő falakra, padokra, oszlopokra, s törtek-zúztak.

Az író egyértelműen gömbölyűbb, azaz tisztességesebb, harmonikusabb világról álmodott, amiben zeneszerzők, festőművészek, költők, írók jótékony szelleme teremtett a viharos lelkekben szélcsendes napsütést.

ANYUGATOS ELEK ARTÚR KIADATLAN LEVELEZÉSÉRŐL

„Hagyja már abba azt az istentelen szokását, hogy összetépi, tűzre hajítja a kéziratát, aminek megítéléséhez tulajdonképpen nem is ért.”¹

Elek Artúr² kiadatlan levelezése – amelynek zöme a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria adattárában található – több érdekes irodalomtörténeti adalékkal szolgál. Mivel Elek a Nyugat tudósítójaként hosszú hónapokat töltött külföldön, legtöbbször Olaszországban, gyakran küldött levelezőlapot barátainak, Babitsnak, Móricznak, Osvátnak, de gyakori levélváltásban volt Fülep Lajossal és Gellért Oszkárral is. Leveleit vízjeles – leggyakrabban szállodai vagy kávéházi címerekkel ellátott – finom papírokra írta.

Összességében állítható, hogy Elek Artúr nem folytatott komoly elméleti dialógust leveleiben, az írások olvasása mégsem érdektelen cselekedet. Az irodalmi múzeumban fellelhető levelek közül elsősorban a Móricz Zsigmondnak, Fenyő Miksának és Gellért Oszkárnak küldött írásokból válogattam, a Magyar Nemzeti Galéria kéziratárában őrzött levelekről – amelyekről Vajda Miklós A platánsor című gyűjteményes kötet előszavában is említést tett³ – a szerző Réti Istvánnak, a kiváló nagybányai festő-írónak címzett leveleiből idézek néhányat. Ezek közül talán a legkülönlegesebb darab a szerző búcsúlevele, amelyet 1944. április 24-én délután vetett papírra nem sokkal az után, hogy megkapta behívóját a Röck Szilárd utcai gyűjtőfogházba, és néhány órával azelőtt, hogy – a szomorú novelláinak szerencsétlen sorsú hőseihez hasonlóan – önkezeléssel véget vetett életének. A levelek szövege után zárójelben megadott számok, ritkább esetben dátumok és megjegyzések a PIM és a MNG kéziratárának adatolását jelentik, a levélszövegeket, amelyeket a kéziratokból másoltam kurzívval szedtem.

A Móricz-levelezés tanulságai

Elek szépírói megítélésében nagy szerepet játszott Móricz Zsigmond, természetesen a kapcsolatukra ez fordítva is igaz, hiszen Móricz novelláinak és regényeinek értő kritikusja volt maga Elek Artúr is. Az irodalomtörténet-írás tanúsítja – ahogyan a *New York* kávéházban lezajlott történetet Móricz a Nyugatban is publikálta – hogy megismerkedését Osváttal kizárólag Eleknek köszönheti, aki a szerkesztő figyelmébe ajánlotta Móricz *Hét krajcár* című novelláját. Ambivalens, kételyekkel terhelt barátságukról Birnbaum is beszámol monográfiájában, amelyben megemlíti, hogy a két család szoros kapcsolatot tartott fenn. Móricz egyik lányának, Gyöngyinek Elek nővére, Janka volt a keresztanyja. Ezt a tényt osztja meg olvasóival Rádics Károly is, aki a *Móricz Zsigmond élete leveleinek tükrében* című kötetének előszavában így vall a két író barátságáról. Móricznak igazán „kevés jó embere

¹ Elek Artúr levele Móricz Zsigmondnak (M 100/399/11). A levél a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában olvasható.

² Elek Artúr (1876–1944) a *Nyugat* folyóiratnál eltöltött több mint három évtized alatt nagy irodalmi befolyással bírt, de azt megelőzően is fontos szerepet töltött be különböző szerkesztőségek életében. Birnbaum D. Marianna Elek Artúr pályája című monográfiájában – amely az Akadémia Kiadó gondozásában jelent meg 1969-ben – megemlíti, hogy szerzőnk dolgozott az 1896-ban alapított Magyar Újságnál, majd az 1902-ben alapított Osvát Ernő által szerkesztett Magyar Géniusz-nál, a *Figyelő* és a *Szerda* című folyóiratoknál, és első novelláit Az Újságban publikálta. E folyóirat szerkesztőségében ismerkedett meg Móriczsal is. Elek Artúr levelezése eddig kiadatlan, mégis hozzáférhető volt néhány jelentős kortársal váltott írása bizonyos kötetekben, különös tekintettel Móricz, Babits, Gellért és Fenyő Miksa levelezésköteteire. Elek 1913-ban adta ki novelláit *Álarcosmenet* címmel. Ebben a könyvben tizenhat novellát publikált, ezek a következők: *A toronyszoba*, *A platánsor*, *Az egynótájú ember*, *Appassionata*, *A hóbairó ember*, *A Vénusz-csillag*, *Farsang*, *Ilaria*, *Jakab*, *a fatalista*, *Az utolsó*, *A nászhajó*, *A táltos*, *A behúnytszemű ember*, *Lala néném*, *Sámi Ella*, *Az árnyék*. Az írások között van néhány olyan is, amit előzőleg megjelentetett a *Nyugat*. Ezek száma azonban meglehetősen csekély, összesen hat novelláról van szó: *A toronyszoba* (1908/12–13), *A nászhajó* (1909/1), *Ilaria* (1910/13), *Farsang* (1911/23), *Sámi Ella* (1912/9), *Lala néném* (1913/3). Az 1913 után, azaz az *Álarcosmenet* című kötetének megjelenését követően a következő írásai jelentek meg a folyóiratban: *Nevelőapám* (1917/14), *Éjféli* (1919/9–10), *Ózike* (1921/15), *A láthatatlan* (1926/12), *A gondola* (1927/1), *Az ablakfülke* (1928/10), *Az égszínkéi csillag* (1941/2). A kötet 1913-as kiadását megelőzően és azt követően teljességgel kimaradtak a *Nyugatból* a következő írások: *A platánsor*, *Az egynótájú ember*, *Appassionata*, *A hóbairó ember*, *A Vénusz-csillag*, *Jakab a fatalista*, *Az utolsó*, *A táltos*, *A behúnytszemű ember* és *Az árnyék* című szövegek.

³ „A Magyar Nemzeti Galéria adattára száznál több levélét és képeslapját őrzi egy dossziében. Ezeket mind egyik legjobb barátjának, Réti Istvánnak, a kiváló nagybányai festő-íróknak küldte. Megható, férfiasan szemérmes és tartózkodó, mégis mély barátság volt a kettejüké. Egy életen át magázták egymást, bizonyára azért, hogy minden ellágyulást, minden férfiatlan gesztust eleve elkerüljenek.” (Vajda Miklós, *Előszó* = Elek Artúr, *A platánsor...*, 9.)

volt”, írta a húszas évek közepén Somlay Artúr színésznek. „A kevesek közé tartozott Elek Artúr, akivel *Az Újság* című lap szerkesztőségében együtt dolgozott. Elek pár évvel idősebb volt Móricznál, aki elsősorban azt becsülte benne, hogy az itáliai művészetekért rajongott. Talán irigyelte egy kicsit a nyelvtudását, kritikai érzékét. Elfogadta, sőt igényelte is azért, mert mindketten érezték: soha nem lesznek vetélytársak. Talán csak ez a barátság tartott három évtizedig. A közös színházlátogatások is csak erősítették barátságukat. [...] Elek Artúr, aki a Nyugat első számától jelen volt, ő adta Osváthnak a *Hét krajcárt*. Csak néhány éve kerültek elő Elek Artúr hagyatékából Móricz levelei. Elek Artúr testvére, Janka volt Blaha Lujza mellett Móricz Gyöngyi keresztanyja. Móricz életének legkritikusabb hónapjaiban, amikor elhatározta, hogy elválk Jankától, Elek Artúrral osztotta meg titkait, rábízta legfontosabb iratait, de nem tudni, mit tartalmazott ez a csomag.”⁴ A rejtélyes hagyatékot e levél kíséretében bízta Móricz Elekre: „Sajnos, iszonyúan nyugtalan és kínlódó vagyok, nem is érzem, hogy tudok írni. [...] Légy szíves, őrizd meg nekem ezt a borítékot. Súlyos a helyzet. Debrecenben vagyok, leveledet főposta post. Rest. Ha lesz írnivalód. Nem akarlak belevonni, majd csak elintéződik valahogy. Pénteken este utazom el. 1924. dec. 15.” A csomagot követően december 23-án újra levelet küldött Eleknek, amelyben arra kéri, látogassa meg Jankát, aki „szegény szokjon egy kicsit az önállósághoz és özvegységhez.” A hálátlan feladatról, és erről a karácsonyról, amely a Móricz család számára rettenetes élmény volt, rendkívüli alapaossággal számol be Móricz Virág apjáról szóló könyvében⁵, mint ismeretes a viszály váláshoz, majd Janka asszony öngyilkosságához vezetett.

A két író *Az Újság* szerkesztőségében ismerkedett meg egymással, és Móricz a Naplójában be is számol azokról a szerkesztőségi beszélgetésekről, amelyek odáig vezettek, hogy Osvát elé kerüljön a kézírata.⁶ Esztétikai kérdésekről Móricz állatmeséiről írt Elek-kritika kapcsán váltanak levelet, de később 1933 szeptemberében a *Kamaszok* írásánál is Elek az első olvasó. „Nagyon szeretnék már veled találkozni, de előbb be akarom fejezni a *Kamaszokat*, s odaadom, hogy olvasd el. Nagyon félek tőle. Most naponta tíz órát dolgozom. Ma is reggel fél öttől.”⁷ Rádics kötetében több Eleknek címzett levelet is közzé tesz, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy Móricz még az újságoknak küldött tárcáit is figyelmesen elolvastatta Elekkel, és rendszeresen sürgette a mielőbbi válaszáért, de ezekben a korai években családi ügyekről is váltanak szót, gyermekek születéséről, keresztelőjéről, később főleg 1924 után házastársi viszályokról, pénzügyi nehézségekről.

Móricz gyakran szabadkozik amiatt, hogy *nem elég jó írás* jelent meg tőle és tart barátja ítéletétől,⁸ máskor a Nyugatban 1909-ben megjelent írást követően Móricz rákérdez Eleknél arra, vajon miért említi barátja, hogy nem fontos a *mese*. Levelében azt írja: „... lassan rájöttem, hogy ha fontos sok minden elébbvaló (sic!) nála. Az elmélkedéseimben mindig magára gondoltam – mert hiszen tudja, hogy sok befolyása volt a fejlődésemre a maga megjegyzéseinek. ...”⁹ Elek Artúr a mikszáthi anekdotizmustól félhette barátját, hiszen saját szövegei is arról tanúskodnak, hogy a történetészövésnél fontosabb a narráció, a mesénél fontosabbak a szövegközi utalások, vagy a hiátusok alkalmazása.

A Móricznak írt levelek inkább baráti hangúak, mintsem hogy az alkotás folyamatáról számoljanak be az utókornak, nyilván nem is ezzel a szándékkal íródtak, inkább szigorúan magántermészetű titkok tárulnak az olvasók elé. Megtudhatjuk például, mikor és hogyan veszekedett Móriczné férjével, hosszas ájulásai és féltékenységi kirohánásai ellenére miért nem akart a válásról hallani sem. Elek gyakran vigasztalja az ő – a levelekben megszólításként gyakran előforduló – *Zsiga Bigájának* (Passau, M 100/399/10).

Elek szerint, az ilyen hányattatott időket alkotásra kell használni, ahogyan novelláiban is jellemzően használt olyan művészfigurákat, akik sanyarú sorsukból támadt ihletett pillanatokban írtak, úgy Móriczot is arra

⁴ Móricz Zsigmond élete leveleinek tükrében, s.a.r. Rádics Károly, Bp., Orpheusz Könyvek, 1997, 9, 95.

⁵ Móricz Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1963. különösen: 294–299.

⁶ „Azt mondja húsvét után egy szenvedő társam az *Újság* redakciójában az egyetlen újságíró, ez is lelke velejében igaz író, akivel szívhúr-rezgésekkel kötődtem egybe, adjak egy elbeszélést, Osvát Ernő érdeklődik irántam, mert olvasott valami közömbös dolgot tőlem. Ahogy ezt mondta: ez volt az első sikerem az életben.” (Birnbauem idézi az 1908-as Naplóból) Majd ugyanitt megjegyzi: „Harmincadik éves vén ember és hónapokig nem bírok írást cselekedni, amit odaadjak a drága Elek Artúrnak, hogy vigye el az ismeretlen Osvát Ernőnek.” Birnbauem hozzáfűzi, hogy a Nyugat 1924-es Móricz-számában az író (már) nem említi Eleket.

⁷ Móricz Zsigmond élete levelei..., 171.

⁸ Móricz Zsigmond élete levelei..., 41. „Köszönöm szíves kíméletét, hogy nem bélyegzett meg a Világban megjelent tárcáimért, a mostani sem lesz jobb...” (1910. április 21.)

⁹ Móricz Zsigmond levelei, Bp., Akadémiai, 1963., 1, 95–96.

ösztönzi, írja ki magából a fájdalmat. „Te csak dolgozzál – írja Elek. – *El sem tudod képzelni, mekkora szerencse ez a mai állapotodban. Mikor a felhasított oldalú fa ontja a nemes gyantát!*” (Bp., M 100/399/12)

Móricznak ezt a levelet a Fővámtér 2–3. szám alá küldi, az 1936-ban kelt borítékokat a XI. kerületbe a Horthy Miklós u. 50/V. alá (Bp., 1936. M 100/399/20) címezte. A *Zsiga-Biga* megszólítást gyakran *tekintetes*, mások meg *nagyságos* jelzők váltják fel. Egy Rómából küldött lapra azt írja Elek: „*Hagyja már abba azt az istentelen szokását, hogy összetépi, tűzre hajítja a kéziratát, aminek megítéléséhez tulajdonképpen nem is ért.*” (M 100/399/11) Megszólításként *Kedves Komám Uram*, aláírásként: *100 éve jó barátja Elek Artúr* olvasható. Ez a levél is bizonyítja a Birnbaum-monográfiában is megemlített alkotói barátságot, amely szerint Elek Artúr első olvasója és kritikus a Móricz-kéziratoknak. A Birnbaum-monográfia több helyen is elbeszéli, hogy Elek Artúr és Móricz Zsigmond nagyon jó barátok voltak, a visszaemlékezések szerint egészen addig, amíg Móricz egy alkalommal a szerző zsidóságra utalva olyan megjegyzést tett, amit Elek nem tudott igazán megbocsátani. Móricz ismert 1931. május 1-jei Nyugatban közzétett *Az irodalom és a „faji jelleg”* című írása világosan tükrözi Móricznak a zsidósággal kapcsolatos véleményét. „Ha Elek Artúr korosztályát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a század elején az „áttérés”-nek vallásos meggyőződésen kívül más indító okai is lehettek. Az egyik ok pusztán gazdaságipolitikai jellegű: a múlt Magyarorszában előny volt kereszténynek lenni. A másik ok ennél jóval bonyolultabb; az „áttérés” a századforduló asszimilációs törekvéseinek kísérőjelensége, mellyel főleg intellektuális körökben találkozunk. Szinte az emancipáció utolsó lépése, mely a magyarrá válás teljességének elérését jelenti. Elek kortársai közül elsősorban a Nyugathoz tartozó írók számosan választották ezt az utat.”¹⁰ Ugyanitt lábjegyzetben közli Birnbaum, hogy Gellért Oszkár kötete szerint Móricz Eleket nevezte legjobb barátjának, de cikkében, hogy önmagát minden faji előítélettel szemben igazolja, azt is megírta, hogy Elek nem magyar származású. Gellért arra is emlékszik, hogy ez fájt az írónak.¹¹ Véleménye persze nem mindig volt pozitív barátai írásairól: a *Judit és Eszterrel* kapcsolatosan – vélhetően – nem mondhatott jó véleményt, így Móricz megsértődött, a levél tanúsága szerint voltak vitáik is.

Az utolsó szó azonban szerinte az író dolga, neki kell meghoznia a végső döntést arról, mi a jó és mi a rossz kéziratában, a tehetséget láthatólag többre becsülte a jó kritikai érzéknél. „*Az író-író. Akié a tehetség, az az úr, a maga ura. Jó a tanács, de az isten ő maga! Az író.*” (Bp. 1936. M 100/399/23). A kedves baráti levelek egyik eklatáns példája az az 1924-es keltezésű levél, amelyben ízületi bántalmakra kínál Elek enyhülést Móricznak. A levélben megjegyzi: „*szegény édesanyám önmagát is [...] cukorba főtt (át nem szűrt) bodzával kúrálta ki az ízületi csúzból. Reggelként éhgyomorra egy kávéskanállal kell bevenni belőle.*” (Bp. 1924. M 100/399/25) Egy irodalomtörténeti esetet is megemlít Elek a Rómából írt levelében 1911. február 22-én, arról ír, hogy hallotta a Nyugat körüli vitákat, és egyúttal megköszöni a *Sárarany* kötetet. „*Osvátot nem lehet cserben hagyni, a mikor Hatvanyékkal kerül szembe – vallja Elek. [...] – Mindig állítottam – folytatja –, hogy tehetséges ember, de ízléstelen, tapintatlan [...]: ordináré mint a parvenük. És most szerkesztői ambíciói támadnak.*” (M 100/399/7) Nem kérdés tehát, hogy a Hatvany–Osvát-vitában Elek és Móricz is az új tehetségek felfedezése melletti küzdelmében Osvátot kívánta támogatni. A vitát pontosan és alaposan feldolgozta az irodalomtörténet-írás. A legendás párbajozást azonban már egy egészen korai ellentét és vitairat előzte meg. „Ismeretes, hogy Hatvanynak, a Nyugat kiadójának a szembe kerülése a folyóiratot szerkesztő Osváttal, a kettejük vitájába bele-belevegülő személyes mozzanatokon túl, alapvetően szerkesztéspolitikai kérdésekben gyökerezett. Hatvany a Nyugat első két évfolyamának megjelenése után, 1910-től mindinkább fokozódó elégedetlenséggel figyelte Osvát szerkesztéspolitikai gyakorlatát.

Elégedetlensége alapvetően két, a folyóirat jellegét erősen meghatározó tényezővel függött össze. Egyrészt Hatvany, mint a Nyugat íróinak és műveiknek éveken át leglelkesebb propagátora (elég e tekintetben csak a Nyugat általa kezdeményezett matinéira, 1909 második felétől rendszeressé váló vidéki felolvasó körútjaira stb. utalni) a Nyugatot elsősorban a folyóiratot létrehozó írók fórumának tekintette, éppen ezért nem kevés ellenérzéssel szemlélte, hogy Osvát újabb s újabb tehetségek felfedezésének reményében egyre tágabb teret nyit a folyóirat hasábjain a kezdő írók előtt, megbontva ezzel – miként Hatvany látta – a Nyugat egységes, a modern irodalom vezető íróitól korábban kölcsönzött jellegét. De Osvát tehetségfelfedező törekvéseitől Hatvany nem csupán a

¹⁰ Birnbaum, I. m., 22.

¹¹ A hivatkozott kötet: Gellért Oszkár, *Kortársaim*, Bp., Művelt Nép, 1954, 324.

Nyugat jellegét féltette. A kezdő írók gyakori szerepeltetésében egyúttal a folyóiratot megteremtő írók s az általuk megvívott, akkor általában már befejezettek tekintett irodalmi forradalom lejárását látta. Hatvany progresszív tudományos bázisként tekintett a folyóiraatra, fontos levelében Adynak is azt írta, hogy engedni kellene az esztétaságból, kevesebb irodalom és több élet, vallotta a mecénás báró. Az irodalomtörténet-írás Hatvanynak az 1909. június elsejei Ady-számban megjelent *Indulás* című cikkéig vezeti vissza kettejük ellentétének alapvető okát, majd az 1911. augusztus 1-jei számban megjelent *Irodalompolitika* című írásra is hivatkozik. Ebben az írásában Hatvany félreérthetetlenül utal Osvát gyakorlatára.¹² Egy másik levélben, amelyet egyébként Fenyő Miksának küld, szintén beszámol arról, hogyan is vélekedik a Hatvany-ügyről. (1910. március 11. V. 318167/17) Egyértelműen Osvát oldalán áll.

Birnbaum megemlíti egy a vitával kapcsolatos Móricz által megírt, de valami oknál fogva – nyilván jó diplomáciai érzékének köszönhetően – elküldetlen levelet, amelyet Móricz Virág talál meg apja hagyatékában, és amit a szerző *Apám regénye* című könyvében¹³ tett közzé, miszerint Móricz részletesen és baráti hangon válaszolt Elek érdeklődésére a konfliktusról. „Budapest, 1911. február 15. [...] Az Osvát ügye bizony nem valami kellemes stádiumban van. Hatvany azt mondja, hogy ő megvette a lapot az összes előfizetőivel együtt, hát neki ez a boltja, nagyon csodálkozik rajta, hogy ebbe lehet valakinek beleszólása. Legjobban azon, hogy a termelők fellázadnak és sztrájkba lépnek, ha ő az üzletvezetőjét el akarja bocsátani. Nem hiszem, hogy ilyen egyszerűen elmondta volna valaha az álláspontját, de nyilván így érez. »Ha nem boldogul, el fogja adni a lapot!« Osvátra ez volna a legjobb. Ha annyi pénzem volna nekem, meg magának, mi ketten biztosan megvennénk. Nem igaz? Egyelőre szent a béke, [...] nem lehet tudni, mikor robban fel egyik vagy másik. [...] Nem hiszem hogy egészen primitív módon pénzkérdés lenne ez nála, inkább azt hiszem, hogy ő túlságosan sokat lévő a Hatvany körében, [ti.: Ignó – K. Á.] átvette annak az igazságait, s elhitte, hogy Osvátnak »kár olyan kicsinyesnek« lenni, hogy a Karinthi versét éppen a január elsejei számban közölje, s ezzel minden kritikát kihívjon a Nyugat ellen éppen akkor, mikor a Magyar Figyelő megindul, annak a bizonyítására, hogy a Nyugat egy minden magyar istenekről elrugaskodott valami, tehát meg kell ölni... Efféle adatokkal illusztrálják ők a csatát. A dolog úgy áll, hogy Hatvanyék minikutánna afféle reklámmal, amellyel a Diána krémet is világhírvé lehetett volna tenni, kétezer előfizetőt gyűjtöttek a Nyugatnak, most meg is akarják tartani a jóhiszemű publikumot. [...] Az a szomorú dolog készül, hogy az a kis, belső vállalat, amely tisztán szellemi tőkével indult, átkerül üzleti alapokra. A Nyugat olyan lapnak indult, amelynek nincs, csak kicsi, válogatott közönsége, nem is kell hogy nagy legyen. De az történt, hogy a Nyugat akkora port vert fel, hogy üzletté lett... A legszomorúbb sors. Én azonban hiszem, hogy amint most pillanatnyilag el van simítva a dolog, úgy megéri abból az is, hogy az a minden szélsőséget kiegyenlítő irányzat is kifejlődjék belőle, amelyben a „Nyugat” megőriz mindent s megszerez mindent. Ernő tud engedni, s Hatvanyt rá lehet kényszeríteni, hogy engedjen. Talán húsz év múlva mindketten rájönnek, hogy a Nyugatot egymás nélkül nem is tudták volna megcsinálni olyanná, hogy...”

A Babits-levelekről

Szerzőnk az 1911-ben megjelent, általa szerkesztett antológia ügyében minden költővel váltott levelet, így volt ez Babits Mihály esetében is. Több visszaemlékezés tanúsítja, hogy a szerzők közül kik voltak elégedettek és olyanok is, akik megrótták döntése miatt, hiszen saját véleményét fontosabbnak tartotta, mint a költők kérését. A források szerint Babits nem neheztelt Elek Artúrra. Egy egészen különleges kiadványból válogattam szövegeket kettejük kapcsolatáról, amely egy minikönyvsorozat részeként látott napvilágot és kereskedelmi forgalomba nem került, csupán könyvtáraknak küldtek az 1984-es kötetből. E válogatás, valamint a múzeumban őrzött kéziratok alapján igyekszem bemutatni kettejük kapcsolatát. Elek Artúr leveleinek és üzeneteinek nagy részét Török Sophie megőrizte, ezek az Országos Széchényi Könyvtár Babits-hagyatékában lelhetők meg. A válogatás a könyvtár hagyatékának számozását követi, én is erre hivatkozom.

A levelek kezdetben magázódva íródnak, kéziratok cseréjéről szólnak, baráti látogatásokról számolnak be. Elek bejáratos volt az esztergomi előhegyi Babits-házba, és gyengéd érzelmek fűzték a költő családjához is, Tanner Ilonához, és Babitsék örökbefogadott gyermekéhez, Ildikóhoz egyaránt. A tízes években többször szabadkozik

¹² Erről bővebben: Láng József írása, <http://mek.oszk.hu/05700/05715/html/15.htm>

¹³ Birnbaum is hivatkozik rá: Móricz Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1963, 132–134.

Elek, hogy az ígért munkával képtelen elkészülni, és előfordul, hogy a fordításokkal kapcsolatban sem tudja tartani a határidőt, más levelekből kitűnik, hogy Babits Dante-fordításainak részleteit is átküldte Elek Artúr-nak, nyilván azért, hogy olasz nyelvi ügyekben tanácsot kérjen kedves barátjától, aki rendszeresen át is nézte a költő fordításait. Egy 1923. augusztus 23-án kelt levélben például egy dél-németországi utazásról hazatérve arról biztosítja Babitsot, hogy nem késlekedik tovább „*Most már munkához látok, és mihamarabb sorát ejtem a Paradisójának is. Késedelmemet ne tulajdonítsa közömbösségnek. Mint feladatra készülök reá, ez a magyarázata lassúságomnak.*” (Fond III/395/3, I. m., 23-25) Arquából, Petrarca halálának helyéről is ír barátjának, és babérlevelet küld a reneszánsz költő sírjáról, amely a település temetőjében található. „*Kedves Mihály, a petrarcai Előhegyről jövök forróságban, eltikkadtan és mélyen megindulva. Olyat, amilyent itt, már régen éreztem. Bűbájos hely. Most a sírja szomszédságából, a kis templomból küldöm szerető üdvözetemet neked és Ilonkának.*” (Fond III/395/26, I. m., 52.) Babits utolsó éveiben többször is segítséget kér Elek Artúrtól. 1940-ben írja: „*Kedves Artúrom, megérkezett a San Remo-i hivatalos levél. Postafordultával kérnek választ. Én sok dologban meglehetősen tanácstalan vagyok, s nagyon nagy szükségem volna tanácsaidra és segítségedre is. Nem tudnánk ma találkozni?...*” (Fond 253/30/4, I. m., 82–83.)

Valamivel később olasz útjára készül, és a költőfejedelem az ifjú költői tehetségek megítélésében szó szerint élet és halál ura, aki lefordította az olasz irodalmi nyelv szülőatyjának életművét, segítséget kér néhány praktikus olasz mondat ügyében barátjától. „...*Levelem válasz lenne egy újabb San Remo-i sürgönyre, amely így hangzott: Ricevuto curriculum et telegramma ringraziovi attendovi preavvisatemi – Belloni segretario premi Sanremo. (Megkaptam az önéletrajzot és a táviratot, köszönöm, várom, értesítsen. Belloni, a San Remo-díj titkára. – ford.: K. Á.) Tudjuk tehát, hogy a titkárt, akinek válaszolunk, Belloninak hívják. Már most nem tudom, hogy szólítsam, eccellenza-e vagy nem? Mit gondolsz? A levélben egyébként a következőket akarnám megírni: 1. Bejelenteni, hogy 20-án indulok Budapestről és egyenesen Genovába utazom. Onnan ismét sürgönyileg fogom közölni, hogy mikor jövök ki a Riviérára, és hol fogok az ünnepélyig tartózkodni. 2. Az utat betegségem miatt egyedül nem tehetem meg. Ezért magammal viszem feleségemet, s valószínűleg 12 éves kislányomat is. 3. Kérem annak a közlését, hol leszek elszállásolva San Remóban, és mikor kell odaérkezniem? 4. Kérem szíves ígéretük szerint a ceremóniák programját, lehető legsürgősebben. Különösen kérem annak közlését, hogy mely alkalmakkor kell beszélnem, s van-e valami tárgyi szempont, amelyre szavaimban vonatkozni kell? (Sajnos, betegségem csak egészen rövid beszédet enged meg.) Legsürgősebb választ, esetleges szíves útba igazításokat kérek az utazásra, s ottani megérkezésre vonatkozólag. Arra kérlek tehát, kedves Artúr, hogy ezeket röviden és nagyon udvariasan fogalmazd meg az olaszok szájaíze szerint...*” (Fond 253/30/2, I. m., 84–89.)

A többi már publikált rövidke írás gyengéd baráti levélváltás csupán külföldről, majd Babits betegágyánál tett látogatásról is szól, néhány levelezőlap leginkább olyan esetekről tudósít, hogy Elek ugyan felment Babitsékhöz, de anélkül távozott, hogy látta volna őt, hiszen felesége tájékoztatta a költő rossz állapotáról, így csak néhány sort hagyott neki hátra.

Elek a Nyugatban és máshol is sokat írt Babitsról *Magántudósok* (1912. II., 619–621.) *Babits Mihály és Dantéja* (Nyugat 1924. I., 499–500), *Az új magyar irodalom egy olasz folyóiratban* (Nyugat, 1926. I., 170), *Indiszkreció az irodalomban* (Nyugat 1927. I., 452–453), *Babits Mihály negyedszázada* (Nyugat 1928. IV., 778–782.), *Babits Mihály Dante-kommentárja* (Nyugat 1930. I., 396–397.), *Nem az öregek felelősek, hanem a fiatalok* (Újság 1935. április 21., 6.1.), *Il figlio di Virgilio Timár* (Nyugat 1939. II. 259.), *Babits Mihály, 1941. augusztus 4.* (Újság 1941. augusztus 6.3.), *Babits Mihály és kortársai* (*Babits Emlékkönyv*, 231–234) *Babits Mihály évfordulója* (Újság 1942. augusztus 4.6.).

Réti-levelek a Magyar Nemzeti Galériában

Réti István (1872–1945) festő, művészeti író, 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. Birnbaum monográfiájában többször is említést tesz Rétiről és Vajda Miklós is hivatkozik a levelezésükre *A platánsor Előszavában*: „A Magyar Nemzeti Galéria adattára száznál több levelét és képeslapját őrzi egy dossziében. Ezeket mind egyik legjobb barátjának, Réti Istvánnak, a kiváló nagybányai festő-írónak küldte. Megható, férfiasan szemérmes és tartózkodó, mégis mély barátság volt a kettejüké. Egy életen át magázták egymást, bizonyára azért, hogy minden ellágyulást, minden férfiatlan gesztust eleve elkerüljenek. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni Eleknek azo-

kat a lapjait és leveleit, amelyeket Olasz-, Német-, Francia- és Spanyolországból küldözgetett Rétimek.¹⁴ Az 1939 és '44 között született írások közül néhányat válogattam a levelezésről szóló fejezetbe, mert segítenek megérteni Elek tettét, a faji megkülönböztetés okozta öngyilkosságát. 1939. január 20-án némi iróniával illeti saját korát, amely szerinte az olasz reneszánsz politikával mutat rokon vonásokat. „Nyakig, fülig, sőt azon is túl Petrarca-ba merültem. Más kor, mint Imrédyé, de azért – akármilyen kísértetiesen hangzik is – rokon vonásokat fedeztem föl a kettő között. Bizonyára azért, mert ember és ember, kiváltképpen pedig bestiális ember és ember között nem nagy a különbség, akármi korból való is.” (7301/1955) Az embertelen-bestiális Magyarországon halála előtt több évvel sem találta helyét, erről tanúskodnak elsősorban a levelek.

1940. június 14-én egy Babitsnál tett látogatásról számol be. „Babitsnál tegnap jártam. Még mindig a János-szanatóriumban fekszik. Roppant sokat szenvedett. De tegnap épp jó napja volt és olyan jól érezte magát, amilyenek már nagyon rég nem. Abbahagyták az orron át való táplálást. 3 kilónyit hízott tőle, most újra a nyeléssel próbálkozik. Úgy látszik, hogy jobban sikerül, mint annak előtte.” (7308/1955) Ezek a rettenetes kezelések, mint tudjuk, sokat nem segítettek Babitsnál, és még több mint egy hosszú fájdalmas esztendő állt a költő előtt, egészen a Siesta szanatóriumban 1941. augusztus 4-ére virradó éjszakáig, Babits haláláig. A következő levél tehát már temetéséről és a Nyugat megszüntetéséről beszél 1941. augusztus 30-i dátummal, érdekessége, hogy név szerint is megemlíti azokat, akik a folyóirat befagyasztása ügyében illetékesek voltak. „... úgy emlékszem, hogy Babits temetésén beszéltem útra kelési szándékomról [...] Bizonyára olvasta, hogy a Nyugat megszűnt. Engedélye Babits nevére szolgált, és nem voltak hajlandók azt Illyés Gyulára átruházni. A Nyugatnak még az emléké is ki akarnák irtani.” A levélben Elek megemlíti egy Dulin Elek nevezetű egyént, aki a minisztérium sajtóosztályán dolgozik, és semmiféle kompromisszumot nem tűr. „Mindössze arra hajlandók nagy kegyesen, hogy Illyésnek új folyóirat indítására adjanak engedelmet. Címének megváltoztatásába is beleszóltak. Illyés a Hűség címet ajánlotta számos más indítványa után. A válasz ez a gúnyos kérdés volt: Hűség? – Kihez? Hatv.-hoz, F. Maxihoz, Ignotushoz? A „Ny” szerintünk szabadkőműves-zsidó propagandacsinaló volt, semmi egyéb. Ady, Móricz, Babits és egész dicsőséges nemzedékük nem számít a politika bolondjának. Végezetül abban maradtak, hogy Magyar Csillag lesz a címe.” (7303/1955) Az 1944-ből megmarad írások szerint (1944. április 14. péntek) tavasszal már minden barátjáért aggódik, Fülep bujkálásáról is ír a festőnek, aki üzent neki, tehát él. Bombázásokról, riadókról számol be és arról, hogy április 5. óta nem hagyja el a lakást, csak ha borbélyhoz, vagy a postára kell mennie. „Az égből is látszik egy jó darabka.” (7311/1955)

A legszomorúbb és egyben a történelmi hitelesség okán rettenetesen megrázó kordokumentumnak is tekinthető az a levél, amelyet Elek Artúr öngyilkossága előtt nem sokkal vetett papírra. „1 sárgacsillagos biciklis fiúnak nyitottam ajtót. Ezt az írást hozta. Utasítás Felsőbb parancs folytán felhívjuk, hogy holnap, azaz 1944. április 25-én, kedden reggel 9 órakor Bp. VIII. Röck Sz. – u. 25. szám alatt az ottani hatóságnál személyesen jelentkezzen. Saját érdekében hozzon magával

1 takarót

3 váltás fehéreneműt

2 rend felsőruhát

2 pár cipőt

1 csajkát, v. fazekat, v. lábost,
evőeszközt 1 evőkanalat

1 fémpoharat

Továbbá háromnapos ételmezt. Személyi poggyásának súlya 50 kg-ot nem haladhat meg. A jelentkezés elmulasztása a mulasztásra nézve a legsúlyosabb következményeket vonja maga után.

Bp., 1944. ápr. 24. A Magyar Zsidók Központi Tanácsa.

Most hétfő du. 1 óra.

Hogy ez a parancs mit jelent, nem kétséges. Isten velem, drága Pista, csókolja meg helyettem a méltóságos asszony kezét.

A biciklista fiú, úgy tudja, hogy a németek kész listája alapján jár el a bizottság. Az elmúlt héten éjnek idején 400-nál több embert hurcoltak el. Ölel Artúr” (7312/1954.)

14 Vajda Miklós, Előszó = Uő., A platánsor..., 9.

Elek a lövéstől nem halt meg azonnal, a golyó koponyáján keresztül haladva Tasso egyik kötetébe fúródott, és a kórházban vesztette életét. Birnbaum Gellért Oszkár szavaival számol be az író haláláról: „A legelső író-mártírja volt a fasizmusnak. Előző nap, hogy sárga csillagot kényszerítettek a mellére, fölkeresett a lakásomon. Akkor utoljára találkoztam vele. Arra kért, hogy ezentúl már én keressem fel őt, mert azzal a megbélyegző folttal nem teszi többé a lábát az utcára. És másnap, amikor ő is behívót kapott a többi megbélyegzettel a Röck Szilárd utcába, agyonlőtte magát. Hoffmann Edit, a Szépművészeti Múzeum aligazgatója, s Eleknek holtáig jóbarátja rohant el hozzánk a szörnyű hírrel.”¹⁵

Elek Artúr, ahogyan más ismert írók, költők és művészek, élhetett volna azzal a lehetőséggel, amellyel jó néhányan megmenekültek a haláltáboroktól. Ők ugyanis alázatos hangú levélben fordultak Horthyhoz, de Elek erre nem volt hajlandó. A Nyugat utolsó éveiben már ritkán szerepelt írásaival, a folyóirat megszűnte után Illyés hangsúlyozottan kérte, hogy dolgozzon tovább, de a Magyar Csillag első évfolyamában semmi sem jelenik meg tőle, csak később jelentkezik néhány kisebb írással, bírálattal. A Röck Szilárd utcai gyűjtőhelyre kapott behívó kézhezvételének persze nemcsak zsidó származása volt az oka, Birnbaum megemlíti azt a bizonyos Kolozsvári Borcsa Mihály fasiszta sajtófőnököt, akit a források szerint később kivégeztek, aki már régóta nem kedvelte Eleket az Eszterházy-kiállítást támadó cikke miatt. 1944-ben Illyés verset írt *E. A. halálára* címmel.

*Nem ember, hanem csak az emberek:
az aljasság fagy-szele ölte meg,
kik megtagadták, bomlott magyarok
s bomló zsidók, kiket megtagadott.*

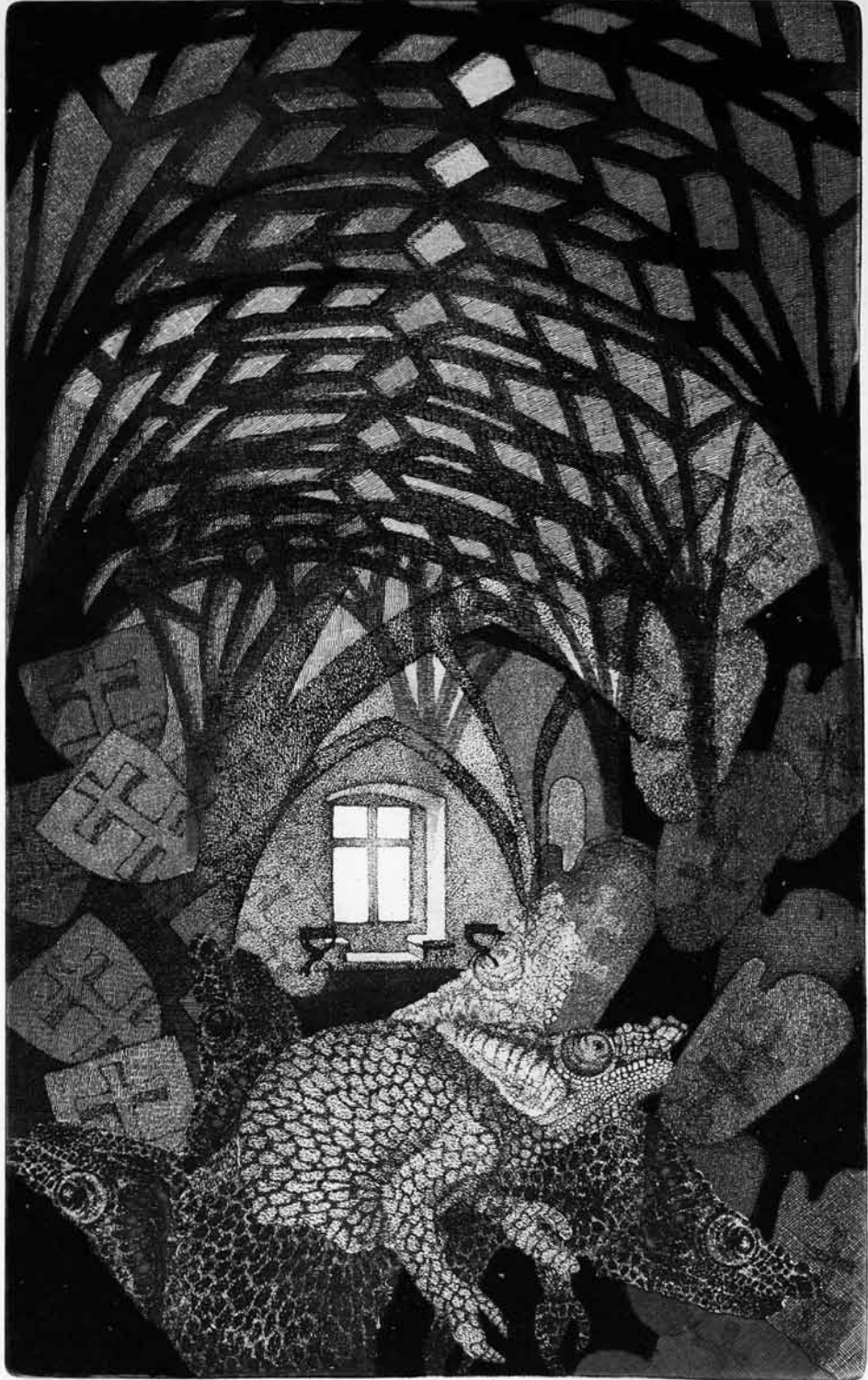
*Mert megtagadott mindenkit, csak őt
magát nem, akit most büszkén megölt.
Elvitte lényét tisztán, kényesen,
nem hagyott munkát hóhéréra sem.*

*S mi játszunk tovább. Íme, hogy szakad
a fésűs zápor: fésültesd hajad,
törülközz a nap keszkenőibe,
vár téged is a föld korgó bele.*

*Legyen erőd, hogy az örök mocsár
förtelmeibe tisztálkodva szállj,
fényesen frissen, égre a fejed –
A többi gondja ügysem a tied.*

*Ezt gondolom s ezt: ennyi csak, amit
halála árán a férfi tanít?
Élet, halál nem okulásra van.
Siratni tán – bár az is hasztalan!*

15 Idézi Birnbaum, I. m., 24.

Magyar gótika I.

E. 4. XV/VI.

Tany Béla

BALATONI REGE

(*Herczeg Ferenc vígjátéka*)

Többször felmerült bennem, hogy ha annyira szeretjük Shakespeare Szent Iván éji álomjátékát, miért felejtkezünk meg ennek magyar nyelvű, hazai tájban, magyar történelmi miliőben játszódó „kisöccsével”, a Balatoni regével? Szerzője a maga korában népszerű és divatos író volt, az átkosban a megtűrték listájára került, azóta lusták vagyunk levenni onnan.

Herczeg Ferenc egyik mellőzött írónk, a diktatúrák szidták, csépeltek, ósdinak, polgárinak, sekélyesnek titulálták, a rendszerváltás után megjelentek ugyan regényei, novellái és emlékiratai, de elfelejtettük helyre tenni, még mindig amolyan másodosztályú író. Színházban többnyire csak a Kék róka megy tőle, pedig hatalmas életműve van, színdarabja is negyven körül mozog, köztük számos jól megírt, néhány irodalmi értékű, és néhány kifejezetten közönségdarab.¹

Hosszúra nyúlt életében (1863–1954) arányos írói korszakok jöttek létre, jellemző rá az alkotói fokozatosság szándékos vagy szándéktalan megvalósítása. Írói indulása sem szokványos történet, amit érdemes itt felidézni, oly sokévi hallgatás után ezt megérdemli.

Herczeg a bánáti Versecen született, családja az ottani sváb nemzetiséghez tartozott, apja gyógyszerész volt, majd a város polgármestere lett. Gyerekként német anyanyelvű volt – magyar nevelőnővel –, a magyar nyelvet csak a szegedi piaristáknál sajátította el tökéletesen. Ez a környezet döntő volt számára, itt dönt el, hogy nem a német, hanem a magyar nemzet lesz az, amelyhez tartozni szeretne a későbbiekben. Jogot tanult, mert szülői elvárás miatt előbb ügyvéd akart lenni, de közbejött a párbaj, amit egy fiatal katonatiszttel vívott. Meglepetésre a civil Herczeg oly súlyos vágást ejtett ellenfele hónalján, hogy a fiatalember belehalt. Lelkiismeret-furdalás mellett még négy hónap börtönre is ítélték tiltott párbaj miatt, ebből három hónapot töltött el Vácott, ahol megírta első regényét, a Fenn és lennt.

Az első regény sikere után felhagy a jogi tanulmányokkal, és szorgalmasan kezd novellákat, publicisztikát írni. A lapok egymás után hívják munkatársnak, vagy épp kéziratot kérnek tőle. Herczeg előbb a Budapesti Hírlapnál dolgozik, nevet szerez magának, majd 1894 első vasárnapján megindul Wolfner József segítségével az Új Idők című irodalmi hetilap, amely több mint négy évtizeden át a legnépszerűbb olvasott sajtóterméke a városi kis- és nagypolgárságnak. A szerkesztés feladatát Herczeg vállalta magára, az Új Idők a korszak legjobb íróitól közölt értékes szépirodalmat.²

Egymás után jelennek meg novelláskötetei, kisebb regények is, mint a Gyurkovics lányok, amikor 1893 elején Paulay Ede az utcán szólítja le, és kér tőle színdarabot. Herczeg igazi eminensként reagál a Nemzeti Színház igazgatójának, még aznap délután elviszi neki a fiókjából előhúzott színművét, a tisztí környezetbe helyezett Homománnyavadászt, amit Paulay azonnal kiír próbára, és A dolovai nábob lánya címen kerül bemutatásra.³ A nyilvánvaló siker elindítja a szerzőnek azt a színházi sorozatát, amely hamarosan keresett színpadi szerzővé avatja, és minden pesti (majd vidéki színház) látatlanban is elfogadja műveit.

Herczeg legszívesebben a Nemzetibe vitte elkészült drámáit, mígnem az Ocskay brigadéros nem talált fogadókézségre. A szerző ekkor átsétált a Vígszínházba, ahol rendszeren nem játszottak a századfordulón történelmi tárgyú drámákat, inkább csak franciás bohózatokat, azért megpróbálta. Szerencséje volt, Faludi Gábor igazgató⁴ elfogadta, és 1901-ben bemutatta. Megérte a századik előadást.

1 A Kék rókán kívül bemutatásra került A híd című drámája az Evangélium Színházban Udvaros Béla rendezésében (Bemutató: 1999. nov. 21.). 1995-ben Mihályfi Imre rendezett tv-játékot A harmadik testőr címmel A három testőr című Herczeg-bohózatból.

2 Herczeg Ferenc emlékiratainak második kötete, A gótikus ház számol be az Új Idők alapításáról. Wolfner József a Singer és Wolfner kiadói rt. igazgatója volt 1932-ig, a lapalapítás az ő nevéhez és kiadójához fűződik. Bp. Szépirodalmi, 1985. 286–289. p.

3 A dolovai nábob lányáról l. a 2. sz. jegyzetet. 259–265. p.

4 Faludi Gábor az 1896-ban megnyílt Vígszínház igazgatója volt. Egy darabig a Nemzeti Színház riválisaként is működött. A magántökeből létrejött és fenntartott színház vezetője legtöbbször egyszemélyi döntést hozott az intézményhez benyújtott színművek tekintetében.

Mindez már hét-nyolc évvel történik az első színdarab sikere után. De mi a titka Herczeg színpadi sikereinek? Egyáltalán, miről ír drámát, színművet, vígjátékot, bohózatot?

Színdarabjait sokféle szempontból tudjuk csoportosítani, az egyik lehetőség, amikor az előzményből született, illetve az előzmény nélküli darabokra osztjuk őket. A színdarabok mintegy felénél azt tapasztaljuk, hogy Herczeg előbb novellaként – esetleg regényként – írta meg a történetet, majd abból fejlesztette tovább színpadi művé. Legelőbb a Gyurkovics lányok járt így, még a cím is változatlan maradt, mindössze a hét lány kiházasításából négy került bele a színműbe. A többi esetben is változtatott kisebb-nagyobb mértékben a történeten, néha jelentősen. A lópörgető című novellájában a női főszereplő A kivándorló című színdarabban háttérbe szorul, s a férfit teszi meg főszereplővé. Novellából keletkeztek a Karolina (Akinek szerencséje van), a Tilla (Álomország), A fekete lovas (A hét sváb), az Első vihar (Lehel, az emberölő), Az ezredes (Husztai Huszt című regény és Lovag és kalmár című novellák), Éva boszorkány (Kaland) című darabjai is.

Jelentős drámái, vígjátékai vannak, amelyek nem epikus alapműből jöttek létre, hanem eleve színpadra íródtak. Elsőként említhetjük a legjelentősebbnek tartott Bizánc című drámáját 1904-ből. Eredetileg a mohácsi csatáról, illetve annak tragikus előzményeiről készült színdarabot írni Herczeg azzal a szándékkal, hogy rámutasson a mohácsi vész és jelen korának politikai hasonlóságára, illetve arra, hová vezet a meggondolatlan pártpolitika, a széthúzás. De maga is megijedt ennek politikai súlyától, és a cselekményt 1453-ra, Konstantinápolyra a törökök által való elfoglalása napjára tette. A cserét úgy hajtotta végre, hogy az írói szándék, illetve figyelmeztetés azonos maradt. Nemzetféltése – németsége ellenére a magyarságot féltette – országgyűlési képviselőségéből eredt, látván a parlamenti pártok öngyilkos, tizenhat éven keresztül húzódozó obstrukciós politikáját. A Bizánc „jóslata” az első világháborúval és a békediktátummal sajnos fényesen beigazolódtott.⁵

Politikai indíttatású az Árva László király című tragédiája is, amelyben a Hunyadiak korát idézi fel, V. Lászlót, a Habsburg uralkodót és magyar királyt tette meg főszereplővé, s ítéli el benne az erő hiányát, amely tehetetlenségbe és aljasságba (Hunyadi László kivégeztetése) torkollik. Itt Hunyadi László a pozitív hős, olyan személy, akire rá lehet bízni az országot.

Hasonló módon nyúl Széchenyi és Kossuth párharcához A híd című drámájában. Itt azonban nem foglal állást egyértelműen, a két államférfi közül melyik a jobb, vagy melyik az igazi. Patikamérlegesen méri ki mindkettőjüknek erőit, hibáit, végül a nézőre bízta, ki mellé áll. Ennek ellenére akkor is, azóta is úgy tartják számon – mérvadó bírálók –, hogy Herczeg ezt egyenesen politikai megrendelésre írta 1925-ben, a Horthy-korszak legitímációja, a mérsékelt Széchenyi mellé való kiállítás jegyében.⁶

Leszámítva a történelmi témájú vagy a társadalmi mondanivalót tartalmazó darabjait, a szellemes társalgási és vígjátéki történeteiben Molnár Ferencsel rivalizál. Igen jóban voltak egymással – az udvariasság szintjén –, mindketten sikeresek voltak, és műveiket ugyanott adták elő. Molnár Ferenc a Vígszínház első számú háziszervezője volt, de Herczeg is háziszervező volt ugyanott, csak könnyebb fajsúlyú darabjait vitte a Vígbe, a nehezebbeket a Nemzetibe. Molnárnak csak egyszer sikerült a Nemzetiben megjelennie, az Úri divat című darabjával (bemutató: 1917. november 23.), amit viszont Herczeg stílusában írt meg.

Herczeg viszont válaszként megírta a Kék rókát Molnár stílusában, és ez lett a legsikeresebb színdarabja, egymást követték a külföldi bemutatók német, francia, olasz, amerikai változatok. Történetesen ez, a legsikeresebb színdarab is novellákból állt össze egységes egészzé. Herczeg három novellát egyesített: a Megcsaltak valakit, Az asszonyevő és A házibarát címűeket. Garantáltan politikamentes, kortalan témája – a házastársi hűtlenség és annak lehetséges következményei – minden korszakban aktuális. A szerző csak sejteti a hősnő (Cecil) hűtlenségét, nem bizonyítja rá, a figurát játszó színésznőnek kell érzékeltetni egyéniségével, hogy Cecil hű maradt, vagy hűtlen volt. A sztárok közül ketten is – Varsányi Irén és Bajor Gizi – száz előadás szám fölötti szériában játszotta a szerepet, hálásak voltak a lehetőségért.

Végignézve Herczeg könnyedebb színműveit, a Kék rókán kívül Molnár Ferenc-i hangulatot áraszt a Tilla hét jelenetből álló története a végzetes nőről, akit elhagyott szeretője öl meg, vagy a Karolina című egyfelvonásos, amelynek hadnagya az elmaradt légyott helyett előléptetést kap cserébe. De molnári elemeket ötvöz Az ezredes

5 A Bizáncról I. a 2. sz. jegyzet. 427–430. p.

6 Szabó József: Herczeg Ferenc a drámáiról. Debrecen, 1937. Református Kollégium K. (Magyar irodalmi dolgozatok)

című vígjáték felsült gengsztereivel és pénzsóvár gazdagjaival, vagy a Kéz kezét mos enyveskező szereplői, akik kenőpénzért mindenre hajlandók. A Sirokkó kényúrként viselkedő zeneszerző mestere és a férfiak közt vergődő énekesnője is beállhatna a Molnár-szindarabok hősei közé, az Utolsó tánc ötven év fölötti szép Jucija igazi Molnár-figura, menekül az öregség elől, udvarlóját a férj oktatja ki a házi szokásokról.

Herczeg legélesebb szatírája, a Majomszínház is mutat rokon vonásokat Molnárral. Az úri társadalom még a majomfeleséget is elviseli, ha gazdagodhat általa. Az önhitt úri társaságot nevetségessé tevő szatíra nem lett siker, elfelejtették.

Az egész hercegi életműben egyedülálló helyet foglal el a Balatoni rege című vígjáték, amely 1901-ben keletkezhetett, az Ocskay brigadéros vígszínházi sikere után ez a darab volt a következő, amit Faludi Gáborékhoz benyújtott a szerző. Keletkezésének történetéről nem szól emlékirataiban, később is csak diszkrétén. Annyi bizonyos, hogy az ifjú Mátyás király kalandjáról szóló történetet Szigligeti Ede Kinizsi című vígjátékából merítette, amely darab a Magyar Tudós Társaság 1842-es drámapályázatán második díjat nyert.⁷ Ez a történet azonban Kinizsen (?) játszódik, nem a Balaton mellett, vagyis mindazt, ami a Balaton tündérvilágáról került bele, Herczeg találta ki, vagy máshonnan merítette.

Tudomásunk szerint Herczegnek csak 1929-től volt közvetlen kapcsolata a Balatonnal, amikor Badacsonylábdiban vett egy szőlős telket, és parasztházat épített rá. Korábban az Adria-tengeren töltötte a nyarakat, a Balatoni rege írásának idején is, előbb saját, Hajnal névre hallgató vitorlás hajóján, a háború után pedig az olasz tengerparti üdülőhelyeken, vagy vendégként az Alfieri gőzösn.⁸

A badacsonyi telekvásárláson kívül az író Balatonhoz való kötődésének apró megnyilvánulása, hogy az 1943-ban írt Fecske és denevér című négy szereplős szindarabjának színhelyéül is egy közelebről meg nem nevezett balatoni üdülőhelyet jelölt meg.

Rejtőzködésére jellemző a keszthelyi epizód. 1921. július 2-án ünnepelték a híres helikoni ünnepek századik évfordulóját. Az ünnepség irodalmi részét a Kisfaludy Társaság szervezte, ennek keretében Festetics Taszilo herceg megbízásából Herczeget kérték fel, hogy írjon egyfelvonásos komédiát az alkalomra. Ekkor készült A holicai Cupidó bájos háromszereplős vígjáték, amit az ottani Uránia moziban adtak elő, átalakítva színházzá a helyiséget. Az illusztris darabot Bajor Gizi, Aczél Ilona és Ódry Árpád játszották. Az ünnepségen a kormányzó és felesége, Ella grófnő, György gróf, Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Szász Károly is részt vettek, ők és a szerző a hercegi kastélyban lettek elszállásolva. Itt történt a vacsora után, hogy György gróf Herczeg kezébe adta a könyvtár becses kincsét, a Festetics-kódexet, benne Magyar Benignának, Kinizsi Pál feleségének imádságos könyve, amelyet pálos barátok írtak és rajzoltak a 15. században. A hűvösvölgyi emlékiratokban Herczeg ugyan odairja, hogy „hallottam és olvastam róla”, de egy szóval sem említi, hogy húsz évvel azelőtt vígjátékot írt – a Balatoni regét –, amelyben e két híres személy szerelembe esését és rögtön házaságkötését örökíti meg.

Tény, hogy a Vígszínház a kézirat kézhezvétele után rögtön műsorra tűzte, és 1902. február 1-jén be is mutatta a Balatoni regét. A bemutató részét képezte a Vígszínház akkori nagy vállalkozásának, az ún. „magyar ciklusnak”, arra vállalkozván, hogy száz estén keresztül kizárólag magyar szerzőtől játszik színház szindarabot. A vígjátékot Pécsy Kálmán rendezte, zenéjét Kun László szerezte, aki abban az időben a Vígszínház házi zeneszerzője, karmestere volt. De hát miről is szól a mesejáték?

A helyszín a gyönyörűes badacsonyi koporsó alakú hegy vízparthoz közel eső lankája, fölötté Magyar Benigna asszony várkastélya, előtte tisztás, ahol éppen Hunyadi Mátyás, az ifjú király táborozik kíséretével. A történet időpontja ismeretlen, feltehetően még Mátyásnak Beatrix hercegnővel kötött házassága előtt játszódik, nem csoda, ha középpontjában egy szerelmi kaland áll, ami azonban balul sült el az ifjú király számára.

A szerelmi furfang azonban nem magától alakul ki, szükség van a Balaton szellemeire, akiket megidéz a vígjáték. A tó vízi királya rendszeren egy aranylábú trónszéken ül a tó mélyén, és körülötte sellők állnak szolgálatára, mint Lesence, Gyöngyös, Habos, Békaporonty és Sió, a tó „tünderei”, akiknek semmi keresnivalójuk a parton.

7 Szigligeti Ede: Kinizsi. *Vígjáték három felvonásban. Kiad a Magyar Tudós Társaság. Pest, Eggenberger, 1844.* 92. p.

8 A badacsonyi telekvásárlásról a Hűvösvölgy emlékkötetben olvashatunk (155–162. p.) A Hajnal c. vitorlás hajóról Herczeg Ferenc emlékezései. A gótikus ház. Bp. Szépirodalmi, 1985. 369–378. p. Az 1920-as években tett itáliai kirándulásáról az Alfieri gőzösn, szintén a Hűvösvölgy c. emlékkötetben olvashatunk. Bp. Szépirodalmi, 1993. 114–126. p.

9 Herczeg Ferenc emlékezései. Hűvösvölgy. Bp. Szépirodalmi, 1993. 105–107. p.

Ám Siót üldözi a király fékevesztett huncutságáért, ugyanis elfürészelte a trónszék lábát egy kagylóval, és nevetéssé tette az agg királyt, aki hanyatt esett székéből. A bösz uralkodó hiába ül föl egy természetes harcásra Siót üldözendő, a komisz sellő kiszökik a partra, és képes összegubancolni bizonyos szálakat. Mindjárt ellopja Stóziusz mester varázserejű csizmáját, amit az a nádasba rejtett, s ettől egy kamasz fiú alakját ölti magára. Később a szép Molnárné kakasát lopja el, végül a király újjáról kézcsókolás közben a gyűrűt. Cserfes és szemtelen, magáról azt terjeszti, hogy csak félig-meddig tündér, anyja igaz ugyan, hogy Tomajka volt, a legszebb sellő, de apja földi ember, mégpedig a szép Benigna édesapja, a délceg horvát bán! Persze ezt a vízi lények erősen vitatják, szerintük legfeljebb Munci lehet Sió apja, a keszthelyi cigányprímás. Hisz a lopást és a hegedülést is tőle örökölhette a komisz félvér!

Azon persze, hogy Mátyás eredetileg vadászni jött Badacsonyba hű kíséretével (Drágfi, Palóczi, Stóziusz mester, Pipacs jokulátor), majd légyottra hívja a szép özvegy Benignát, senki sem csodálkozhat, még akkor se, ha előtte azon töpreng a király, hogy fizetessen adót az asszony várkastélya, birtoka után vagy se. Mátyásnak jár a légyott a fiatal özvegygel. De nem számol azzal, hogy vetélytársa akad a vitéz molnárlégény, Kinizsi Pál személyében. Ez csakis úgy történhet meg, hogy Mátyás úri passzióból az erdélyi vajda helyett Kinizsinek ajándékozza a temesi bánsgót. Temesi bánként a paraszt Kinizsi főúrrá lőn, s méltó párja lehet egy nemes asszonynak. Benigna, aki már előbb is szemet vetett a vitéz molnárra – csak a rangja hiányzott – nem sokat gondolkodik, kedvére való a fiatal, erős legény, elhunyt férje öreg is volt – egy heti házasság után meghalt –, most itt az alkalom, hogy mindent bepótoljon. Kinizsinek meg sem kell kérni a kezét, Sió elrendezte ezt is, ahogy a többi csinyt is kigondolta, Mátyás gyűrűjével odahozatta a tihanyi apátot, aki így a király parancsára adja össze a nemes párt.

Bájos epizód a nagy móka közepette, hogy amikor Kinizsi még egyszerű molnárlégény volt, a szép molnárnénak próbált udvarolni, aki nevette, hisz magasabbra vágyott. Temesi bánként már kellene neki Kinizsi, ám ekkor már a frissen főúrrá lett molnár vágyik feljebb az asszonyok „létráján”, s elutasítja a szép özvegy próbálkozását, aki gyorsan hozzámege a várnagyhoz.

A jelmezes játék sem maradhat el az esketés mellől, mivel a „mókamester” is járt Shakespeare iskolájába, ismeri a Szent Iván-éji tréfát. Mátyás épp akkor érkezik vissza valahonnan, amikor a „bábszínház” kezdődik. A játékban a rókaképű király letérdel a lúdféjű hölgy előtt, aki csókot vetve kulcsot ad neki, de távozáskor fityiszt (illetve hosszú orrot) mutat utána. Majd egy ökörfejű vitéz szerelmet vall a lúdnak, tetszésre talál, az új párt összeesketi a bagolyfejű pap. Jön ám a róka lámpással, kulccsal, de hoppon marad. Mátyás, az ifjú szerelmes király, látván a sanyarú valóságot, érzékelvén a rajta esett sérelmet – hisz a bábjátékban saját maga kigúnyolását fedezte fel –, mérgében elveszi Benignától a várát, s Kinizsit éjszakára visszaküldi a malomba. Másnapra azonban megenyhül, jó arcot vág a történetekhez, a Benignától elvett várát a hozzá tartozó falvakkal Kinizsinek ajándékozza, aki kellő módon tud majd rá vigyázni, ahogy a temesi bánsgó vagyonára is. A király dereglyére száll, s elvonul Somogyba „ügyeket intézni”.

A Vígszínház kitett magáért, pompás díszletet tervezett a vígjátékhoz. Az első felvonásban két hatalmas sátor (királyi és a kíséreté), kör alakú kőülés és háttérben Benigna vára volt látható, a másodikban egy óriás fatörzs töltötte be a teret, amelynek előterében Mátyás aludt leterített köpönyegén, amikor felment a függöny. Háttérben a tó partja, a felhőbe vesző víztükör szolgált díszletként. A terebélyes fa alá pedig becammogott egy barna medvebocs jelmezbe öltözött 5-8 éves kisfiú, a fa mellett megállt jobb felől. A felvonás második jelenetében túlkölés, rigó éneke hallatszott, majd a medvebocs elcammogott a színpalak mögé.¹⁰

A vígszínházi előadásnak parádés szereposztása volt. Mátyás királyt Fenyvesi Emil, a fiatal sztárszínész játszotta, Benignát Csillag Teréz, aki a Nemzetiből szerződött – átmenetileg – a Vígbe. Kinizsi Pált Pethes Imre és Góth Sándor játszották felváltva, Pipacsot Szerémy Zoltán, Siót Varsányi Irén, a szép molnárnét Haraszthy Hedvig, Stóziusz mestert Vendrei Ferenc alakították, vagyis az akkori Vígszínház színe-java. A látványos mesejáték összesen 17 alkalommal került színre.

A Nemzeti Színház 1923. november 24-én újította fel a vígjátékot Hevesi Sándor igazgatása idején és rendezésében, a színpadi kísérezőnetét ezúttal Lavotta Rezső szerezte, aki ez idő tájt a Nemzeti Színház karnagyaként működött.

¹⁰ A Balatoni rege vígszínházi rendezőpéldánya. Kézirat. 1902. OSZK. Színháztörténeti Tár. A kézirat ceruzás rajzokat és ceruzás megjegyzéseket közöl.

Erre az alkalomra Herczeg írt néhány mondatot a műsorfüzetbe, amely elárul valamit a Balatoni rege keletkezéséről: „Sok esztendővel ezelőtt szüreti mulatságon voltam a Badacsonyon [...] és ott a tó partján, egy valószínűtlenül és szívfájdítóan szép holdvilágos estén, megszületett a Balatoni rege ötlete. A darab tulajdonképpeni hősei: az édes és mohó őszi verőfény, a berkek fölött ülő harmonikus csend, a haldokló erdő színpompája, a hullámok szeszélyes játéka, az erjedő must izgató szaga. A komédia központjában Mátyás deák áll, aki diadalmas magyar Dionysosként vonul keresztül a nép fantáziáján és akinek semmi, de semmi köze sincs a történelmi Mátyás királyhoz.”¹¹

A nemzeti színházi felújítás is parádés szereposztást produkált. Mátyás királyt az akkor nemrég (Bárdos Artúr által) felfedezett Petheő Attila játszotta, Benignát Cs. Aczél Ilona, Kinizsit Kiss Ferenc, a várnagyot Bartos Gyula, Pipacsot Náday Béla, Siót Bajor Gizi, Gundát Vándori Margit, Palóczit Mihályfi Béla alakította, 16-szor adták elő.

A vígjátékot még az 1926-ban megrendezett nemzeti színházi „Herczeg-ciklus” alkalmával is eljátszották (január 29-én), valamint 1933-ban, a szerző hetvenedik születésnapjára rendezett felújítások részeként ismét előadták (nov. 24-én).¹² Ez utóbbinál új szereposztást írtak ki, benne Szabó Sándor (Mátyás), Lukács Margit (Benigna), Lehotay Árpád (Kinizsi), Ungvári László (Pipacs), Balázs Samu (Palóczi), Eöry Kató (a szép molnárné), Apáthy Imre (Stóziusz). Siót ezúttal is Bajor Gizi alakította.

A Balatoni rege meséje, fordulatai, humora és szépsége alapján versenghetne Vörösmarty Csongor és Tündé jével vagy Heltai A néma levente bűbajos reneszánsz utánérzésű meséjével. Csakhogy valami miatt nem népszerű, modern kori rendezőink se kapkodnak utána, de a 20. század első harmadában összesen se érte el a negyven előadási számot. Pedig nem a vígjátékban van a hiba, mert az minden szempontból megfelel mindenféle kényes ízlésnek.

Már a mű keletkezésének idején – és később is a Herczegről írt tanulmányokban – fanyalogtak kissé, és okot a fanyalgásra mindig lehet találni. Keszler József¹³ a mű eredetiségét kérdőjelezte meg, Szigligetinek tulajdonítva minden érdemet, Zsigmond Ferenc a visszafogott „hangfogós” humorról, hidegségről panaszkodik, kifogásolja, hogy a Balaton mitológiája nem eleven hagyomány.¹⁴ Azért jó pontokat is adnak a darabnak, így elismeréssel adóznak a legendás király alakjának megformálásáról, amelyet nem ér kegyeletsértés a lovagias kudarc kapcsán. Kornis Gyula monográfiájában egyenesen a felfelé törekvő osztályöntudat megjelenését látja Kinizsi Pál figurájának megteremtésében. Valóban szédítő karriert fut be egyetlen nap alatt. Az első felvonásban mufurc, esetlen molnárlegényként ismerjük meg, de a király bizalma, amellyel megteszi temesi bánná, illetve a szép Benigna látható vonzalma öhozzá, megnöveli önbizalmát, szemünk előtt nő fel a feladathoz.¹⁵

Szabó József tanulmánya elismeréssel adózik a valóság és fantasztikum szerencsés keveredéséért, a történelmi anekdota mintaszerű feldolgozásáért.¹⁶ Abban is megegyeztek az elemzők, hogy a vígjáték Mátyás király ábrázolása nem sérti a kényes ízlést, nem kegyeletsértő, mint ahogy annak tekinthető többek szerint a vele szinte egy időben keletkezett Királyidillek, Bródy Sándor három egyfelvonásosa.

A szerző ebben a művében is elrejt néhány meglepő fordulatot, amely joviális voltánál fogva oly jellemző rá. A nagyurak altruista vonása megtalálható Benignánál, amikor nagylelkűen meghívja jobbágyait a készülődő lakodalmi mulatságra, s bőven osztogatja nekik javait. De ennek fogható fel Mátyás király hirtelen döntése, amikor az erdélyi vajdát javasolják emberei temesi bánnak, ám ő azért is az ott lévő Kinizsit nevezi ki e fontos posztra. Mindezt egy próba előzi meg, amelyben egy törrel kell megszúrnia Kinizsinek Drágfi uramat, hogy a rajta lévő páncél életmentő voltát bizonyíthassa vele, másrészt a dicsekvő, elbizakodott Drágfit megszégyeníthesse, harmadszor Kinizsi feltétlen engedelmességéről meggyőződjön. Jellemző Herczegre az a kegyúri javaslat, amikor Mátyás lámpásokkal akarja kirakni a Balaton partját Benigna kedvéért.

11 Herczeg-ciklus a Nemzeti Színházban 1926. január 29–február 9. A „Magyar színpad” Ingyen melléklete. 15. p.

12 A Nemzeti Színház 150 éve. A N. Sz. műsora 1933/34. színházi évad. 288. p.

13 Keszler József írása a Magyar Nemzetben jelent meg, az 1902. 51. számban.

14 Zsigmond Ferenc: Herczeg Ferenc. Kiad. A Debreceni Csokonai Kör 1928. 95. p.

15 Kornis Gyula: Herczeg Ferenc. Bp. Singer és Wolfner Rt. 1944. 45–46. p.

16 Szabó József: Herczeg Ferenc a drámaíró. Debrecen, Ref. Kollégium K. 1937. 29–30. p.

Mindenesetre a dicsérő szavak sem tudták népszerűvé tenni a vígjátékot, igazán fájó, hogy a tó mitológiája, tündéries elemei tényleg nem váltak élő hagyománnyá, és egy nem létező hagyományt nehéz megteremteni.

A vígjáték kétségkívül legszellemesebb szereplője, intrikusa Sió tündérfigurája – nagyon is emberi vonásokkal – monológjából álljon itt néhány mondat. A pimasz feleselés szólhat apának, uralkodónak, a víznek, itt a Balaton királyának szól:

„Mit nekem a király? Meguntam már a hínárszagú pocsolóját! Bömbölhetsz, koronás bivaly: nem szeppen meg Sió! Igenis pocsolya! Holmi széllel bélelt versfaragók tengernek neveznek, magyar tengernek, de azért pocsolya vagy. Görgeted a habjaidat reggeltől estig és a habjaid mindig egyformán unalmasak; csillogtatod a színeidet, mint páva a farkát és a csillogásod ásításra kész! S miféle társaság lakik a tóban? Ízléstelen halcsudák, nagyképű vízi emberek és banális sellők [...] Eh, nem állom tovább! Nyakamba veszem a világot, és emberek közé megyek.” (I. felv.)

Ugyanez a Sió a harmadik felvonás végén egy igazán költői, egyenesen shakespeare-i kis monológgal búcsúzik a közönségtől:

„Királyi sárkány hasítja bíborszárnyaival az aranypárát – s mint káka-kéve a szélben, meghajlik minden szellem, meghajlik Sió is. Ha léha volt a játék, mit veled űztünk: tudom, nem nehezted érte fölényes szellemed. Mert az elme, mely felölel egy világot: egyaránt tud gyönyörködni az oroszlánok viadalában és tud mosolyogni a vízi bogarak szeszélyes táncán.” (III. felv. Utolsó megszólalás)¹⁷

Így ér véget a Balatoni rege, amelynek tündérvilága ugyan tényleg nem honos sem a magyar irodalomban, sem a tó környékén, ám gyümölcsöző lehetne a nyári szezon szabadtéri színpaddal rendelkező üdülőhelyein megteremteni valamely – a Balatonhoz kapcsolódó – hagyományt alkalmi társulatok, esetleg amatőr színjátszók segítségével. Ennek az utólagos hagyományteremtésnek lehetne egyik kiinduló eleme Herczeg Ferenc vígjátéka. Megérdemelné.

¹⁷ Az idézetek forrása Herczeg Ferenc gyűjteményes díszkiadásának XXVIII. kötete. Bp. Singer és Wolfner Rt. K. 1925.

„EL NEM MÚLÓ VENDÉGSÉG
VAN KÖZTÜNK...”

Egy Szent György-hegyi vers megközelítése

Fodor András *Vendégségben otthon* című költeményének – úgynevezett – keresztlevele is létezik, hiszen naplójában először június 26-án említi, hogy írásába Fonyódon belekezdett: „Rábízom magam a szentgyörgyhegyi vers elkezdésére. Néhány sor után itt van a postakézbesítő tíz-egynéhány levéllel és egy csúnyácska címlapú, de elég testes könyvvel, Bulla Karcsi Majálisával...”

Fodor András 1975. július 3-án együtt hallgatta a rádiót Csűrös Miklóssal. (A felvételen Albert Zsuzsával beszélgetett Takáts Gyula verséről Fodor András.) Ekkor mutatta meg az irodalomtörténésznek, készülő monográfiája szerzőjének, Csűrös Miklósnak e néki ajánlott verset. Aki visszalapoz Fodor András személyes bejegyzéseinek előző kötetéig, az 1974. augusztus 25-én megtalálja annak a kirándulásnak a leírását, amit a költő és családja tett a Szent György-hegyre. A nyári vasárnapi túra célja az volt, hogy a költő családjával együtt meglátogassa fiatalabb barátját, a filozófus pályatársat. E nap élményeiből nőtt ki a vers:

Vendégségben otthon

Csűrös Miklósnak

*Jöttél elének a hegyre hasonló
felhők alól, csizmásan, ingben,
koránkelt ifjú gazda, vittél
szőlők, gyümölcsök, pincék, vízmosások
lépcsőin át. Köröttünk mint a szöcskék
ugráltak cingár gyerekeink.*

*Asszonyod akkora tálat kerekített
a terasz asztalára,
a palackok hevétől úgy fölizzott
az egymásra talált öröm: a földi Nap,
hogy lent a köd alól
elkezde bontogatni
hatalmas tengerét a zöld.
Kerengtek benne univerzumunk
bolygói: Bece, Badacsony, Gulács,
Tóti, Haláp, Csobánc, Fonyód
kettős prizmája, Boglár, Szigliget.*

*Délután megmutattad
a forrást is, a hegy
kitéphetetlen gyökerét.
Nem tudhattad, míg ott
forogsz velünk
patakozó hűvösében,
buzgalmad benne tükrözik:
vállalsz valami öröktől valót,
nem kérdezed, mivégre, meddig,
csak öntöd, méred számolatlanul
a boldog tartozást.*

Majdnem egy esztendő telt el a Balaton-felvidéken tett kirándulás és a déli parton írt költemény születése között. Fodor András ez időközben eljutott a szeptemberi Koppenhágába és Norvégia fővárosába, s még e hónap végén ledta Sztravinszkijról szóló könyvét. Októberben munkahelyén, az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozik, de utazik Somogyba és Baranyába is. Novemberben Kaposváron fordul meg többször, valamint Győrben. Decemberben a nyugat-dunántúli Csornán, majd az ország keleti végében, Nyíregyházán találjuk. Somogyban, Fonyódon tölti a szilveszterét. Januárban megint Kapos, februárban Pécs, aztán megint Somogyország következik. Március elején Indiába repül, de gépe indulása előtt még kap egy gyász hírt: elhunyt Németh László. Csak a hónap végén ér haza, s az első utak Somogyba vezetnek. Budapesten számtalan találkozás a költőbarátokkal. Májusban írószövetségi gyűlés, javaslatára fölveszik Papp Árpádot a tagok közé. Tudomására hozzák, hogy egyik közelálló kollégája, Simon István halálos beteg. Júniusban Nyíregyháza után végre megint hazatér, azt írja: „Szülőföldem napfényben ragyogó szépsége megint elbűvöl.” Megint nyár van, s a költő kiveheti a versíró szabadságát, azaz befogja magát Fonyódon a költői munkába. A Szent György-hegyi kirándulást tulajdonképpen úgy írta meg ezekben a napokban Fodor András, hogy Simon István gyász híre bármikor beroboghatott volna:

„Hetek óta számoltam Simon távozásával...” – jegyezte naplójába július 7-én, amikor az Esti Hírlap megírta a költőtárs halálának tényét. Simon István is nagyon szerette a Szent György-hegyet, hiszen ahogy Fonyód környéke Fodornak, úgy a zalai hegyek és dombok Simonnak jelentették a szülőföldet.

Nem tudhatjuk, ismerte-e Simon első verseskölteményének négy sorosát, amit a bazsi legény a Szent György-hegyről írt, de álljon itt a zsenge, amelynek

tájéleíró üdesége és átlelkesítő bensőségessége mindvégig jellemezte az 1975 forró kánikulájában elhunyt költőt:

Zalából a Szent György-hegy

Törött sipokkal, mint vén orgona

Sírja az emlék melódiáit.

Lávája hidegen és komoran

Fájdalmában néha hosszút ásít.

Fodor András visszaidézi az előző év augusztusát a lerogyott bölényhez hasonló bazalthegyen, s versbe szalad a tolla. Mint már annyiszor, elég felütnie naplóját, hogy a vele történt események, a helyszínek, s bennük a körötte lévő emberek földidéződjenek. Nem egyszer filológiai bizonyítékként is szolgáltak ezek a kézzel írt füzetek, például belőlük tudta egészen pontosan azokat a verscímváltozatokat, azokat a versszületési dátumokat előásni, amelyeket a kortárs irodalomtörténészek mint megfellebbezhetetlen bizonyítékot elfogadtak. (Domokos Mátyás például Fodor András közlései miatt átszerkesztette azt a rádióbeszélgetését, amelyben Kormos István piros delfines költeményét elemezte Lator Lászlóval.) Kövessük csak nyomon ezt az alkotás-lélektani szempontból is fontos mozzanatot. Megtaláljuk a valóságot, amelynek a vers, tudjuk jól, az égi mása:

1974. augusztus 25. Vasárnap. Szent György-hegy. Tele van az ég esőfelhőkkel, de ép bőrrel érünk át Badacsonyba, majd Nemesgulács állomásra. Csűrös gumicsizmában, színes ingben, korán kelt ifjú gazda habitusával áll a sínek mellett. Takáts [Gyula] is ígérte jövetelét, nyilván a nagy eső miatt nem jött. Mert hajnaltól mostanáig zuhogott, mintha dézsából öntötték volna. A hegyi utak szinte járhatatlanok, hogy, hogy se, mégis épen és gyorsan följutunk. Jánosnak egyenest kedvére van a vízmosta köveken ugrálás.

Ha egybevetjük a prózarészletet a költemény első szakaszával, azt tapasztaljuk, hogy a naplósorok tömörítésének módszerével jött létre a versindítás. Mintha – filmes nyelven szólva – a dokumentumértékű filmszalag képsorait ügyesen megvágták volna a laboratóriumban. A versbeli snitt elhagyja a naplóban szereplő hajóutat Fonyód és Badacsony közt, valamint a vonatra átszállás rövid történetét. Badacsony és Nemesgulács között mindössze két vasútállomás, Badacsonylábdai és Badacsonytördemic található. A menetrendből percnyi pontossággal kiolvasható e

kurta intervallum. Nemesgulács állomásának peronjáról a kúpalakú Gulácsra és a Badacsony-formájú Szent György-hegyre látni. Itt kapcsolja be a versírói kamerát Fodor András. (A valóságban is volt felvögépe.) Csűrös Miklósról nem szól hősi epithénon, csizmásan lép elénk. A naplóból tudjuk, hogy azért, mert nagy eső volt, s ilyenkor a víz még a szőlőhegy földjét is fölkapja, s lehordja sárként a műutakig.

A versben borús időjárásban fölhúzott csizmának mégis esztétikai s kompozíciós funkciója van. Hiszen a csizma jelenti a nehézkedést, a földet, a gravitációt, ám e képzettel szemben ott áll, hogy viselője a magasból jött, a „felhők alól”. Amúgy minden megfelel és megfeleltethető a valóságnak. A felsorolás gazdagsága, amivel jellemzi a hegyről alászálló irodalomtörténész gyalogújtját a költő, azt sugallja, hogy a hegyi magasban egy dús vegetációjú, édeni környezetben tölti idejét a pályatárs. A görög kultúra bőségszaruja dől ki itt gyümölcscsel, amit a folytatásban a háziaszszony vendéglátó terítéke még megsokszoroz... Már újra a magasban. Nem a Balaton és a sínek szintjén. Fodor András kisebbik fia (Dávid öccse), Jánoska egy merész, de találó hasonlatban jelenik meg, a konstruktivistákra emlékeztető képben. A szöcské testfölpítésének mértanát a népi szürrealista s egyben konstruktivista Schéner Mihály is beépítette festői, grafikai világába:

Jöttél elénk a hegyre hasonló felhők alól, csizmásan, ingben, koránkelt ifjú gazda, vittél szőlők, gyümölcsök, pincék, vízmosások lépcsőin át. Köröttünk mint a szöcskék ugráltak cingár gyerekeink.

A házat a líra félálomszerű képsorai miatt, tehát költői szárnyas lovon mégiscsak hamarabb eléri a költő, mint a valóságban. A szőlőskertek vágóin át már nem lehet szökdécselni:

„A hegy maga egy civilizálatlanabb Badacsony, dúsbabb, vadabb a növényzet, a fordulók tele fűvel, fával, földúttal, forrással, gyümölcsökkel. A laza talajú szőlők közt nagy nehezen érjük el Anikó [Csűrös Miklós felesége] apjáék, (Barkáék) teraszosra kiképzett, egyszerű falusi házát, ahol Miklós még egyetemista korában járt először... Anikó – korábban is megfigyeltem – a falusi rokon asszonyok módján, áradó szeretettel csókdos bennünket. Filigrán Orsi lányuk hamar megbarátkozik Jánossal. Miklós kegyetlenül bepálinkáztat bennünket,

Anikó meg akkora halom ennivalót rak élénk, nem is tudom, hogy győzzük...”

Az idézett naplórészletből kimaradnak a hegyi út utolsó lépései, a filmes vágásnak köszönhetően már asztalnál láthatók együtt a megvendégelték és a megvendégtetők. A naplósorokból tudunk az erős pálinkával való koccintásról, a versből pedig – művészen – annyi derül csak ki, hogy Hamvas Béla által oly szépen megírt mámoranatómiát illusztrálhatná a látomásba hajlított szakasz. Kétféle Nap létezik: az égi bolygó és a palackba zárt földi. Utóbbi fénye, ereje és zamata ömöl szét az egymásnak megörült barátokban, s a köröttük lévő panoráma – főlészálló páráival – is mintha szinkronban volna csak az élénkített hangulatváltozással:

*Asszonyod akkora tálat kerekített
a terasz asztalára,
a palackok hevétől úgy fölizzott
az egymásra talált öröm: a földi Nap,
hogyan lent a köd alatt
elkezdte bontogatni
hatalmas tengerét a zöld.
Kerengtek benne univerzumunk
bolygói: Bece, Badacsony, Gulács,
Tóti, Haláp, Csobánc, Fonyód
kettős prizma, Boglár, Szigliget.*

A költeményt azonban – úgy tűnik – egészen nem engedni eloldani a földtől a költő. Fodor András az ég fele is ragadtathatna az italtól, mégis valami maradék egzaktussággal-józanossággal lajstromba veszi mindazt a szépséget, amit a hegyek földrajzi neveivel leírhat. Mintha nem emelné följobb a tekintetét a hegyről, míg a körötte forgó horizontot láttatja. Ahogy Egry József is tanította néki a rajzain, tudva, hogy az a hátunk mögött is folytatódik. Seregszámlát ad a hegyről. Van (Bece), amit nyugat fele fordulva láthat a Szent György-hegyen kiránduló, vannak, amikért délkelet felé kell fordulnunk: Badacsony, Gulács, Tóti... Van, ami a Szent György-hegy déli oldalából nem is látható, ha csak úgy nem, hogy fölme gyünk a hegy legtetejére. A Haláp is ilyen, északra lévő, bányáktól megsebzett millióéves képződmény. Tehát mégiscsak olyan nézőpontot (kameraállást) keresett a költő, ahonnan legalább képzeletben – mint bolygókat – szemügyre veheti külön-külön a hegyeket. A szőlőtáblákat, az erdős részeket és a vetett táblákat egyetlen ősi tengernek festi. (Valóban a Pannon-tenger hullámai ringtak, mikor

még hegyek sem voltak e tájon.) Mintha a teremtést élné újra ezekben a mámoros pillanatokban, akár egy gyermekkorában tanult kálvinista zsoldárban, amikor az első szint, a remény zöldjét is érzékeli. Gerzson Pál festette így, szinte csíkokban a Balaton és a környék zöldjét. A konkrét pálinkás üveg tárgyas voltával is (amiről csak a naplóban beszél) tud, nagyon is tud mit kezdeni. Ugyanis a délkeleti irányba eső, túlpárti kettős hegyek egyikét, a fonyódi löszpiramisokat kettős prizma ábrázolja.

Tudjuk az optikai alapismeretek nyomán, hogy a fény sugarat ez a jellegzetes alakú üveg bontja szét a szivárvány minden színére. (A szülőföld domborzatában így szunnyad a teremtés tarkasága.) Az étel és ital kínálta testi örömök mellett a spirituális élmények sem maradhattak el. A versbe emelt hegyek leltára mellé az a naplórészlet illik, amelyben Fodor András a következőképpen mesélt tovább: „Közben a lenti táj szépségével is töltekezem. Van benne valami igazi az ősi vadregényből. Bámulom Miklóst, hogy ezért az anakronizmusért képes ilyen keményen dolgozni.”

A napló és a vers is egyetlen napot ír le, amelynek az arisztotelészi Poétika szerint is el kell érkezni a közepére és a végére egyaránt. A napszakmegjelölést követően a költemény az első kettőt követően azt a nagyobb tömböt keresi, amivel betetőzheti, lezárhatja a fent és lent elkülönülő és egybeolvadó világot, a pillanatot és az örökkévalóság egymásra utaltságát:

*Délután megmutattad
a forrást is, a hegy
kitéphetetlen gyökerét.
Nem tudhattad, míg ott
forogsz velünk
patakzó hűvösében,
buzgalmad benne tükrözik:
vállalsz valami öröktől valót,
nem kérdezed, mivégre, meddig,
csak öntöd, méred számolatlanul
a boldog tartozást.*

A jó gazda büszkeségével az irodalomtörténész körbemutatja a hegy szépségeit a költőnek. A költő annakidején ugyanígy vitte el somogyországi szülőföldjére az irodalomtörténészt, hogy megismerje közelről azt a világot, azt az anteuszi birodalmat, amiből vétetett. A mesterség és az emberségesség dolgában egymást becsülők barátsága ez, s nyilván – erről is szól a költemény, egyik jelentésrétege feltétlen ez. Ám

legalább annyira egy táj, s azon belül egy kultúra, egy letűnésre ítélt életforma, egy egész letűnőben lévő lelkiség dicsérete is. A földtől és a teremtett világ szépségeitől még el nem szakadt értelmiségi lét nosztalgiája. A vendég és vendégfogadó barátot egyformán a főváros várja vissza, a következő hónaptól kezdve már a következő nyárig szinte egészen beszippantva. De még egy séta belefér a napba. A hegy oldalában található a híres forrás, az Oroszlános kút, amelyet mind a napló, mint a vers megörökít: „*Sétánk során be akar-nánk térni Ruisz György nyári lakába is, de nincs benne élet. Fényképezkedünk a Takáts megénekelte forrás meg a híres Lengyel-féle préház előtt...*”

A forrást a régi útikönyvek is előszeretettel emlegetik. Amire Csűrös Miklós és Fodor András odaérnek, s kortyolnak belőle, a kútnak szinte már egész irodalma létezik. Darnay-Dornyay Béla és Vigyázó János leírják s megrajzolják könyvükben (Balaton és környéke részletes kalauza, Bp. 1934. 214. p.). Takáts Gyula pedig valóban verset szerzett róla. Takáts – akit aznapra vártak Csűrösök a Szent György-hegyre, s nem tudott a rossz idő miatt eljönni – így mégiscsak jelen van: közvetlenül a naplóban, s közvetve – e kútmotívummal – a költeményben. Takáts verse (*Zalai kis-tükör*), amire Fodor András hivatkozik – a pécsi *Sorsunk* című folyóiratban jelent meg (1943. december. 889. p.), éppen abban az orgánumban, amely először mutatta be a kaposi diákköltőt, Fodor Andrást is. (F. A. mentora T. Gy. volt, aki az Oroszlános kút közelében található Lengyel-kápolna szobrairól is írt költeményt.)

Forrás a Szent György-hegyen

Vörös lávából buggyanik elő,
mint kék tündér remeg a hús kövön.
Zengő szárnyában tündöklük a nap,
s ragyog, cikáz, mint kristály tükrökön.
Egy víg faun, vagy Szent György, tán maga?
– én nem tudom, mert bús ember vagyok –
ott hintázik a ragyogó vizen,
s körül táncolják felhőangyalok.

Fodor András költői műhelyében újra fölizzította a vers tárgyát: a találkozást és annak gyönyörű színhelyét. Ragaszkodott a valóságban látottakhoz, de azokat a látott részleteket egy olyan művészi struktúrába rendezte, amely már a szép és igaz dimenziójába tartozik, s egyszerre. Például a modern forrásmetaforája méltó a klasszikusok legszebb képeihez. (Horatius Bandusi

forrás-dicséretétől József Attila megannyi képalkotásáig.) A forrás = a hegy kitephetetlen gyökere. Lélegzetelállítóan pontos, akármennyire is meglepő ez a metafora. S valóban. A gyökér és a forrás egyaránt a földben, s ugyanúgy az életet szimbolizálja, az apadhatatlan, újra és újra a mélyből feltörő létet. Az élet vizét és ama bartóki tiszta forrást. Aki szépen akar élni, annak a forráshoz kell hasonlítania, vagy egyenesen: forrássá kell válnia. A vendéglátók folyvást adakozó szeretete ezt íratta le esztendő múltán is a költővel.

Szándékoltan kevés poétai eszközzel készült ez a költemény, akár egy kevéske akvarellfestékkel egy Egry-kép. Mintha a fölizzított téma hevén Fodor le is párolta volna csak a naplósorait. Egyetlen hangulati túlzásról sem tudósít, írásjelek a mondatok végén kizárólag a kijelentő mondatokhoz tartozó pontok. Az első szakaszban találunk egy hasonlatot, a másodikban és a harmadikban pedig egy-egy névátvitelt. Utóbbi kiáradás-kitöltés-kínálás metaforájának jelentése hálószerűen végigvonul egészen a befejezésig. A versen inneni valóság az apollói kultúrán túli dionüszosziba torkollott. Ez persze nem tartozik az üzenet-hez. Az élményről, az intellektusról, a dunántúli táj arányairól, az emberi együvé tartozás felelősségéről, a hűségről szól ez a Liber atya által fölszabadított költői teljesítmény. Eddig és így lehet beszélni róla. A többi tényleg csak a napi valóság, amit a napló őriz, nem a vers: „*Visszajutva Anikó pörkölttel ebédeltet bennünket, a Simon Pistáék bazsi házabeliére emlékeztető gerendás szobában. Itt már nem emlékszem, miket beszélünk, mert a jóízű mámor ellepte érzéseinket.*” A mámor, a részegség itt józan szövegszervező elem lett. (De az is csak esztendő múlva.)

Fodor András számára fontos volt a naplóírás – helyes önértékelésre tanította az annak fegyelmezett vezetése. (Mennyire nem kevés ez sem.) Ám nem tartotta művészi produktumának. Úgy érezte, hogy csak „*a körülmények esélyétől függő »éppen hogy csak« tevékenység*” (1978. II. 18.) meg kell hagyni, a Szent György-hegy mint helyszín növelte az ihlet esélyeit. De pusztán a kirándulás napjának pontos (fő) idézésétől valóban nem állt volna össze a költemény. Kellott hozzá a tömörítés, a többszörös bravúr a metafora-alkotás terén, a tényekből látomást építő képesség, az élményt egy magasabb hőfokon reprodukáló költői véna. S ez kimutatható a napló és a vers szövege közti különbségben. Sehol, senkire nem jellemző ennyire ez a kétfajta megnyilatkozás ugyanarról. A költő sinequanone-ja ez: az önmagunkból felszínre

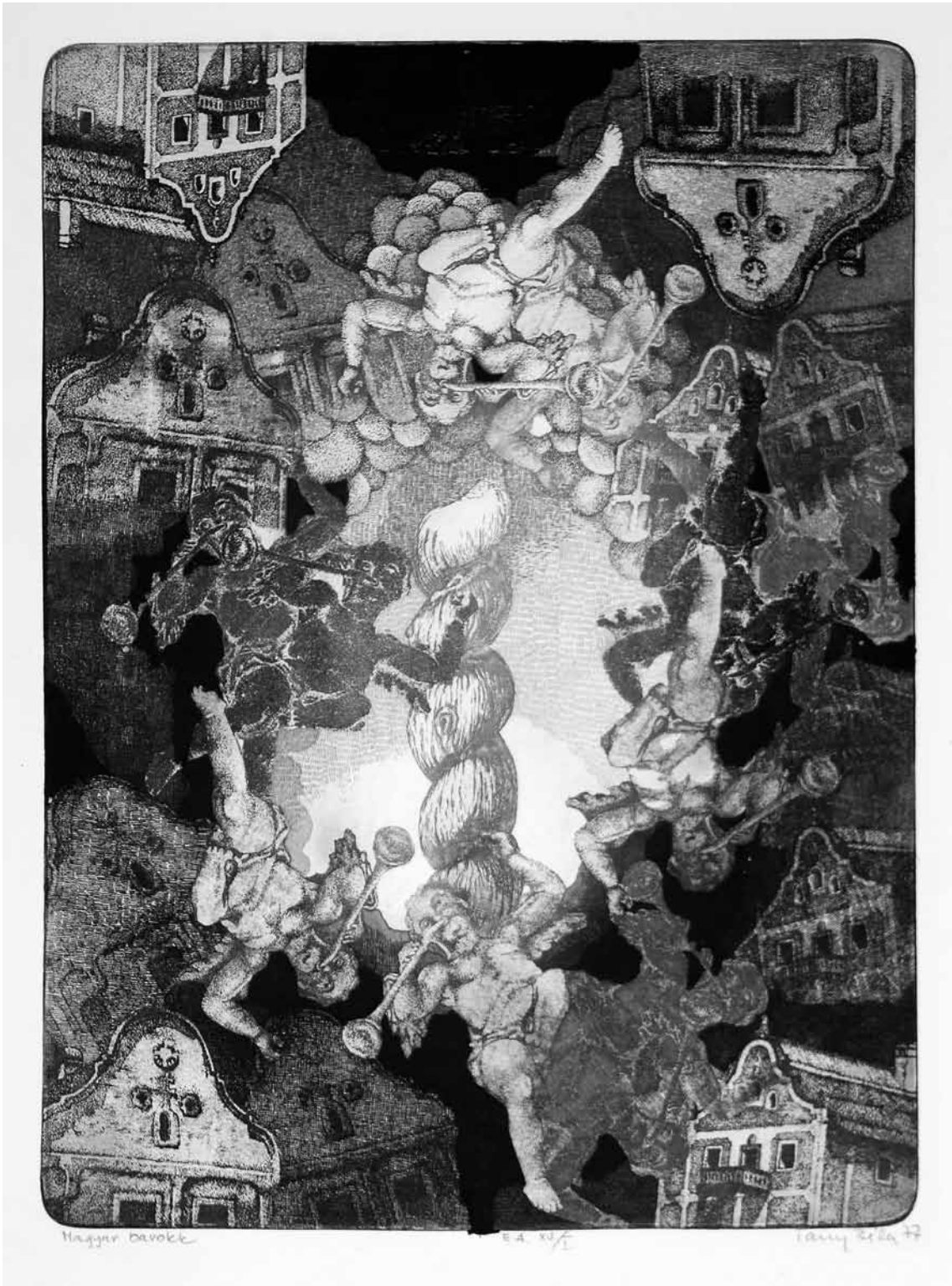
vivisekció nélkül hozott esszencia, ami nem más, mint az önmutogatás és önérdek nélkül fölmutatott benső érték szelíd, ám makacs jelenléte.

Végül egy valamiről kell szólnom ahhoz, hogy a vers recepciójának megközelítőleg eleget tegyek. S ez éppen az, amivel minden költemény is kezdődik. A cím. Látszólag költőietlen, első olvasásra talán még jelentést-jelentőséget alig látunk belőle. A költő vendégségbe megy, ahol otthonosan érzi magát. Próbálja a befogadó értelmezni a *Vendégségben otthon* címadás két szavát. Azonban csak az alkotás végére érve döbben rá annak filozofikus súlyára. S ez az előre deklarált – szimplának tűnő – életérzés minden bonyolultságával együtt világosodik meg a szöveg befejezésével. Egy olyan mélyebb jelentésréteg bukkan föl, ami a magyar létösszegző költészet legszebb darabjai közé emeli a Fodor-verset. Fodor András az ötvenes években a *Csillag* című folyóiratnál a főszerkesztő Király István munkatársa volt. Király tanár úr élete utolsó pályaszakaszában – amikor megvizsgálta, mi adott értelmet pályafutásának – a legtöbb gondot és energiát Kosztolányi Dezső munkásságának

megértésére s vallomásos hangon való bemutatására fordította. Kosztolányi vendéglélményének külön fejezetet szentelt.

Aki vendégségben van, az nincs otthon, ugyanakkor otthona híján sem lehet idegen. Ünnepi érzés ez, a hétköznapiak fölé emelkedés esélyével, a létezés egyik legintenzívebb átélése. Így magyarázta már bölcsész-kari előadásai alkalmából is 1984-ben. Fodor András mámora még az otthon- és a vendéglét állapot közti határt is elmosta. Ne feledjük, Kosztolányi áhítata abból is fakad, hogy vendégségben mégsem viselkedhetünk úgy, mint otthon, hiszen éppen a szertartásos viselkedéstől ünnepibbek a vendéglét pillanatai.

Kellettek a *Nyugat* költőjének ezek az udvarias rítusok. Fodor Andrásnál – anélkül, hogy elveszítené ünnep voltát a vendégség – valóban minden feszélyezettség nélküli otthonérzet tölti el a költemény hősét. A *Hajnali részegség* költője után jött valaki XX. századi utód, aki a Szent György-hegyen egy másik részegítő élményről írt verset, anélkül, hogy depoetizálta volna a szép létezést magasztaló lírai alkotások közül a sajátját.

ADRIA

Rozsdavörös föld, fehér kövek, szürke szamár vagy barna kecske, az ezüst levelű olajfa árnyékában, és, hogy a szimbólum értékű látvány még telítettebb legyen, a háttérben egy kazsun, a gazda kötőanyag nélkül épített, kör alaprajzú kő menedékhelye, rossz idő esetére. Megszokott látvány az isztriai tájban. Ugyancsak lényeges eleme az olajfa, a bibliabéli ígéret földjének egyik legkiválóbb, legrégebb és legelterjedtebb növénye a füge és a szőlő mellett.

Midőn Pallasz Athéné és Poszeidon vetélkedett Athén város birtoklásáért, Poszeidon bővizű forrást fakasztott, Athéné pedig elültette az első olajfát az Akropoliszon. Utóbbit többre becsülték az istenek, így Athén patrónusa Pallasz Athéné lett. A mitikus és misztikus erőkkel bíró fa ágával koszorúzták meg az olümpiai játékok győzteseit, az olajág a béke jelképe, és a hős harcosokat fürdés után olajjal kenték be. Utóbbi módszert a Földközi tenger partjain manapság is alkalmazzák, gyógyászati felhasználása általános. Mint ahogy nálunk a diófacsémetét az unokáknak szokás ültetni, úgy az olajfa is csak tizenöt év elteltével hozza első gyümölcsseit, viszont megéri akár a kétezer éves kort is. A korosodó olajfa törzse és gyökerei erőteljesebbé válnak, mindinkább duzzadnak. Izomzata mint a testépítőké, változatos formái kifejezik vitalitását. Valóságos, Meštrović és Džamonja szobrait, no meg az egész ókor, a reneszánsz és a neoreneszánsz erőteljes térplasztikáját idéző műalkotás.

Temesvári gyermekkoromban számomra az Adria akkor még mitikus fogalma először úgy jelentkezett, hogy bizonyos épületek sarkain, egy a járda fölött húsz-harminc centire beépített öntöttvas korong jelezte, hogy azon a ponton a város 117 méter magasan fekszik az Adria fölött. Ezen kívül csak annyit tudtam erről a távoli tengeréről, hogy a nagyapám tulajdonában lévő porcelán tapintású barna pettyes kagylóból hallatszik a morajlása. No meg nagyapám háborús meséi: hogy Velence és a szárazföld között, jó darabon a vonat közvetlenül a tenger színein fut a síneken. És persze a híres csaták: Isonzo, Doberdo, Piave, meg, hogy K.u.K. tüzér tizedesként nagyapám szakadékba zuhant lóval-ágyúval együtt, még hozzá úgy, hogy az egyik lába a ló alá szorult, és ez nekem akkoriban magyarázatul szolgált arra, hogy miért oly nagyon löcslábú.

Aztán eljött az idő, és rövid ott-tartózkodások erejéig eljutottam a dalmát partokra, majd később a túlsó oldalra, sőt az Adria lagúnás északi végébe is. És rám zúdult egy új világ élmény- és információanyaga. Azóta eltelt már három és fél évtized, mely alatt szívésen körbejártam volna a Mediterraneumot, de az előbbi, óriási élménytömeg nem engedett tovább. Azóta is izlelgetem egyiket-másikat, de alaposan feldolgozni szóban vagy képben még nem volt érzésem.

Az Alpok kemény gerincéről lecsúszó gleccserek mély barázdákat szántottak a kontinens déli oldalán. Az olvadó jég észak-déli irányban elhelyezkedő tavakat, tengereket hozott létre, az Atlanti-óceán pedig megemelte szintjüket annyira, amennyire mai látványuk megfelel a mai elvárásainknak. Az évente idegyülő turista népség egy része itt telepszik le, és gondolom, rohamosan kialakul egy új faj: a békét, a napot, a csendet és a nyugalmat, és ezen belül a szellemi sterilitást is imádó emberek társadalma, melynek információigénye csupán a tőzsdemozgásokra korlátozódik. Számukra fölöslegesen létezett a múlt, és ha netalántán mégis tudomást szereznek a még fennmaradt, évezredekkel jelző objektumokról, azt bedekkerkipipálással letudhatják. Ami elgondolkodtató, meditálásra ösztönző, az a nagy többségnek macerás, fárasztó és nem eléggé kulináris. Ami viszont az általuk a jelenből és jövőből épülő múltat illeti, annak objektumai: a szeméthegek végtelene, amiben majd újra guberalhatnak a jövő társadalmainak bizonyos rétegei, és kutakodhatnak a jövő régészei, amennyiben lesznek ilyenek.

Magyarország utolsó tengeri kijárata az Adriára nyílt. Ebből leginkább az osztrák-magyar haditengerészet „húzott hasznát”, idézőjelben, mert hogy ebből származtak háborús veszteségei is, a mai mélyvízi búvárok öröme. És hát Fiume (ma Rijeka) város sem járt rosszul, hisz a Monarchia idején óriásit fejlődött, többek közt a vasútépítő Baross Gábornak köszönhetően. Mindennek aktualitását az isztriai Novigradon (Cittanova) jelenleg egy kiállítás adja, melyen láthatók a Monarchia flottájának fotói, dokumentumai. Minthogy a téma engem nemigen foglalkoztat, nem kívánom kommentálni, csupán csak egyik alakját említeném, a Novarra sorhajóhadnagy parancsnokát, az egyik cattarói (Boka Kotorska, ma Montenegróban) hőst, későbbi lovas tengerész

kormányzónkat. Nem rá vagyunk a legbüszkébbek, de ő is adriai magyar vonatkozás, úgy, mint a szintén nem feltétlenül pozitívumként említhető, egykori fiumei születésű polgár, Csermanek, ismertebb nevén Kádár János se.

A nekünk elejétől fogva fontos tengeri kijárat érdekében már az Árpád-házi politika számos olyan, ma nyilvánvalóan elítélhető intézkedést hajtott végre a tizenegyedik század végéig és később is, mely által elvesztette a térség népeinek rokonszenvét. Ám a gyakorlatias népi gondolkodásnak köszönhetően, lassan feledésbe menő feszültségek helyett, a horvátok többnyire már inkább a Monarchiában megélt, tehát a közelebbi fejlődés-városfejlesztés emlékeit idézik nosztalgiával. Merthogy számukra, az előbbivel ellentétben, a közelmúlt az utolsó balkáni háborút, a szerb szabadcsapatok pusztításait, céltudatos rombolásait és szadista kegyetlenkedéseit jelenti.

A túlsó parton, bár voltak közös, Habsburg-ellenes akcióink (Garibaldi–Türr István) nyilván a „mi lett volna ha” kategóriába tartozik, ha Itália egyesülését követően, ezeknek az akcióknak Magyarország számára is hasonló sikeres következményei lettek volna. Gondolom nem készült felmérés az első világháborús emlékek hatásáról az olasz nemzeti emlékezetre, de láttam abból az időből olyan, rettegett hírünket terjesztő olasz nyelvű röpiratot, melynek címében rejlt analógia („Gli Unni” – A hunok), és valószínűleg a honfoglalás kori kalandozásaink, zsákmányszerző expedícióink idejéből ott ragadt Ungri nevű falunév sem veti ránk a legjobb fényt. Hisz, a hunok kirabolták Aquileát, és újabban azt is megkérdőjelezzük, hogy Róma kapujában, I. Leó pápa könyörgésére Attila, a későbbi V. Károlytól eltérően eláll az Urbs kifosztásától. A legendák közt viszont fennmaradt egy olyan epizód is, hogy Isten ostora a pádovai (Padova, Patavia) amfiteátrumban megmentette, egy a költészeti versenyben alulmaradt és ezért kivégzésre ítélt költő életét. Épp azon a helyen, ahol majdnem félezer év múlva, a Scrovegni-kápolnában Giotto megfesti veretes ótestamentumi képregényét. Pádovában a középkori orvosi egyetemmel szemben, ahol néhány száz éve sok magyar töltötte diákéveit, áll a magyar harcos jóval korábbi, szép, gótikus síremléke is.

Mégis, mindezek és sok más miatt, az első pillanattól kezdve otthon éreztem magam a „mare nostrum” partjain, és ugyanúgy mare nostrumnak éreztem, mint az ókorban a rómaiak a Földközi-tengert, majd példájukra a régi horvátok az Adriát.

A kultúrák folyamatos egymáshoz közeledését jelzi az a stílusjegyeleg, mely az időt és a politikai változásokat követi mindkét parton. Velence és Bizánc kötélhúzója, mely hol az egyik, hol a másik politikai és vallási fennhatósága alá vont stratégiai vagy gazdasági fontossággal bíró városokat, a mai napig fennmaradt értékes nyomokat hagyott. Itáliában Ravennát és benne a csodálatos San Vitalét, és magában Velencében az úgyszintén kincsekben gazdag San Marcót, melynek homlokzatát és oldalát ellepik az élelmes világutazó kereskedők adományai, a bronzlovak, a szimmetrikus erezetű márványlapok, a faragott frízek, metopék, domborművek, köztük az ölelkező négy keresztet vitéz sarokkő-reliefjét. E gyöngyszemek visszhangjai az innenső parton, többek között, az isztriai Poreč (Parenzo, Parentium) és benne a Szent Euphrasius-bazilika ragyogó bizánci stílusjegyeivel.

Jól ismerem a Kárpátokat körülölelő bizánci műveltség gazdag kincsesládát, mégis bámulatos különbség figyelhető meg a helyi színekben, naiv népi vonásokban bővelkedő romániai ortodox kolostorok és templomok, valamint a keleti és nyugati Római Birodalom, a művelt világ grandiózus aranymozaike alkotásai között. Ugyanakkor viszont megállapítható, hogy amilyen nagy mesterei voltak a bizánciak a mozaiknak, olyan kiválóak színészek és fantázia dolgában a moldvai kolostorok freskófestő szerzetesei.

San Marco téri zenei élményem egy vékony, de jól hallható hegedűhang, egy dallam, mely az aqua alta követte, fájdalmasan szállt a tömeg zsvajva fölé, a vízből néhány lépcsőfoknyira kimagasló teraszról. A hegedűs, átérzve a titanicos hangulatot, és ismerve az arkádokkal övezett tér akusztikáját, egymaga játszott a második lépcsőfokon, miközben a víz egyre csak emelkedett a kövek között feltörő számtalan kis „szökőkút” eredményeként, egyben azt is sugallva, hogy a lagúnák városa is veszélyben van.

Az ókor lenyűgözően és szikrázóan fehérlő, faragott kövei, építményei többnyire lejjebb, Isztria déli csücskén kiemelkedő Pula (Pola), valamint Dalmácia közepe táján, leginkább Splitben (Spalato) és mellette, Solinban (Salona) meghatározó elemei a környezetnek. A legépebb közülük, de valamennyi létező amfiteátrum közül is, a pulai, a római építészet ragyogó példája. Ennek jelenkori visszhangja, az ókoriakkal monumentalitásában versenyre kelő szobrászóriás Ivan Meštrović és mai művészársza, Dušan Đžamonja világhírű szobrai.

Diocletianus egykori, spalatói palotája egyedülálló építmény. Tenger felőli homlokzata valóságos időzárvány. Hogy falai ma is állnak, annak köszönhető, hogy állandóan lakott volt, hisz az óváros, a „Stari grad” sohasem

nőtt ki a császári palota falai közül, így, módosítások árán, de a falak ellenálltak az idő vasfogának. A tenger egykor közvetlenül e falakat mosta, de jelenleg csupán a Lidón pálmák csapzott lombjai alatt sétálók koptatják a követet, miközben lépésenként évszázadokat haladnak. A palota belseje még izgalmasabb és történelmileg még töményebb. Számomra mindenképpen élő történelem, hisz a néhány ezer éves díszletek között, kortársaink, a lobogó hajú, nyúlánk dalmát fiatalok úgy mozognak, mint Zeffirelli Rómeó és Júliájának szereplőgárdája.

A ma dómként működő császári mauzóleum bejárata fölött szarkofágban nyugszanak a tatárjárás elől családotól menekülő IV. Béla leányai. Valamivel északabbra, Trogir (Trau), Adria másik gyöngyszeme is érintett ebben az ügyben, hisz a vele szemben lévő Királysziget (Kraljevac) onnan kapta nevét, hogy Béla király végső menedékként ezt a szigetet választotta. Délebbre, az egykori velencei fennhatóságot élvező Ragusa, a mai Dubrovnik, mely valamikor zöldellő tölgyerdőről kapta nevét, ugyancsak magyar vonatkozású emlékekkel dicsekedhet: honfoglalás kori népcsoport, az onogurjainkkal rokon kutrigrók egy csoportját telepítettek ide, majd később, az itteni ferences rendiek kolostorának kincstárában ereklyeként helyezték letétbe Szent István koponyájának néhány töredékét. És hát délebbre, a parthoz egy földnyelvvel kötődő Sveti Stevan szigete ugyancsak a mi szent királyunkról kapta nevét.

Meg vagyok győződve arról, hogy mindaz, amit a térség markáns és rendkívül karakteres egyházi művészetéről elmondtam, egzotikumként hat egy a hazai, általában barokkosított templomocskáinak Maulbertschek és Dorffmeisterek rózsaszín felhőivel, angyalaival és puttóival benépesített mennyezeteinek látványán nevelkedett néző szemében. Hisz ezekhez képest az Adria térségének művészete a szintiszta és igazán tartásos esztétikai egzotikum. Az viszont számunkra kimondottan szerencsés helyzet, hogy a bevezetést a mediterrán világba már itt-hon megkapjuk, több forrásból is. Pécssett az ókeresztény sírok, a város függőlegesen felszínre hozott rétege betekintést nyújt a negyedik század római kultúrájába. Ugyanakkor, az itt élő horvátság révén az itt gyakran megforduló dalmáciai tánccsoportok és dalárdák (klapak) közvetítésével pedig, nem egyszer felvonulnak előttünk a rendkívül színes és változatos, mindenféle idegen hatást (arab, török, olasz) tükröző népviseletek, táncok és népi hangszerek, melyek szinte az egész Földközi tenger hangulatvilágát körénk varázsolják.

És még valami. A szavak, a helynevek, a nyelv. Némi nyelvismerettel és előtanulmányokkal rendelkező ember, akár műkedvelő etimológusként, ha figyelmet szentel a lingvisztikai régészet nyersanyagának, felfedezheti az összefüggésekben gazdag kincsesbányát. És hol kínálkozna erre megfelelőbb terep, mint a térben és időben népek és nyelveket komposztáló Balkánon. Ha ez irányú ismereteinket szinkronizálnánk, valósággal forrna, sisteregne a térség, szerteszt, közelre és távolabbra fröcskölve, szórva a legváltozatosabb etnikai-nyelvészeti konglomerátumokat. Lehet, hogy ez nem mindenkinek szórakoztató, de az e téren is aktív „vájtfülűekben”, valamiféle jóleső nemzetköziség érzetét kelti.

Slavko Mihalić

ELJÖTT AZ IDŐ

Eljött, elérkezett az idő,
Amikor a szerelmet titkolni kell.
Rejtegetni
Elhagyott házak
Pincéjében.
Kimetszeni a húsból,
S koldusruhát adni rá.
Befogni a száját,
Lezárni a szemét.
Lelökni a mélybe,
Elégetni, s porát
Szétszórni a világ
Négy égtája felé.

Eljött, elérkezett az idő,
Amikor már a költészet is igazságtalanság.

A HÁLÁTLAN TENGERÉSZ UTOLSÓ ÚTJA

Tenger. Rothadó citromnál alig nagyobb.
Éppoly kerekded.
A szigeteket mindig a képzelet szülte.
Kérem szépen, honnan
Tömerdek nevük?
A kikötőben üres gyufásdobozkocsmák.
Mélyükön lefejezett legyek.
Az ember a legvégén megérte, hogy a dorbézolásból
Semmi sem marad. Sem a szerelemből.
Magunkból sem.
Őszintén nem sajnálom elhagyni
Ezt a túlszűfolt, éjjeli bárkát.
Hullámok. Denevérszárny.
És a hold,
A vérekes bálnaszem.
Leereszkedem a partra
Megújulva a halálra.

KÖZELÍTŐ VIHAR

Nézd azokat a felhőket, Vera, miért hallgatsz
Az istenért, nem vagyok állat, de már itt az eső
Oly hirtelen jött a hideg
Mi már messze vagyunk a várostól

Rendben, Vera, soha nem felejttem, amit neked ajándékoztál
Mostantól egyik vagyunk, minék a beszéd
A komor felhők általában heves vihart hoznak
Már minden elcsitult, a tücskök és a búza

Ha akarod, maradhatunk
Csak téged féltelek, nekem mindegy
A villám veszedelmes a mezőn
Mi vagyunk a legmagasabbak (és oly átkozottul egyedül)

Megannyi paraszt jajgat majd éjjel a szétszórt magok fölött
Nem bírnám, hogy ennyire függjek
Ne sírj, Vera, ezek csak az idegek
Vihart sejtének

Mondom neked, az élet mindenben sokkalta egyszerűbb
Íme, az első cseppek, majd a pokoli lárma
Gombold be az inged, lám, a virág szirma is bezárul
Nem bocsátanám meg magamnak, ha valami bajod esne

Igen, ez a hely örökre szent marad az emlékezetemben
Kérlek, lépkedj szaporábban, és ne fordulj vissza

KIKÖTŐK

Dubravkának és Vladimirnak

A hajók sokféleképpen kötnek ki.
Egyesek szilajon, nagy robajjal és recsegéssel,
Mások gyöngéden, akár a szerelmesek.

Minden a tengerész hangulatán múlik;
Kérdés, milyen volt a napi forgalom.
Ha a kapitány még idő előtt dohány nélkül maradt,
Akkor a hajó felugorhat
Egészen a trafikig, a partra.

Lányokról és asszonyokról is szó van.

De megtörténhet, hogy a hajó
A parttól messze távol horgonyozik le,
Valahol az óceán közepén,
Egy parancsnokság nélküli kikötőben.

Szegedi-Szabó Béla fordításai

Gulyás Gyuretin József

SÚLYOS BETEGSÉGBEN

*Birkózás a betegséggel, felismeréssel, üzenetek,
elismerések és emlékek*

I. Dal

Mint éjjeli lámpa
Saját fénnel
falakat fényesít
falakat, melyekről meg kell fejtenem
mindazt ami rám vár
a közeljövőben

II. Ily betegnek

Mintha az egészség meghagyná és üzenne:
ne hagyj magad!
Mert még mindig szebb
hogy a dal foglya legyél
minthogy szétosszam magam indok és útmutatás nélkül
Még mindig szebb
fáklyaként elégnem
minthogy nyomom bármily tanújel nélkül
felsöprödjék a szürkességben
Még mindig tehát jobb
fáklyának lenni az országúton
minthogy a dal elhaljon hangtalan
mely rám, betegre vár
lépten-nyomon
Még mindig szebb
meteorként felvillanni
a költészet mennyei országútján
mint gyümölcstelen tehát hírt sem adva magamról
eltűnni
a valahol előttem rejtőző úttalanságban

III. Most látom csak

hogy szándékom szertefoszlott
Eme átvirrasztott éjszaka élém varázsolta
azon terveimet
melyekkel hosszú éveken keresztül büszkélkedtem
és ez átvirrasztott éjszaka után
világos nekem
hogy filozófus már nem leszek
és nem leszek etikus
és nem leszek irodalomtörténész
se történész
sem esszéíró
sem politikus
sem közigazdász
Eme átvirrasztott éjszaka után
világos nekem
hogy nagy prognózist az emberiségnek
nem sikerül adnom magamról
nem sikerül megalkotnom életművemet
és nem sikerül egészségben eme alapon
lennem a ti útmutatótok

IV. Gyónás

Éjszakáim álomtalanok
Nemrégteől más világ van bennem
Jövöm széttört hirtelen
és világos lett nekem
hogy mint szavak dagasztója
nemsokára megszűnök létezni
virággal sem köszöntöttek még
mint saját költőjüket
és én eltűnök
Még nem kaptam elismerést mint ember
aki a jövő nemzedékéért tesz
kimondott, hangsúlyos elismerésekre gondol
Minden odaveszett,
egész jövöm szétmorzsolódott
a szívben mellyel értetek éltem
És hol van még azon életművek halhatatlansága
melyek mindvégig hozzájárulnak
a fejlődés folyamatához
és előrehaladtához
És akkor, hol vannak válogatásaim
és hol van még tíz jó versem
melyekről
Konrád Meyer Ferdinánd nyomán
még gimnazistaként álmodtam

V.

Néhány átvirrasztott éjszaka után
világos nekem: Felsőszentmártonból nem lesz
világ közepe
Egész jövőm
amit elterveztem szétesett
Még tartom magam annyira
Hogy megmondjam Mártonból e körülmények miatt
nem lesz világ közepe
Még sok mindent el akartam mondani nektek
a Vörös Hadseregről
a partizánokról, bolgárokról
El akartam mondani nektek még
a Dráva-parti bonyodalmakat 1945-ben
melyekről mint gyermek mindent jól tudtam
mert nálunk volt a bolgár parancsnokság
Néhány átvirrasztott éjszaka után
világos nekem hiányzik a hősköltemény „Drávamente
a Második Világháborúban”
és Felsőszentmárton nem lesz
világ közepe
A Második Világháborúból
kolosszus lett és nincs idő
hogy erről is valamit mondjak mártoniaknak és a mi
délszlávjainknak
mártoni nyelven

VI.

Délszlávoknak
E nehéz átvirrasztott éjszakák után
elhatároztam hogy megmondjam a délszlávoknak
hogy már kiskoromtól fogva tudok a nemzetiségi „vonalról”
habár többször ravaszkodtam
hogy a tárgyat nem ismerem
tudok a Belgrád–Zágráb autópálya építéséről
és Jugoszlávia népének egyenlőség-testvériségéről
és emlékszem a dalra: „Sűrű köd száll a Dráva mentére...”
és tudom a dalt: „Gyertek harcba ti öregek...”
és a dalt: „Kibomlott egy sudár fenyő...”
és a dalt: „A Kordunon sír a síron...”
és a dalt: „Masírozott, masírozott Titó elvtárs gárdája...”
és még sok más nótára is emlékszem melyeket
a Creticsért való masírozásokon énekeltünk ahol
„véres harcok” folytak göröngyökkel
és a legkülönbözőbb fegyverekkel miket a németek vagy
a partizánok otthagytak
és tudok a délszlávok hadmozdulatáról
s a turnékról és hogy némely dolog tetszett
még ha ezekről nem is beszéltem

VII.

1.

Nikola barátommal láttuk a mexikói filmet a Palomát
És mint gimnazisták nagyon büszkék voltunk
Emlékszem az értekezésemre amit Nikola meghallgatott
A következőkről volt szó: hogy Paloma oly asszony
mint álmaink mártoni leánya és hogy ily gyönyörű éjszakák
amilyeneket a filmen láttunk csak Felsőszentmártonban
és Mexikóban vannak

2.

Gyönyörű mártoni nyári éjszakák
Még mint gimnazista vagy egyetemi hallgató
emlékszem
láttam a Zalamei bíró filmet
és beleéltem magam a gyönyörű mártoni nyári éjszakába
és sok év múlva mikor alkalomadtán elmentem
Jóska barátoméék háza előtt
teljes gyerekséggel kezdtem összevetni apját
a zalamei bíró erényes cselekedeteivel

'74 júliusában

Gulyás Gyuretin József horvát költő verseit falubélije, Simara Puzsarov Gyula horvát költő ültette át magyar nyelvre. Gulyás Gyuretin József a verseit felsőszentmártoni nyelvjárásban, és nem irodalmi horvát nyelven írta, s vélhetően mind ez ideig ezért nem kapott helyet a horvát irodalmi örökségben, habár megérdemelte volna, miképpen Simara Puzsarov is.

AKI AZ ELSŐ VERSÉT MAGYARUL ÍRTA

*Ivan Mažuranić, horvát bán (1814–1890),
aki a magyar politikatörténehez és kultúrához is kötődik*

Ivan Mažuranić életútja és tevékenysége jelentős mértékben érintkezik a magyar kultúrával és politikatörténettel. Rijekai tanulmányai során (az általános iskolát követően, amit szülőhelyén Novi Vinodolskiban végzett, s ahol a tanítás német nyelven folyt) ez az eszes gyermek megtanult latinul, olaszul, németül, de még magyarul¹ is.

Gimnáziumi tanára Császár Ferenc volt, aki tíz éven át Rijekában tevékenykedett, s magyar nyelvet tanított a latin gimnáziumban². Mažuranić olyan jól elsajátította a magyar nyelvet, hogy tanulmányi ösztöndíjat kap magyarországi tanulmányaihoz, hogy ott tökéletesítse magyar nyelvi ismereteit.

Császár nem csak mentora, de barátja is volt a fiatal Mažuranićnak, s benne rijekai tevékenységének folytatóját látja. Az alábbi szavakkal ír Mažuranićról Toldy Ferenc akadémikusnak: „[...] és ő egy vérbeli olasz–horvát fiatalember, aki ebben az évben, Győrben tanulván, tökéletesíti magyar nyelvi ismereteit³...” Mažuranić azonban a szombathelyi líceum mellett döntött.

Ivan Mažuranić húszéves fiatalemberként kerül a líceumba. A magyar nyelv azonban nem volt idegen a számára, hiszen a rijekai gimnáziumban tanult magyar nyelvet, és az első verseit is magyarul írta. Mindeddig csak két verse ismert, s mindkettő nyelvezetében (grammatikailag) és verstanilag is szabályos. 1832-ben megírta a *Búcsúdal* és a *Császár Úrhoz Újesztendő alkalmával 1833* című versét. Az első Rijekában jelent meg nyomtatott formában, a másodikat pedig Ivan Mažuranić hagyatékaként kéziratban őrzik. A fiatal költő az „iskolás klasszicizmus”⁴ hatása alatt írta meg ezeket a verseket.

A líceum tanulói által latin nyelven vezetett naplóban az 1834/35. évben a 33-as sorszám alatt van feltüntetve Maxuranich Joannes neve, akiről kiderül, hogy római katolikus vallású, Novi Vinodolskiban született, hogy apja neve Ivan, polgár (de valójában paraszt származású). Az osztályban összesen 50 tanuló volt. Természetesen a legtöbben magyar származásúak voltak, de voltak horvátok Horvátországból és Boszniából is. Az utóbbiaknál nincsen feltüntetve a nemzetiség, hanem csak a születési hely pl. Vareš vagy Travnik. A horvát neveknel a ž-t a régi horvát írás alapján x-szel írták, a magyar neveknel ezt a hangot zs-vel jelölték – mindez egyben azt is jelentette, hogy a tanárok tudtak horvátul is. A következő évben (1835) ebbe az osztályba új tanulók iratkoztak be, akik főként Boszniából érkeztek, és az osztályban már összesen 52-en voltak. Ekkor Ivan Mažuranić neve új sorszám alatt jelenik meg, 36. a névsorban. De a fiatal Mažuranić Szombathelyre érkezése előtt az előző osztályban összesen 72 tanuló volt, ebből 16 diák zömében Horvátországból: Zagreb, Varaždin, Samobor, Krapina, Jaska stb., míg a többiek magyarok voltak, de akadt köztük zsidó származású is, ahogy egy-egy boszniai⁵ hallgató is.

Ki kell emelni, hogy ebben a líceumban működött egy Magyar Társaság nevű csoport. Erről tanúskodnak az összejövetelekről 1831-ig gondosan vezetett naplók is, valamint a bennük feljegyzett diákok által írt irodalmi, történelmi és egyéb témájú munkák. Azonban a későbbi évekből hiányoznak a naplók, viszont más forrásokból tudjuk, hogy Mažuranić a társaság elnöke volt⁶.

¹ Ivan Mokuter *Ivan Mažuranić (1814–1890)*, *Narodne novine*, god. XVIII. broj 51. Budimpešta, 23. prosinca 1965

² Császár az első, öt énekből álló epikai költeményét (*Kemendvár*) már 1828-ban nyomtatásban is megjelentette. De 1831-ben már jogi íróként, irodalomkritikusként és az olasz irodalom fordítójaként volt ismert. Rijekában kiadta hat szonettjét (*Szonettkoszorú*) ugyanígy önálló könyv formájában. Konzervatív szemléletű szentimentális szalonkölteményeket írt, sok hazafias és szerelmes verset, de írt szakmai műveket a klasszikus művészetekről is. Megjelentetett görög–római mitológiai szótárt is (*Ivan Mažuranić hagyatékában található*), tünteti fel a horvát–magyar irodalmi kapcsolatok neves kutatója Lőkös István *Croatohungarica Hrvatsko-madarske književnopovijesne teme*, str. 179, 180, Matica Hrvatska, Zagreb, 2008.

³ U. o. 181–182.

⁴ U. o. 182., 183., 184.

⁵ *Vas Megyei Levéltár*. Az iskolai naplót először ezen tanulmány szerzője dolgozta fel.

⁶ *Vas Megyei Levéltár*

Mažuranić már Rijekában vagy Szombathelyen megismerkedett Berzsenyi Dániel költészetével. Az ő magyar nyelvű verseiben, Lőkös István megállapításai alapján, egyértelműen kimutatható néhány párhuzam Mažuranić és Berzsenyi motívumai között. Szemmel látható a Berzsenyi-inspiráció Mažuranić Barátomhoz című versében, főként az utolsó versszak inventív parafrázisa Berzsenyi A közelítő tél című versének:

Mažuranić:

*Vissza nem jönnek – ha elmentek egyszer –
Boldog óráknak gyümölcsei...*

Berzsenyi:

*Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom,
Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!*

Lőkös megállapítja, hogy Mažuranić esztétikailag értékes, eredeti költői képet alkotott magyar nyelven, átvéve Berzsenyi képeit. Hadrovics László úgyszintén már 1944-ben megállapította, hogy Mažuranić horvát nyelvű klasszikus mértékű és formájú verseiben magyar irodalmi reminiscenciák találhatók⁸.

Mažuranić affinitással volt a modern művészeti formák és verselési változatok iránt is, fejti ki Lőkös István magyar kroatiszta, aki munkásságát a horvát–magyar irodalmi kapcsolatok feltérképezésére szentelte, és jelenleg a kaj–horvát irodalmat tanulmányozza.

Követve a zágrábi eseményeket, Mažuranić lelkesedik Gaj és az illír mozgalom eszméi iránt. Innen a „*Subotino mjesto*”-ból („szombat hely”) – ahogy ő Szombathely városát átkeresztelte – küldi Zágárbba a Gaj által szerkesztett *Danica* című folyóiratba az első versét: *Primorac Danici* (Primorac a Danicának), valamint 1835-től 1841-ig az újság munkatársa lesz. Elragadtatva a szlávok eszméitől, ebben a hangulatban egy egész kötetecske verset ír (pl. *Pređem Slavjanskim* – A szlávok ősei, *Otkuda ime Slavjan* – Honnan ered a szláv név). Nyugat-Magyarországnak ebben a kisvárosában kezdő költőként állítja össze híres ódáját dr. Gajnak, valamint itt kezd prózát írni. Amikor 1835 nyarán visszatér Zágárbba, már neves költő volt⁹.

Ivan Mažuranić a horvát politikai közéletben is aktivizálódott, azaz nem maradt közömbös az 1848-as év európai forradalmi események iránt. A szabadelvű eszmék harcosa volt, azaz a szabadság, testvériség és egyenlőség harcosa, ezért szeretné a magyarokkal való együttélést, azért küzd, hogy a Magyar Királyságon belül „kivétel nélkül” minden nép és nyelv egyenlő legyen.

Az 1848-as forradalmi évben a Slavenski Jug¹⁰ (Szláv Dél) demokratikus-forradalmi újság szerkesztőségének tagja, és ugyanebben az évben megjelenteti a *Hervati Mađarom* (A' Horvátok a' Magyaroknak, április 10-én írta) című politikai röpiratot, és ezt a röpiratot magyar nyelven is megjelentette, amit Karlovacban (Károlyváros) nyomtattak. Mažuranić kiáltványának hangneméből és tartalmából látszik, hogy idegen számára a *sovinizmus*. Mitöbb, őt örömmel töltötték el a forradalmi események¹¹. „Egyenlőség, általános szabadság – zúgják mindenfelől Párizsban, száll a hang Bécsben, hömpölyög Pest utcáin. Az egyenlőségre és a szabadságra egész Magyarország ad választ, s a királyság követésével egész Ausztria felel rá, s egész Európa visszhangzik... Magyarok! Régi társaink! Új barátink! A kibékült barátok körében együtt, őszintén kell szólni a rosszról... Egyenlőséget, szabadságot és testvériséget minden, a magyar korona alatt élő nép és nyelv számára” – kiált fel Mažuranić. – „Törvényben kell rögzíteni, hogy Magyarországon nincs sem uralkodó nép, sem uralkodó nyelv. Saját nyelvén viselje magán és köz ügyeit a horvát, a szlavón és a szerb, valamint a tót, a német. Magyarok, barátink! Hallottátok íme gondolatainkat a magyar földön élő népek egyenlőségéről, szabadságáról és testvériségéről.”

Ivan Mažuranić ez után a korai politikai röpirat vagy kiáltvány után: *Hervati Mađarom*, amit 1848. április 10-én írt, kiadja annak magyar nyelvű változatát *A' Horvátok a' Magyaroknak* címmel, aminek ő nemcsak a szerzője, de egyben a fordítója is, és aki egyben arra is törekedett, hogy ez a politikai röpirata le legyen fordítva

⁷ Lőkös, idézett mű, 186., 187.

⁸ U. o. 188.

⁹ Ivan Mokuter, idézett cikk

¹⁰ Ivan Mažuranić, Internet: <http://www.biografije.org/mazuranic.htm>

¹¹ Ivan Mokuter, idézett cikk

német és más nyelvekre¹² is. Elragadtatva a forradalmi eszméktől, Mažuranić a Magyar Királyság¹³ népeinek egyenlőségét hirdeti. Mivel nem rendelkezünk a politikai röpirat teljes szövegével, hagyatkozni fogunk Mira Kolar-Dimitrijević megállapítására, miszerint Mažuranić¹⁴ Horvátország politikai és gazdasági önállóságának koncepcióját már 1848-ban megalkotta. Az 1848–49-es magyar forradalom viharos sorsfordító eseményei idején, s később is a Bach-neoabszolutizmus ideje alatt, a horvát nép leghűbb fiai továbbra is fáklyaként őrizték a nemzeti tudatot, hazaszeretetet, és egyben szem előtt tartották nemzetiségi érdekeiknek védelmét is. Azonban még a legnehezebb, legkritikusabb években sem csökkent az illírizmus hazafias gondolatai iránt. Horvátország hamarosan, a magyar–horvát kiegyezést (1868) követően jobb politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális feltételek között találja magát. A kiegyezés alapján Horvátország önállóságot kapott a törvényhozásban, az igazgatásban, a vallásgyakorlásban, a tanításban és az igazságügyben. A többi közös maradt a magyarokkal. Problémák voltak a kiegyezést követően is, mert Horvátország nem kapott önállóságot a pénzügyekben, mint ahogy továbbra sem oldódott meg Rijeka hovatartozása. Ezt „provizórikusan”, „ideiglenes” megoldásként kezelték, ami gyakorlatilag a magyarok hasznára volt¹⁵.

Mint bán igyekszik olyan politikát folytatni, amely a magyar és a bécsi udvar hatásait kiegyenlíti Horvátországban, de inkább passzív szemlélőként, mint aktív politikai vezetőként. Törekvéseit úgy irányítva, hogy azok országa adminisztratív és kulturális előrelépését szolgálják. Az ő bánsága alatt megreformálták az igazságügyet, a politikai adminisztrációt és az iskolarendszert, és 1874-ben megalapítja a zágrábi egyetemet, az elsőt a déli szlávok között.

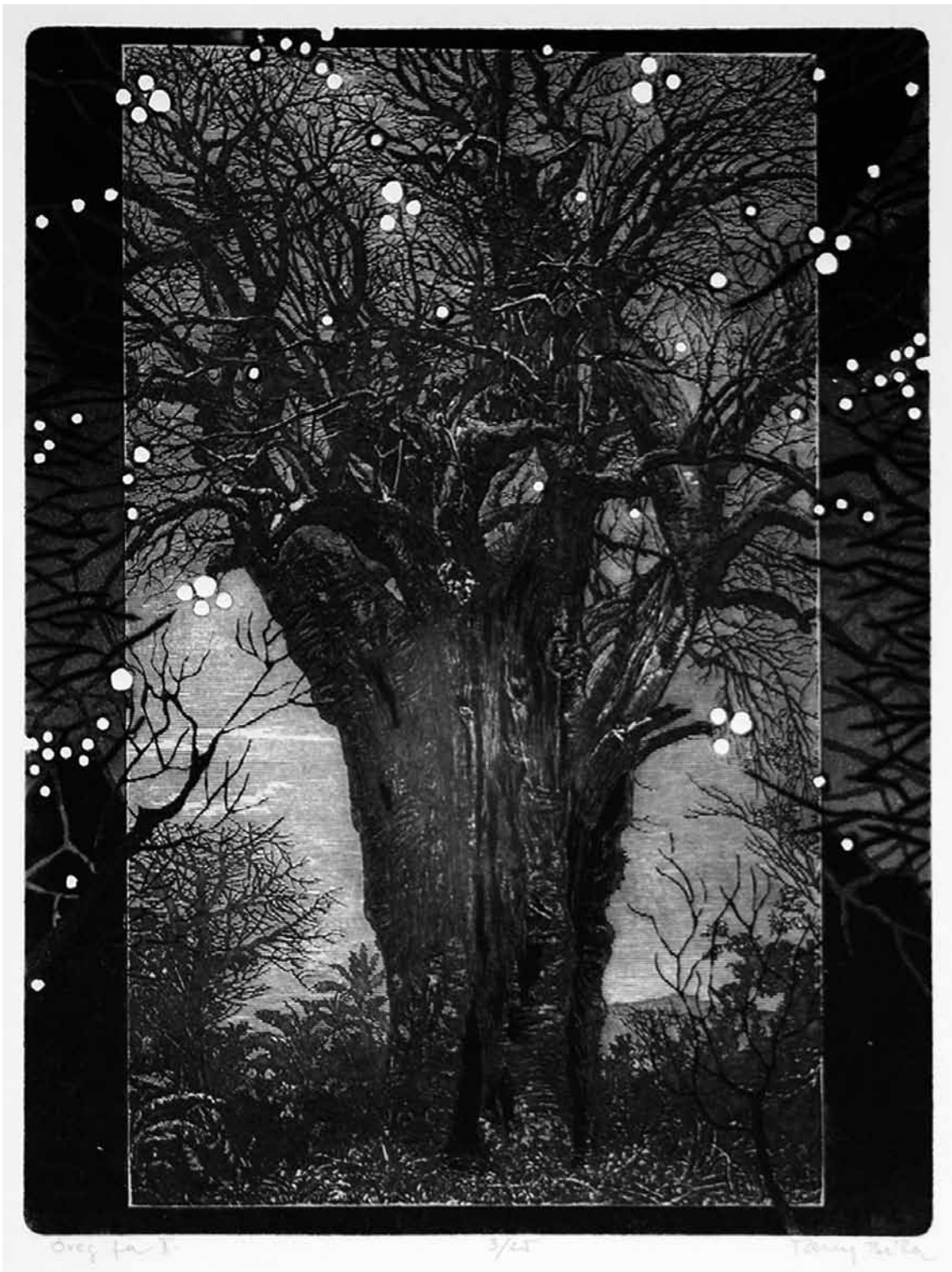
Fordította: Gátai Zoltán

¹² Lukács István: *Térközök – Horvát–magyar irodalomtörténeti tanulmányok*, ELTE BTK. Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2004. 133. oldal idézet: „A feltüntetett filológiai és statisztikai tények bizonyítják, hogy a politikai röpirat szerzője felsőfokú magyar iskolázottsággal bírt, de a fordító nem volt magyar anyanyelvű. Az ő magyar nyelvi ismeretei a Parnasszus magasságába is íveltek, de ez a nyelv számára mégis tanult nyelv volt, iskolában elsajátított idegen nyelv. Ez a kettősség a magyar nyelvű röpiratban több helyen is szembetűnik. De ki más lehetne 1848 ezen viharos hónapjaiban a fordító, ha nem Ivan Mažuranić maga? Ő nem csak a szerzője volt A' Horvátok a' Magyaroknak című politikai röpiratnak, hanem annak fordítója is. Ivan Mažuranić életútján ez volt az utolsó látványos komoly politikai és »hungarológiai« kihívás, amelyik komoly intellektuális erőfeszítéseket igényel, és amihez legjobb tudását adja, hogy ezek után háttal fordítson az irodalomnak és életét végre a politikának szentelhesse.” Ez a mű, amely Lukács István szerint is az irodalom és a politika határán van, és Živana Morić idézi a gondolatot (Mažuranić szabadsághangja című tanulmányában a reprint kiadás alkalmából, kiadja a Matica Hrvatske, Karlovacban, erről tájékoztat a Vjesnik, 1994. VIII. 11-én), és amely véleményt Mira Kolar-Dimitrijević korrigálandónak tart (idézett mű, 1995., 168.). Nem ismeretes az sem, hogy hol nyomtatták a magyar nyelvű röpiratot, ezért úgy vélem, szükséges lenne a betűtípusokat összehasonlítani: ha azonosak a Karlovacban nyomtatottakkal, a probléma meg van oldva, ha nem, a kérdés továbbra is nyitott marad.

¹³ „egyenlőség, általános szabadság” – zúgják mindenfelől Párizsban, száll a hang Bécsben, hömpölyög Pest utcáin. Az egyenlőségre és a szabadságra egész Magyarország ad választ, s a királyság követésével egész Ausztria felel rá, s egész Európa visszhangzik... Magyarok! Régi Társaink! Új barátink! A kibékült barátok körében együtt, őszintén kell szólni a rosszról... Egyenlőséget, szabadságot és testvériséget minden, a magyar korona alatt élő nép és nyelv számára” – kiált fel Mažuranić. – „Törvényben kell rögzíteni, hogy Magyarországon nincs sem uralkodó nép, sem uralkodó nyelv. Saját nyelvén viselje magán és köz ügyeit a horvát, a szláv és a szerb, valamint a tót, a német. Magyarok, barátink! Hallottátok ime gondolatainkat a magyar földön élő népek egyenlőségéről, szabadságáról és testvériségéről.”

¹⁴ Köszönetet mondok Branko Ostejmarnak az idézetért: „ami Ivan Mažuranićot illeti – ő több évtizeden keresztül politikailag aktív volt, és ebben a hosszú időszakban az ő politikai nézetei nem voltak mindig teljes mértékben azonosak. Inkább szimpatizált Béccsel, és Pest-ellenes volt, főként a kiegyezés előtti időben. Az, hogy valaki magyar környezetben tanult, egyáltalán nem kell azt jelentenie, hogy a későbbi politikai tevékenysége során a magyarokkal való együttműködés harcossá lett volna – hát a legnagyobb, magyarellenességről ismert alakok, Strossmayertől Starčevićig és Fran Folnegovićig – mind Pesten (is) tanultak.”

¹⁵ Internet: http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatsko-ugarska_nagodba

AZ AKARATTYAI VANÍLIAFAGYLALT

Eötvös Károly-utánzás a Balaton partjáról

Már az akarattyai szilfáról olvasva ki akartam térni erre, de akkor épp más dolgom volt, így most mondom el ezt a fontos, ám nemkülönben érdekes epizódot, ami mondhatni szerves részévé vált számomra mindannak, amit a Balaton jelent.

Ahhoz, hogy mindaz, amit elmondok, érthetővé váljon, Akarattya kapcsán a szilfán túl feltétlen meg kell említeni Bezerédj generálist, aki múlhatatlanul nagy, és tán legravaszabb hadvezére volt a nagyságos Rákóczi fejedelemnek. Ő ugyanis jelentős szolgálatokat tett a hazának, mikor a labancokat Akarattya-puszta alatt egy törvetéssel igencsak szétverte, ezzel megmentve sok igaz magyar embert a Balaton partján és Veszprémben, kiknek orvul kirablására különben a labanc martalóc csapat készült. Ezért Bezerédj generálisnak minimum legalábbis egy szobrot vagy díszes emlékművet kellett volna már rég emelni. Az akarattyai-kenesei előljáróság, illetően súlyos mulasztását bizhatólag hamarosan pótolja, s egy méltó Bezerédj-emlék egyszer még el fog készülni.

Ha másért nem, hát az én írásom hatására.

Bezerédj generális tetteit ismerve látható, nem hiába, hogy róla van ma már elnevezve a dicső csata helye közelében a legjobb akarattyai strand. Az egyszerű nép által amúgy simán középső strandnak nevezett strandot hivatalosan Bezerédj-strandnak hívja a hivatali nyelv.

Erről a strandról tudni kell egyébként, hogy jórészt a Balaton elhódításával, feltöltés útján keletkezett. Anyósom – aki egy régi akarattyai – mesélte, hogy a gyerekkorában még a magasparttövi kocsiútig ért ki a Balaton. Anyósomnak egyébként még az öregapja vett anno Akarattyan parcellát, amire csinos kis házat emeltetett. A házhoz tartozik egy különös történet. A lábazata még a tervek szerint csopaki vörös kőből kellett volna épülnön, de a mesteremberek már akkor is huncutok voltak. Mire a nagyságos Kiss József postaigazgató úr lejött Pestről megnézni, hogyan halad az építkezés, no hát addigra meg volt rakva betonból a lábazat, s az arra hordott habarcsból alakított ki a mester afféle kőmintázatot, mondván hogy az lesz majd vörösre festve, s így sokkal jobb is lesz. Látható, hogy volt kitől örökölni mai kőművesmestereinknek a gazdát semmibe vevő trehánytságot. Most már mindenesetre ez az utánzatlábazat nincs is meg, buta szürke éredezett beton lábazat próbálja díszessé tenni az azóta ösivé lett házat.

Arról a parcelláról még fontos tudni, hogy valaha nagy egyházi legelő volt itt. Ám az 1920-as évek végén úgy döntött Budapest Székesfőváros előjárósága, hogy ezt a legelőt közhivatalnokok részére létesítendő balatoni villatelep céljára megvásárolja, s aztán felparcellázza. Lett is aztán ezért az Akarattya-puszta melletti legelő helyén nagy székesfővárosi hivatalnoki üdülőtelep, s egy csinos székesfővárosi üdülőépület is létesült lent, a part mentén. Az üdülőépületet és parkját aztán a későbbi kommunista korban a honvédség kapta meg, s azóta is honvéd-üdülő néven ismert. Amúgy egyszer én magam is nyaraltam ott a családommal, mikor még édesapám civil alkalmazottként építésztechnikus volt a honvédségnél. Nagyon próbálta beszervezni őt a párt, de ő ellenállt. Így nehezen jutott üdülési lehetőséghez, de mivel a munkája amúgy kiváló volt, csak mégis elmehetett a családjával egyszer üdülni. Akkor még ott az üdülőben elég nagy volt a pazarlás. Bár nekem a rántott párizsi a legkedvesebb emlékem onnan. Ma nem tudom, mi lehet arra. Mindenesetre a rántott párizsit már nem szeretem.

Emlékszem arra az építéstörténeti érdekességre, hogy a honvédüdülőhöz épített új modern épületet csak azért építették ötszintesre, mert így már kötelező volt liftet tenni bele, az építésügyi előírások szerint. Ebből is látszik, hogy a mégoly bölcs előírásokat is hogyan tudja a visszájára fordítani a fondor emberi gondolkodás.

Ha amúgy valamely olvasóm kételkedne a parcellázásról mondottakban, annak bizonyosságul állítom, hogy saját szememmel láttam az eredeti parcellázási tervet, sőt abból egy saját másolati példányom ma is megvan, bárki eljöhethet, és saját szemével megbámulhatja. Ezen a rajzon jól kivehetők a mostani utcák, és az a két telek is, amit az anyósom öregapja annak idején megvásárolt. Szóval az ő unokája az anyósom, és ő mondta, hogy az ő gyerekkorában még a part menti kocsiút mellé ért ki a víz, jó nádasan, s az embereknek az útról szinte belelógott a lábuk a Balatonba. De ott, mint említettem, elég nádas volt a víz, s ők a nádasok között megbújó stégekben át tudtak a Balatonba bemenni fürdeni. De ennek már sok évtizede, hisz az anyósom sem mai gyerek már.

Most a part menti kocsiút modern aszfalttal burkolt, és onnan a leghosszabb gólyalábú vásári ügyeskedő se tudná belelógatni a lábát a Balatonba. Ezt a távolságot egy kissé már kopott, hosszú büfésor hidalja át, egész a strandbejáratig, ahol szorgos vállalkozó bérlők szedik mindenkor nagy szorgalommal a belépődíjat. Bent aztán a tóból feltöltött szép strandon lehet merítkezni a Balaton hús habjaiban. No, ide szoktunk mi lejárni.

E helyről amúgy egészen különösen csodálatos látása nyílik a Balatonnak. Előttünk hullámszik a hatalmas tó, mint egy tenger, balra Siófok veszik a ködbe, jobbra Almádi hegyei tarkállanak, mögötte Füred kéklík, s legvégül keresztül szemben, mit egy sziget, nagy fenségesen Tihany zárja a látást, csodálatos apátsági sziluettjével. Minő csodája ez az emberiségnek! Én mondom, hogy ha a Bezerédj-strandnak csak fele olyan reklámja lenne, mint a brazil Copacabanának, hát bizony messze földről sereglenének ide a szépre érzékeny, művelt emberek, hogy ezekbe a csodálatos tüneményekkel körülvett habokba fürösszék megfáradt testüket-lelküket. Kapaszkodhatna csak utána a sok csiribiri spanyol meg olasz strand. Mert mi van amazokon? Csak só, víz meg homok. Az elbűvölő természetnek, és vele a költészetnek és ábrándos hagyománynak oly gazdagsága csak itt van, a Balatonnál, s annak is egyik legszebb része, én mondom ez az akarattjai strand.

Tehát a Bezerédj-strandra vezető büfésorról akartam eredetileg elmondani egy s mást. Annak is egy kiemelkedő pontjáról. Hisz büfés ma már bárki lehet, aki van elég bolond ahhoz, hogy kibéreljen valamit a tó partján a rövidke szezonra, de vérbeli büfés már kevés van. Ezen a soron dolgozik tehát a Horinka büfés. Szláv nevű az istenadta, de már születése szerint is jó magyar ember. Anyósom szerint a Horinka az egyik legrégebbi büfés itt. Való igaz, hogy Horinkának nagy a szakálla, vastag a szemüvegje, nagy a hasa, és egészében véve teljesen ősz a haja is, szakállja is. Meg lett mondva, hogy neki nagyon jó a fagyija, nála kell venni. Mert hogy a Horinka jó MDF-es (Ez a párt azóta már nem ugyanaz, s bizonyosan a Horinka sem MDF-es már. Ugye pártocskák jönnek-mennek – erről valahol már olvastam valami bölcset –, de az emberek állhatatossága nem állja, hogy a pártokkal együtt hajladozzanak ide-oda). Lényeg, hogy a Horinka rendes magyar, ezért tudva tudtuk, hogy az ilyen ember üzlete fenmaradásához okvetlenül hozzá kell járulni minden arra járó magyar strandolónak. Ez nálunk hagyomány.

Így, amikor a strandra mentünk, már jó előre elhatároztuk, hogy a Horinkánál vesszük majd a vaníliafagyaltot. Mert a gyerekek nálunk tudvalevőleg csak a vaníliafagyit szeretik. Nem kutatom miért, nem is akarnám ezzel túlzott terjengőssé tenni ez elbeszélést. Nem is tartozik szorosan a Balatonhoz és a strandhoz. Annál inkább fontos viszont ide tartozóan elmondani, hogy mi nem vagyunk amúgy olyan nagy strandra járók. Egyrészt azért, mert az az erdős-árnyas lejáró, ahol tőlünk a vízhez a magasparton le lehet menni, valami Matacsalja, vagy Macskatorok (ki tudja, honnan kapta a nevét, egyszer még egy szorgos olvasómnak érdemes volna ennek is utána járnia) egy elég szűnyogos hely, ahol a nyári hőségben szívesen időznek ezek a vérszívók az akácok és szedrek árnyékában. Másrészt ugyane helyen felkaptatva már nem csak a szűnyogok, hanem a meredély is gyötri az embert. Szép kis mulatság a hús habok után az izzadság habjaiban fürdeni, lehet utána beállni a kerti zuhany alá. De akkor minek az egész hercehurca, mikor az ember fürödhetik a kerti zuhanyban, s tíz perc múlva már az árnyas teraszon hűsöl, valami jó kis fröccs mellett, magában mulatva a strandon gyötrődőkön. Innen a teraszról valaha nagyon szép kilátás nyílt. Nagyanyósom 98 éves, ő mesélte, hogy fiatal korában még innen nézte a vitorlás regattát. Amúgy egy friss gondolkodású, élénk, máig nagy munkakedvű idős asszony, aki még most is, ha teheti tesz-vesz a kertben. Még meg sem születtem, már akkor nyugdíjas volt. A Nemzeti Bankban dolgozott, előtte meg más bankokban. Gödöllőn kezdett egy takarékpénztárban. Meséli, hogy anno a '30-as években a Grassalkovich-kastély kertjében valami ünnepségen, ahol a Horthy Miklós is ott volt, hogyan csodálták a kecseszkecsken birkózók bemutatóját. Ez a szabad fogású birkózás angol nevéből eredő kifejezés. Azt jelenti, fogd ahol éred. Szerintem helyesen tették magyar nyelvtudásaink, hogy e helyett a szörnyű anglogermán kifejezés helyett megalkották a szép magyar 'szabad fogású' kifejezést.

Volt aztán nagyanyósom egy hónapos ifjúsági csereprogramon a visszacsatolt Észak-Erdélyben is. De a Balaton persze szebb. Ez élteti. Meg a kert, meg a szép nagy fák. Azóta a fák megnöttek, így kilátás már nincs a teraszról, viszont tíz fokkal van hűvösebb, mint a strandon. Azt mondják, korábban is részben takarta a látást a Csittény-hegy. Vagy inkább dombocská. Akkor még szőlőkkel volt benöve, mára már ez is villákkal telehintett. Állítólag a Medgyessy nevű, levitézlett politikusé az a nagy ház a Csittény tetején, amit a strand vizéből is jól látni, ahogy a fák között-felett magasodik. De én ezt nem tudom személyesen igazolni, mert sosem láttam ott se Medgyessyt, se senkit sem mozogni.

Ilyen ingatlanok is vannak kérem a Balaton mentén. Mai korunk diszkréten veszi tudomásul a ki tudja milyen pénzekből, ki tudja minek épített, üresen álló építményeket. De ez nem tartozik olyan szorosan a tárgyhoz, hogy bővebb szót fecsérjek rá.

A Macskatorok Vereckét szégyenítő hágóján felül a másik ok, hogy ugye balatoni emberek vagyunk, a balatoni ember meg tudvalevőleg nem sieti el, hogy a Balatonban fürödjön. A pestieknek való az, meg azon más bámész népeknek, akik messze földről jönnek ide a vízhez. Azt mondom, helyesen teszik. Nagy ínségükben, melyet a Balaton-nélküli élet támaszt számukra, érthető, hogy erős vonzódás alakul ki bennük, s így, ha a vízhez érnek, attól elmozdulni aztán alig tudnak. Pedig a Bezerédj-strandon a lubickoláson túl más nincs is számukra. A sok más strandot elárasztó vízfoci-kapuk, kosárpalánkok, csúszdák, s sok egyéb vízi vacak itt nincsen. Csak az árnyas fák és a víz. Az anyatermészet ölelése. Ez kell igazán a megfáradt turistának! Mi meg csak leginkább estefelé megyünk le, körbe az úton, autóval. Olyankor már van hely a parkolóban is. A pirosra sült turisták hazamentek bekenni magukat kívül-belül valami hűsítővel.

Így estefelé aztán a kocsiból kiszállva jött tehát a döntés, hogy fagyaltozás lesz, és a Horinkánál vesszük majd a vaníliafagyit. Persze ilyenkor már legtöbbször vacsora után van az ember. A gyerekek is ehetnek édességet. Fontos nevelési elv, amit azt hiszem országonként terjeszteni kellene, hogy a gyerekek ne fagyaltozzanak vacsora előtt. A teraszon a vacsorát gutaütés nélkül tudja az ember strand előtt kényelmesen elkölteni, jó húst adnak az öreg fák. Ezeket a fákat, mint mondtam, a feleségem dédapja ültette, még a '30-as évek elején, mikor a ház épült. Van is egy kép abból az időből a családi fotóarchívumban. Nagy kopár síkon áll egy ház, a ház előtti lejtőn néhány cse-nevész facsemete. A ház előtt korabeli öltözetű társaság pózol. A kép jól tükrözi, hogy az akkori építkezések valóban egy feltört egyházi legelőn történtek.

A birkalegelő fontos ismérve, hogy birkák legelnek rajta. Régi magyar szokás ez is. A birkák körül sok a kullancs, jól megélnék a jámbor jószágokon. Ezek a kullancsok lehetnek az ősapjai azoknak a mai kullancsoknak, amelyek benépesítik a ház alatti ősfás „arborétumot”. Legalább nyolcvanéves fák, azt hiszem ez már mondható ősfásnak. Azért persze mi félelem nélkül járkalunk köztük, és este legfeljebb szedegetjük magunkból a kullancsot, de a vendégek mindig megkapóan megrettennek e tényről, és szaporán járnak be a kis ösvényeket a fák között. Nekünk ezek a fák inkább az árnyékot jelentik. Meg az árnyas teraszt, ahol kiválóan lehet borozgatni is, akár kettesben az asszonyommal, akár vidám vendégek társaságában.

Fontos itt megemlíteni, hogy ez az a terasz, ahol én Eötvös Károlyt többször is felolvastam a társaságnak. Eötvös Károly egykor híres író volt. Hatalmas alakja az idők alatt némileg feledésbe merült, de én hiszem, hogy ma nagy tetteket viszünk végbe nimbusza újbóli felemelése érdekében. Minden jó magyar hazafi kötelessége, hogy az ő művei által épüljön lelke, és messze vigye írói lángelméjének hírét. Fontos lenne ugyanis, hogy minél többen ismerjék őt és műveit. Írói nagyságához alig mérhető néhány másik magyar író, vagy bármely valaha élt magyar, legyen az művész, nagyúr, vagy hadvezér. Oly alak ő, ki mindannyiunk számára világító lángoszlopként kell emelkedjen korunk eltompuló sötétségében. Az ő szavait a teraszon olvasva még ma is kellemes érzés fogja el az embert. Főleg, ha valami jó kis magyar bor is akad hozzá. Persze mi csak magyar borokat iszunk, de hát miféle kutyaütő, hamisbor-muslinca is lehet az, aki a világhírű minőségű magyar borok helyett chilei, olasz vagy ausztrál pancsolmányokat fogyasztani nem átall a magyar tenger mellett? Vagy bárhol. Azt hiszem szent kötelességünk, hogy még külföldre menvén is pár palack magyar bor mindig legyen nálunk, hadd ámuljanak csak az ottani népek. Hisz a magyar borban költői tűz van, erő és férfiaság, ugyanakkor mégis oly szelíden hízeleg a szájjában, mint a legcsábítóbb női csók. Magyar női csók, természetesen.

Tán már ezért e körülírásból mindenki elfogadólag megérthette, hogy mi nem sokat megyünk a strandra, akkor is csak úgy hat óra-hét óra felé. Mikor a forróság alábbhagy. De azért egy kis fagyalt evésére a hőmérséklet ilyenkor még ugyancsak ideális. De csak a gyerekeknek. Én a fagyaltot nemigen szeretem halmozni. Egy gombóc nekem sok is. Csak nyalok egyet a gyerekek fagyijából. A Horinka büféje félúton van a soron, addig lehet tanakodni, hogy odafelé vagy hazafelé vegyük a fagyaltot. Aki szerint ez mindegy, annak nem sok érzéke lehet a balatoni strandoláshoz, vagy sosem próbálta, esetleg csak gyengeelméjű. A „mikor fagyizzunk” eldöntése a legkomolyabb megfontolást igényli. Hisz ha az ember hazafelére tüzi ki a fagyit, akkor esetleg már hűvösebb van, vagy a víztől lehülve nem oly kívánja, és a kocsiban fagyit enni sem oly érdekes, de a parkolóban állva sem. De ha odafelé veszi az ember a gyerekeknek, akik tudvalevőleg lassan nyalogatják, akkor a vízpartra hamar odaérve,

félíg evett fagyival a kézben jön a dilemma. Hisz itt a víz, jó lenne már egyből belecsoobbanni, de a fagy is jó. Nem lehet csak úgy nyakra-főre gyorsan befalni. Nem is egészséges, és a fagyievés metafizikájának is ellene van, hogy az ember csak úgy behabzsolja a hús nyálánságot. Minderre a legtöbbször adott válasz, érthető módon az, hogy fagyival lassan sétálunk, de inkább hazafelé vásárolva. Inkább a vízzel hűsítjük magunkat érkezéskor. Ha hús. Mert tudnivaló, hogy a Balaton igen fel tud melegedni, hisz sekély vizű tó.

Olvastam is a nagy földrajztudósnak, Cholnoky Jenőnek a Balaton című könyvében, ahol 1938-ban igen szemléletesen rajzolta meg azt a képet, mily sekély a Balaton. Átlag vízmélysége három méter, legnagyobb mélysége 11 méter. Hossza több mint hetven kilométer. Ha azt akarnók, hogy egy bronz domborművön méretarányosan ábrázoljuk a medret, s ehhez a munkához egy nyolc méter hosszúságú bronzlapot használnánk, akkor ebbe a bronz lapba hét méter hosszban egy 0,3 milliméteres gravírozást kellene mindössze ejtenünk, s a legnagyobb mélység, a tihanyi kút is mindössze 1,1 milliméteres lenne. Ez azt hiszem elég beszédes példa. Gyakran elmondom, mert szeretem vele elámultatni a hallgatóságom.

Volt, hogy annyira kiszáradt a tó, hogy száraz lábbal hosszú métereket lehetett bemenni a mederbe, itt-ott meghúzódó kis, bokáig érő lagúnák között. Az iszapban tengerparti stílusú homokvárakat lehetett építeni. Még az is felmerült akkor, valami eszes mérnökök fejében, hogy a Dunából vagy a Rábából vezetnek ide vizet. Na, erre az idegen vízre aztán a Balatonnak végképp semmi szüksége nem lett volna. Pláne nem a habzó Rába vizére, amit az ausztriai börtgyarak oly nagyon szennyeznek. Hiába, nem csak régen tört a német a magyarok vesztére. De hagyjuk, ez már nem tartozik szorosán a tárgyhoz.

Tudjuk, hogy a Horinka büféje mellett ott árulják a Carte'd Or gombócos fagyit is. Igazából magyar proteccionista szempontból ez azért egy kis dilemmát támaszt. Hisz a Horinka egy Ragonese nevű olasz cég fagyiját árulja, a másik fagyit meg ugye egy multicég, az Algida terméke. De tudvalevő, hogy a gyártás viszont Veszprémben történik. Nekünk pedig ha a magyar termékek vásárlása alapvető érdek, még vonzóbb színben tűnhet fel, ha veszprémi terméket veszünk. Hisz a jégkrémgyár sok veszpréminek ad munkát, a városnak adóbevételeket termel. Sőt, sok kiszolgáló vállalkozó is megtalálja benne a szerencsését. Személyesen ismerek egyet, Kurucz Sándor barátomat, aki már ösidők óta áll velük szerződésben, és igen csinos kis vállalkozást tudott felépíteni csak általa, hogy a jégkrémárúsítás kellékeit tárolja Veszprémben, és szállítja szanaszét az országban. Ő maga is eltart vagy tíz embert. Az ő raktárából származik bizonyosan az a fagyispult is, amiből itt árulják az algidás fagyikat.

Fontos dolgok ezek. Én magam láttam azt a gyönyörű, magyar gyártású balatoni hajót, melyet Kurucz Sándor barátom e vállalkozás használatából vásárolt, s amivel egyébként oly eredményesen versenyez. (Versenyzői sikereiről, s hogy hogyan lett belőle egy év alatt egy csapásra bajnok, egyszer máshol hosszabban is érdemes lenne majd beszámolnom.) Vagyis láthatjuk, így a Balatonon elköltött pénz oldalcsatornákon át végül a Balatonra tér vissza. Minő szép példája ez a nemzeti érzés ápolásának!

Más részről jó barátságban vagyok a veszprémi jégkrémgyár beszerzési vezetőjével, aki a kimondhatatlan supply-chain-manager tisztségben dolgozó Csalló Péter barátom. Ő maga mondta el nekem, micsoda tenger sok alapanyagot szereznek be külföldről a gyártás érdekében. Ezt kötelezően írja nekik elő a nemzetközi központ. Vagyis az ő fagyijukban van azért jó adag külföldet gazdagítás is. Csalló Péter barátom amúgy erősen magyar érzelmű, és igen nagy híve az ősi elveket követő biokertészkedésnek, amit csopaki házában kertjében űz. Közben óvja-védi a gyönyörű balatoni környezetet. Nem tudni, ki intézte úgy, de az utcájuk a Csalló köz névre hallgat. Mily csodás tünemény ez, egy szép felvidéki táj neve bukkan fel a Balaton partján! Ilyent csak a magyar nyelv tud!

De azért a Horinka mégis a nagy magyar a soron. Mindig ki van nála plakátolva az aktuális nagy magyar bösztröpusztai találkozó. Ezt nyáron szokták a pusztában tartani, sok szép magyar motívummal. Igazi nagy magyarkodási esemény ez. Az elsőt én magam is ott voltam még, csodálatos volt. Akkoriban még a baranta nevű magyar harcművészetet műveltem. Ez egy szép dolog. Egy kitűnő, lelkes és hagyománytisztelő, ambiciózus katonatiszt határozta el, hogy a régi magyar harci mozgásokat összegyűjti, és azokból egy külön sportot komponál. Ezt nevezte el barantának. Hogy miért? Állítólag valami öreg pásztor őfeljük barantálkodásnak nevezte azt, amikor a kölkek botokkal csépeltek egymást a réten. Az már biztos, hogy gyerekésszel Árpád apánk is hasonlóan cselekedhetett annak idején az övével. Így ennek utánzása igazán csak magyar dolog lehetett. Nekünk csodás volt a sok harciaskodás mellett a táncokat, dalokat és hagyományokat is tanulni. De aztán e katonatiszt a sikertől

nagyzásba esett, a veszprémi kis csapatunk is belehasonlott a felmerült sok nagy és nehéz gondolatokba. Így végül, nagy sajnálattal, én is abbahagytam a barátát. Pedig kezdtem már megerősödni az egyévnnyi edzéstől. Így a későbbi bösztröpusztai találkozókra se mentünk már el. Hiába volt kiplakátolva a Horinkánál. De hát a fagyija jó. Így aztán hazafelé a Horinkához mentünk vaníliafagyilaltot enni.

Végül aztán mégis algidás vaníliafagyit vettünk. Nem azért, mert Veszprémben gyártják, a városban, ahol lakunk, és amit Bezerédj generális megvédett a labancától Akarattya alatt. Hanem mert Horinka uramnál már nem volt vanília. Elfogyott. Más is nála vette ezen a szép hosszú nyári napon.

Kerék Imre

SZERELMÜNK HOLDJA

Hommage à Makay Ida

*Majd a káoszból, vaksötétből
szerelmünk holdja fölvilágol,
érzékeink eggyé fonódnak:
értjük egymást egy szemsugárból,
egy mosolyból, mi rubinajkad
szögletéből szemembe csillan,
mintha tiszta növényi létből
mi egyre kísért álmainkban:
a delelő, kitárt virágban,
egy kutya hű tekintetében:
s ha ölelünk: pórusainkból
kisejlik a hajdani Éden.*

Pienták Attila

FÉNY, SÖTÉT

*Aludj, aludj kicsi napfény, itt az éjszaka,
aludj szép holdvilág, nappal van újra,
serkenj sarlós hold, immár hajnalodik,
vörösölj alkonyfény, fenn pillog a nap delelőn.
Oly szép, amilyen szép arcod a fényben, amilyenben,
a holdban, a napban, az éjben, a délben,
sok-sok mindennél üdítőbb delejes, delelést követő
elnyúló, ellapuló fényben, fénytörésben, esti sötétben,
éji világnál, hajnal fényénél, szúrós reggeli napban;
szép árnyékban, szép világnál, fa sudaránál, lomb sugaránál,
szép ha a gépnek csillanó villanását veszi észbe, ejti magába
hűs pillogását, magabízó önhitelét, vélt zsákmányát rögzítve
büszke vélt erejét, az elő- és háttérrel úrként tárló
lelkes vágnak szemét állja, magad szeme pillantása.*

KÉPEID

*És ha a vérnek ez a lázadása, hát akkor éppen ez:
imádom gyermekkori képeidet, nem múltba önző, bűnös, torz
vágy visszavetítésével, nem, csak szépen, szelíden kislányt mint,
barna hajaddal, szög sudaraddal már akkor, nyurga
alakoddal, rossz tartással, szép tartással a képeken. Ám
itt vagy, jelen, szép majd' teljes alakod, felnőtten, lányként,
szolidan, mint remény, való, mint félsz, élet, mint érzélem,
s kislány is. Jobb, ha tudod, bár tudnod nem kell, tudjad:
képeid, mindama képek: balzsamok, írok, serkentő csodaképek,
nyugtalanítók és nyugtatók, vágyat élesztők, vágyat emésztők
s mind együtt, szépségükkel, fel-felidéző – furcsa! – múltba magukkal
a jelenné, jelen magadévá élők, láthatvák szemeim bár.*

NYÁRI HAJNAL

*Na tessék, lehet emlékezni egy nyáréjszakára,
mert már hajnal van, mindjárt itt a reggel,
s szívesen mondanám, hogy immár kába fejjel
virrasztom át az éjszakát, de nem, ez az ára
a töménytelen éjszakázásnak borral. Amiről jó, ha nem tudsz.
Lassan hajnal hasad: indulnak sokan, munkába, hová? trolibusz
viszi őket, engem az ágy vár, méltán egyedül, elszenderegтет;
kora délelőtt kelek, és jó ha elmondom az egyszeregyet –
meddig? hetvenháromtól, tudom, hogy vannak számok,
de csak nyolcvanegyőtől számolom, az fontos évszám,
szerintem a csaholó kutyák, a csak úgy spacíróló karavánok
nem is ott vannak, Afrikában, lakosai szép és rút fekete lányok.
Sem rút, sem szép, fekete vagy fehér lány, rossz rímpár, metrum nem érdekel, nem értem,
miért kellene, ha egyszer ott a napnál világosabb sáv, ahol épp állsz, a negyed négyzetméter.*

Wéber Anikó

ÁPOLÁS

Az én Édes Annámnak

*Amit én ápolitam, az csak egy pelenka volt.
Olyan fehér volt, mint a kezed,
mintha minden nap hó esett volna rajta.
Olyan, amiben pont elfértem.
Amikor kimostad, néztem, ahogy a fürdőben
esik az eső. A száradó pelenkák alá álltam,
de nem képzeltem azt, hogy hasonlítanak
a felhőkre, amik az égen száradnak. Csak éppen
annyit tudtam, hogy mindennek megvan a helye.*

*Egyszer az erkélyen teregettél, és csodálkoztál,
mennyire sírok, amiért az egyik pelenkát elfújta a szél,
és leesett. Nem tudtad, hogy én azt hiszem, a ruhák is
a részeink, olyanok mint a végtagjaink, mint a kezünk,
és ha a pelenkám leesik, úgy kell, hogy fájjon,
mint mikor beütöm a kezem a szekrény sarkába.*

*Ha elmentél, téged is a ruháidból építettelek fel.
Felvettem a hálóinged, és szinte te voltam.
Néha azt is vártam, hogy a pulcsid átölel,
ha erősen nézem.*

*Te engem ápolitál,
én csak a pelenkámat. De azt is csak úgy,
hogy figyeltem, hogy elférjek benne,
hogy hogyan lesz nedves és hogyan szárad.
A többi mind a te dolgod volt, és ha a kezedbe
nézek, látom benne a pelenkák száradását.*

2009

HOGY VOLT, HOGY NEM VOLT

A békeharc sebesültjei

Lesz itt akkora békeharc, hogy kő kövön nem marad – így hangzott a keserű szólásmondás. A falakra pedig Rákosi-idézet került: „Nem vagyunk rés, de erős bástya a béke frontján.” Mialatt a második világháború végén megszállt országokban tanyázó szovjet hadsereg alakulatai a helybelieket saját hasonlatosságukra formázta, arra készülődtek, hogy megnézik, milyen a naplemente az Atlanti-óceán partján, sikerült sok derék nyugat-európai polgárt, köztük rendkívüli tehetségű művészt, értelmiségit a béketáborba csábítani. Ahhoz, hogy ez a manőver minél sikeresebb legyen, a látszatra itthon is ügyelni kellett, és kifundálták, hogy nekünk jó munkával kell harcolni a békéért.

1950 tavaszán, amikor egy országos regénypályázat díjazottjaiként, mint párton kívüli fiatalember, a Magyar Távirati Irodához kerültem, politikai neveltetésem részeként a békeagitációba kívántak bevonni. Akkoriban megszületett egy olyan irányelv, hogy a lakosság nevelését a korábnál mélyebben, alaposabban kell végezni. Az agitátorok legyenek türelmesek, foglalkozzanak személy szerint a meggyőzendő személyekkel.

Az agitációs hadjáratból az akkor még Bródy Sándor utcában működő MTI sem kapott felmentést. A politikai vezérkar pedig úgy döntött, hogy eljött az ideje az én idomításomnak. Beosztottak tehát egy régi jó elvtársnő mellé, hogy elshessem, hogyan kell hatásosan érvelni, művészi szintre emelni az agitációt. Az elvtársnő különben a könyvelésben dolgozott. (Egészen addig, amíg valami piti sikkasztásért el nem bocsátották.) Rezes volt az orra, beszéde kicsit vontatott, mintha enyhén meglegyintette volna a guta.

Mindössze három címet kapott, hogy ezeket vasárnap délelőtt keressük fel, és folytassunk afféle meghitt társalgást a béke nagy ügyéről. Az, hogy a vasárnap délelőtt nem biztos, hogy a legalkalmasabb időpont, senkinek nem jutott eszébe. Mindhárom lakás egymás közelében, a Múzeum körútnak az egyetem épületei mögötti háztömbben volt. Hogyan esett rájuk a választás, nem tudhatom.

Az első helyen sikerült megzavarni a család vasárnapi főzőcskéjét, de igyekeztek jóképet vágni a váratlan vendégek fogadásához. Megvalloam őszintén, a látogatásról nem őriztem meg maradandó élményt.

A második helyen nem nyitottak ajtót. Az én agitátor társam gyanakodva hallgatózott, hogy vajon otthon lehetnek-e. Nem kíváncsiak ránk vagy gonosz reakciók? Misére mentek-e vagy rokont látogatnak? Be akart csengetni a szomszédokhoz, de aztán letett róla és vert sereggént elvonultunk.

A harmadik helyen sikerrel jártunk. Egy kifogástalan állapotú úriember nyitott ajtót. Olyan negyven-ötven év közötti korban járhatott, de sűrű, gondosan félrefésült haja galambősz volt. Nemcsak jól vasalt inge és jól kötött nyakkendője sugározta az ápoltságot, de leginkább a dohánybarna, fényes selyemgallérú, de csak térden felül érő házikabátja. Nadrágja vasalt, cipője fényes. Leginkább egy fellépésre váró bűvészre emlékeztetett.

Mintha csak bennünket várt volna. És a modora is ilyen volt, a viselkedése is. Betessékelt egy régi bútorokkal berendezett tágas szobába, kényelmes fotelekbe ültetett, még itallal is megkínált. Utána látható élvezettel, né tán egy kis kajánsággal hallgatta a könyvelőnő makogását a békeharc jelentőségéről és a világhelyzet értékelését. Ezek után következett a bevált fordulat, hogy a saját környezetében mindenkinek mindent meg kell tenni azért, hogy a béke ügyét sikerre vigyük.

– Az elvtárs hol dolgozik?– tette fel a kérdést agitátortársam.

– Államvédelmi alezredes vagyok.

E váratlan közlésre agitátor társamba belefagyott a szó. Én befelé jövet az előszobában, a gardrób polcán, látam egy tisztí karded. Még át is villant az agyamon, hogy ez az úr, hogy meri ott tartani. Hát ez most értelmet kapott. Házigazdánk néhány kedélyes szóval megpróbálta feloldani a kínos helyzetet, majd utunkra bocsátott. Aztán már évtizedek múltán, a rendszerváltás után, megjelent memoárokban olvastam, hogy a Múzeum körút tájékán lakott egy jóindulatú főtiszt, aki az üldözött művészfeleségek ügyében próbált közbenjárni.

Nem sokkal a félresikeredett agitációs kaland után váratlanul újra belekeveredtem a békemozgalomba, és be kell vallanom, hogy ekkor már örültem a megbízásnak. Történt, hogy a Béke Világtanács úgy döntött,

Budapesten tartja ülését. Ennek pedig akkor még sok elkábított, világharci író, művész, tudós volt a tagja. A hazai rendezők javasolták, hogy ezen alkalomból egy új hetilapot kell indítanom, és erről legfelső szinten párttársaikat születt. Csakhogy mire döntöttek, már körmükre égett a dolog. A Béke és Szabadságot pedig el kellett indítani. (A lap neve nem volt túlságosan vonzó. Később, amikor az első Nagy Imre-kormány idején enyhülés következett, Kellér Dezső kabarékonferanszában azzal tréfálkozott, hogy ideje lenne a lap nevét Béke és Vanszerencsémre változtatni.)

Mivel a lapnak nem volt helye valahol a Duna utca tájékán, ideiglenesen egy palotácskát kapott, amelyben a tágas átriumból egy operettbe illő díszes lépcső vezetett fel az emeletre. Ha nem volt szerkesztőség, az első számhoz összehozták az újságírókat. A Magyar Távirati Iroda Heltai András és csekélységem delegálásával járult hozzá a sikerhez. Megvallom, izgatott a feladat, és volt olyan reményem, hogy talán később is fogadja majd a lap színes írásaimat, de nagyon hamar csalódnom kellett. Az első szám megszerkesztésével Vad Ferencet bízták meg. Ő még a Horthy-korszakban munkásköltőként kezdte, és ez időben a Népszava kulturális rovatának vezetője volt. Saját kádereit kívánta futtatni és fizetni, semmi szüksége sem volt rám. Előbb aláírásokat rendelt az utolsó oldalra szánt képekhez, amit aztán a kor szokása szerint többszörösen átírtak.

Emlékezetesebb volt a következő feladat. Természetesen közölni kívántak olyan véleményeket, leveleket, amelyekben a magyar társadalom különböző rétegeinek jeles képviselői hitet tettek. És ebből nem hiányozhatott a békepap. Meg is érkezett személyesen fekete reverendában. Ám ahelyett hogy művét átadta volna, sajnálattal közölte, hogy sűrű elfoglaltsága miatt, nem volt ideje megírni. Vad Ferenc nem jött zavarba.

– Sebare, tisztelendő úr, majd megírja itt kényelmesen – azzal karon kapta az enyhén tiltakozni próbáló papot, és levezette a díszlépcső kanyarjára, ahol volt egy kisebb magányos szoba. Itt leültette a papot, és írószerszámot téve elébe, magára hagyta. Amikor pedig kijött a lépcsőházba, az ajtóban lévő kulcsot jól csikorgatva megforgatta a zárban, és zsebre vágta. Így a pap fogoly volt, ha akart volna sem tudott volna megszökni. (Ez a viselkedés még az akkori időkben is szokatlanul durva volt.) Talán egyórányi idő múlva szánta el magát a főszerkesztő, hogy megnézze, mi az eredmény. Ez idő alatt talán négy-öt sor került a papírra, de Vad Ferenc ezzel nagyon elégedett volt, és szépen megköszönte.

Amikor pedig elment a megalázott pap, a papírlapot az én kezembe nyomta:

– Csinálj belőle másfél flekket (oldalt).

Ez a feladat számomra ugyanolyan sértő volt, mint a tisztelendő úr foglyul ejtése. Mivel nem tudtam kifogást találni, megcsináltam. Aztán természetesen ezt is úgy átírták, hogy talán egyetlen mondatom sem maradt benne. (Nem merem teljes bizonyossággal állítani, mert megcsalhat az emlékezetem, de úgy tudom, ez a pap lett később a Kárpátia udvarában működő lap- és könyvkiadó teljhatalmú főnöke. A szép karrier egy ötsoros nyilatkozattal kezdődött.)

Volt még egy olyan megbízásom, amely miatt sértődhettem volna, de ehelyett örömmre szolgált. Vad Ferenc kezembe nyomott egy borítékot, hogy vigyem el Somlai Artúrnak. Az anti időkben a szerkesztőségi szolga kapta az efféle feladatot, akit a nagy fene demokrácia jegyében a hivatalsegéd rangúra emelkedett. Önértet ide vagy oda, nem számít, ha alkalmam lesz Somlai Artúrral találkozni.

Amikor az indoklást előadom, nagyon vigyáznom kell, nehogy elszaladjon velem a Pegazus nevű paripa. Túl sok minden jut eszembe, összekavarodnak az elmondani vágyott és talán elmondani érdemes emlékek.

Kezdem talán egy személyes emlékekkel. A régi Blaha Lujza tér előtti Nemzeti Színház felrobbanása előtti délutánon István bátyám, aki akkor a Nemzeti Galéria főigazgató-helyettese volt, váratlan megbízást kapott, hogy menjen a halálra ítélt színházba, és nézze meg, hogy mit lenne érdemes onnan kimenteni. Találkozott a bontás főmérnökével, és előadta javaslatát, hogy adjanak még néhány napot, mert bőven vannak mentésre érdemes értékek. Ám a főmérnök csak egyre ingerültebben és hangosabban mondta, hogy nincs mese, holnap robbantanak. És ez esetben ő volt az erősebb kutya. Aztán Berek Kati és Zolnai Pali lakásában láttam egy falra erősített aranyozott oroszlanfejet, amely valamelyik színházi páholy falának dísz volt. Ilyen emlékeket mentettek meg maguknak a szétkergetett művészek.

Azt az élményt amelyet ifjú emberként ebben a színházban kaptam, később soha sehol nem sikerült újra átélni. A tragédia, a Bánk bán éppúgy a régi nemzeti előadásában rögződött emlékezetembe, mint Lear király, a Szentivánéji álom vagy a Fösvény. Lucifer csakis Major Tamás lehet. Mirigy Gobbi Hilda, Puck Mészáros Ági,

Harpagon Rátkai Márton, Lear király Somlai Artúr. És folytathatnám, illetve folytatni kellene a sort sok zseniális epizódistáig. Ezeket az előadásokat nem a tűnő idő szépítette meg. A titkot is tudom, mitől voltak utolérhetetlenek. Attól, hogy Thália eme templomában a rendezők nem kívántak önmegvalósítani, újraértelmezni, nem fújták le a port, nem tettek semmit idézőjelbe. Csupán megpróbálták legjobb igyekezetükkel úgy eljátszani a darabot, ahogyan azt zseniális alkotója elképzelhette. Így született meg a csodák sorozata.

Vasutasgyermek létemre megadatott számomra, hogy akkoriban kettős életet élhessek. Mivel a vasúti jegyért csak jelképes összeget kellett fizetnem, egyszerre voltam otthon a fővárosban és kis palóc falumban. Miközben egyetemi hallgató voltam, és az ifjúsági lapokban szárnypróbálgattam, otthon én voltam a parasztfjúsági szervezet titkára, a népboldogító, aki a népszínműveknek hadat üzenve a Fösvény bemutatásával próbálta elkápráztatni a falu népét. Igaz ami igaz, jókora kudarc volt. Apám, amikor az előadás végén megkérdezte az egyik öreg parasztot, tetszett-e neki az előadás, az csak hümmögött, de aztán kibökte:

– Amikor műsor előtt Józsi beleesett a sűgőlyukba, az nagyon jól sikeredett.

Jó ötletnek tartottam, hogy mint ifjú újságíró, megkérdezzem Rátkai Mártont, mit szól a mi vállalkozásunkhoz. Ő ahelyett, hogy a színházban gyorsan lerázott volna, meghívott Anker közti otthonába. Vállalkozásunk pedig annyira megtetszett neki, hogy meg akarta nézni. Letagadtam, hogy van vasutunk, meg a csinált utat is, végül átlátván az a könnyen átlátható füllentéseimen, rám piritott, hogy nem kell szégyellni, ha munkánk nem egészen úgy sikerül, ahogyan elterveztük.

Nos hát, most a Fösvény után Lear királlyal is közvetlen kapcsolatba kerültem. A dolog báját egy ritka fura helyzet csak fokozhatja. Amikor én a megrendítő alakítást láttam, történt valami be nem tervezett dolog, mondhatni egy az élet által kitalált rögtönzés a nemzeti színpadán.

Somlai, aki oly sok méltóságos urat, földbirtokost eljátszott a filmgyártás hőskorában, itt most a megtévedt és megalázott nagy embert ábrázolta szívzaggatóan. A székbe beleprésselve ültünk mi nézők talán valamennyien, amikor bejárva a megvilágosodás hosszú útját, kedves leányával, akit Szörényi Éva játszott, immár holtan feküdt a színpad előterében. És jó a hírnök a megkésétt igazságtevésével, hogy a két gonosz leány is megbűnhődött.

A színpad pedig lépcsősen volt kiképezve. A hírhez nagy lendülettel rontott be, és amikor meg akart állni, kiszaladt alóla a lába, és ő bepottyant a holtak mellé. Magyarán szólva seggre esett. A holtak pedig nem bírván viszatartani a nevetést, vonaglani kezdtek, és a közönség hangulata is egyik pillanatról a másikra nagyot fordult. Ez volt az az eset, amikor egy nagy dráma végén sok mosolygós ember hagyja el a színházat.

Efféle élményeket dédelgetve baktattam át gyalog a borítékkal a Szent István körútra, és kerestem meg a házat, amelyben Somlai lakott. Egy emeleti körfolyosóról volt a lakása bejárata. Illő áhítattal nyomtam meg a bejárati csengőt. És az ajtó hamarosan kinyílt. Maga Somlai állt ott egy öreg fürdőköpenyben, mégis méltóságteljesen.

– A Béke és Szabadságtól hoztam a nyilatkozatot. Kijavítva kérik vissza.

Somlai arca elsötétült. Dühös méltósággal csak ennyit mondott: – Majd megtelefonálom a véleményem – és az orrom előtt becsapta az ajtót. Ott álltam leforrázottan, megszegyenülten, mintha én lennék a felelős Rákosiék minden bűnéért. Nem sokkal később Somlai Artúr meghalt, és csak suttogva terjesztették, hogy öngyilkos lett. Túlélte a vészidőszakot, de nem tudta elviselni a hazug világot.

UTOLSÓ HAJÓNK

A fedélzeti félhomályban a már megszokott vita folyt: mikor is indultak, honnan, s hogyan. Szavaikból azonban csakhamar kiderült, hogy a biztosat vagy elfelejtették, vagy el akarták feledni. Így a már-már mindennapos vagdalkozás, tétova visszamutogatás, erőtlen acsarkodás csakhamar unalomba fulladt, s elhallgattak. Nézték a vizet, ezt a kiismerhetetlen elemet, mintha belőle és tőle várnák a választ. A szürke tenger azonban néma volt, s csak nagy ritkán csapta oldalba a hajót egy-egy hullám. A legtöbben a kajütökben voltak: hiába a lassan melegedő idő, hiába pár jó hír a hídról, ők kívárnak. Poggyászuk egyre kisebb, tartalékaik elillantak. Néhányukat még a kikötés sem érdekli: egyszerűen leltári tárggyá változtak útközben. Talán a hajólajstromban még szerepelnek. Másutt aligha! Pedig beszálláskor lármások voltak, akár egy siserehad. Éljeneztek, lelkesedtek, közös terveket fabrikáltak, olykor légvárakat építettek. De mozogtak, éltek! Aztán egyre inkább észrevették hátukon a matrózok szúrós, vizslató tekintetét, s lassacskán magukba fordultak.

A fiatalok pedig nyakasak voltak: nem kedvelték sem az egyenruhásokat, sem a kapitányt. Így történhetett, hogy ellenük fordultak, s vesztek. Sokuk ma is a mélyben nyugszik, ólommal a szívében. Emlékük azonban fennmaradt, de a kajütök falai oly vékonyak...

A felső fedélzet mintha nem is ugyanahhoz a hajóhoz tartozna: víg és léha élet folyik szinte a beszállástól. Majmoló elegancia keveredik arisztokratikus göggel, fellengzősség talajtalansággal. Az uralkodó mégis a pénz. Üzletek köttetnek, alakulnak; néhány kajüt igazi bank, pusztán a neve azonos az egy szinttel lejjebbinek. Brokát, bársony, nehéz bútorok, széfek, titkos táblázatok és telefonok mindenütt. A közös helyiségekben felhőtlen élet folyik: rekeszszám veszik a pezsgőt, nagy tételekben fogadnak a következő kiszállóra, egyes kikötőkre. Mindennel foglalkoznak, s talán észre sem veszik, merre tart a hajó. Érthető, hiszen az aranyifjak már itt születtek, információik csupán a jelenből táplálkoznak, s nincs köztük, aki felütné egy poros könyv lapjait, vagy megkeresné a lépcsőt az alsó fedélzetre. Néha persze megesik, hogy valaki alázuhan, ilyenkor aztán görcsösen keresheti a feljárót, s előfordul, hogy sohasem sikerül. Lent pedig idegenként bolyong, s nincs más választása, mint a víz... A matrózokhoz hiába fordul. Azok fokozatosan eltűntek, felszívódtak, mint a könnyű reggeli köd.

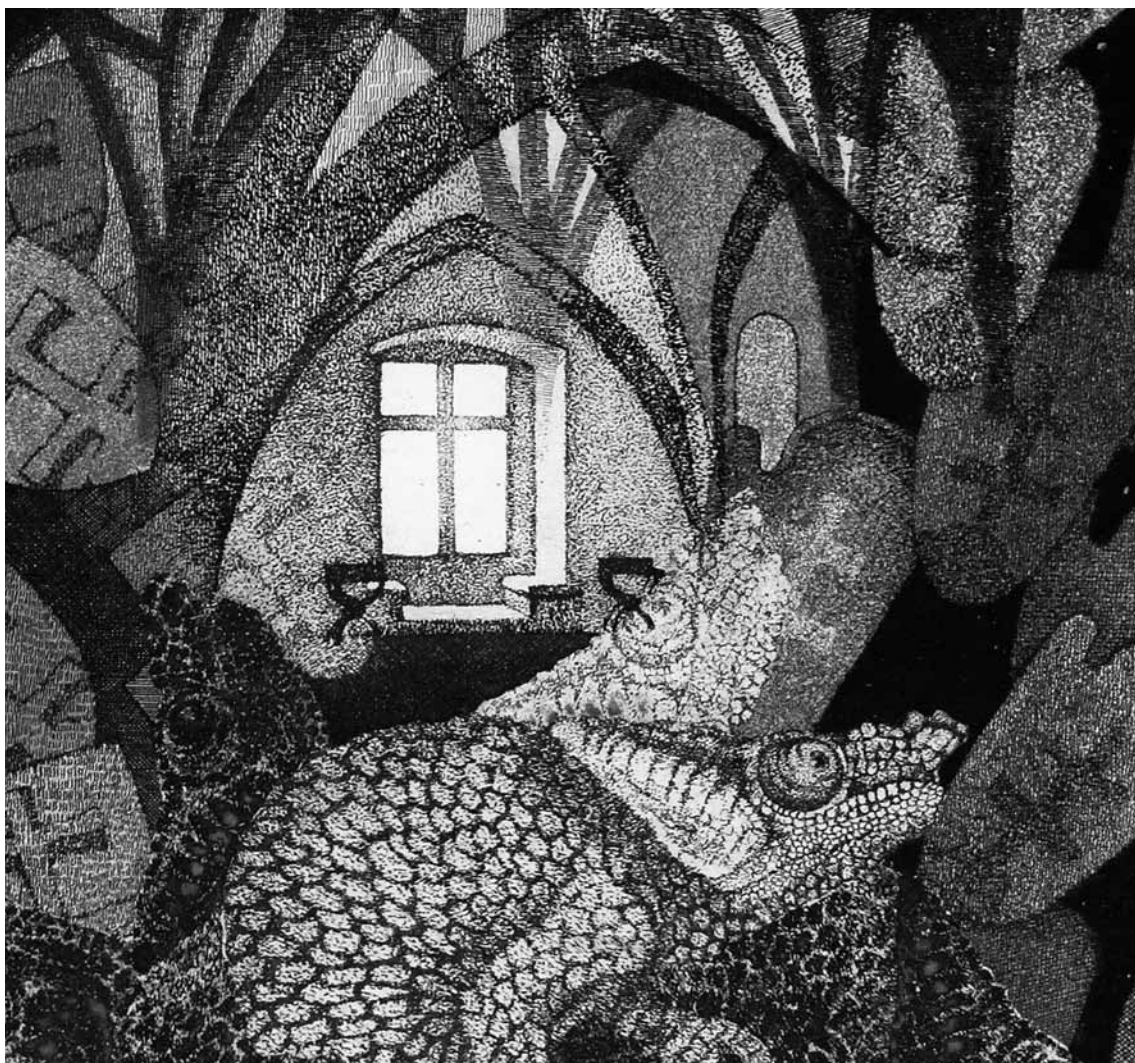
Beszélnek még a hajógyomorrról is, járművünk azon részéről, mely a víz szintje alatt van, ahova természetes fény sosem vetődik, s ahol – mint halálra ítélt patkányok – emberek, hús-vér, igazi emberek utaznak. Őket az indulástól egészen napjainkig jóformán senki sem tartotta nyilván. Jöttek, lettek a semmiből, a valamiből. Piszkosak, feketék, szaporák, s minden kikötőben az utolsók: ők azok, akiknek nincs joguk kiszállni, mert vagy ilyen vagy olyan papírjuk hiányzik, így kénytelenek visszakecmeregni a gyomorba, ahol a leghangosabban dörömböl a gép, csattognak a dugattyúk. Itt soha nem lehet a tengert látni, csak érezni, nem csap senki arcába a sós szél, mindössze hányástól görcsbe rándult gyomra érzel. Agya, szíve már régtől fogva nem. Tőle már minden távoli, s a túlélésbe vetett hite sem több, mint egykor a gályaraboké. Fásultan túri, ha időnként átterelik a hajó megüresedett részébe, s annak se tud örülni, ha valaki rányitja a fedélzeti csapóajtót, s fakó arcába világít, miközben szurtos gyermekének egy marék olcsó édességet vet.

Fönn, a parancsnoki hídon pillanatnyi nyugalom sincs: a főtisztek állandóan hajba kapnak valamin. Legtöbbször a navigációs tisztet korholják, mondván, erre és erre a kikötőre nem volt szükség. Ő pedig a rádiósra hárít mindent, aki – szerinte – rossz jeleket fogott, rosszul kódolt. Ez sem hagyja magát, s tovább mutat a gazdasági tisztre, aki egyre szűkmarkúbban számolja ki a fejadagokat, s így érthető a civakodás a zsírosabb falatokon. A lánc persze folytatódik. A feszültséget a kapitány megjelenése sem oldja, legfeljebb módosítja: többnyire támadják az egyre rosszabb kikötőkért, az egyre több potyautasért, akiket etetni kell, s még kajütöt sem tudnak biztosítani számára. Vagy a mentőcsónakok és mentőmellények állapotával zargatják: sem maradni, sem kiszállni nincs mersze az utasnak, a matróznak. Bármely percben léket kaphatnak, a mellények kilyukadhatnak. A gépész a leghangosabb: hovatovább nem lesz üzemanyag, leáll a gép, a fűtés, a világítás. Akkor pedig gátszakadásként szabadulnak el az indulatok minden fedélzeten. Ő mindezt rezzenéstelen arccal, s türelemmel hallgatja, de amikor rákérdez, ki mit javasol, mit tud tenni a fedélzeten, s látja a tanácstalan tekinteteket, elkomorul. Ezek azok a

pillanatok, mikor lead egy-két bizonytalan S.O.S.-jelet. Bizonytalan, hiszen a hajó koordinátaival legtöbbször maga sincs tisztában.

Járművünk, melyről indulásunk óta hatalmas darabokat szaggattak le a jéghegyek, az apróbb és súlyosabb ütközések, sőt: némi nagyjavítás után van: rozsdás sebhelyeit átfestették, antennáit kicserélték, kapott pár mentőfelszerelést, kis motorgenerált, de még mindig oly gyenge, hogy egy nagyobb vihar bizonyosan elsüllyesztené. Nincs is olyan nap, hogy ne közölnék velünk: milyen messze is van a kikötő, miképp is osszuk be ivóvizünket, ételünket, türelmünket... mivel a fedélzeti zajok lent nem hallatszanak, marad minden úgy, ahogy volt.

Sehol senki, aki „Föld!”-et kiáltana, sehol senki, aki kiáltana, ha süllyedünk. A hajó pedig még mindig a nyílt vízen lebeg...

SZIGLIGETI MOZAIKOK, 2012

Abba kellene hagyni ezt. Már mint a Szigligetre járást. Miért is?

Mert a távolsági busz 45 perc alatt ér a Népligetből Budapest határáig.

A vonat meg jókora kerülővel, Pusztaszabolcson át, mert már évek óta piszkálgatja a MÁV a székesfehérvári vonalat, jó négy és fél óra alatt jut el Tördemicig, s onnan még messze a falu, az áhított végcél.

Majdnem fél nap elmegy az utazásra. A távolság pedig csak 180 kilométer.

Kell ehhez kommentár?

Go West! Nyugatra tarts! Egy városnak, településnek legyen hegye, vára, folyója vagy tava. Ha ebből legalább kettő megvan, minden oké. Szigligetnek van hegye, vára (sajnos újjáépülőben), sőt, tava is. Azaz van is, meg nincs is. Már mint tava. Mert a Balaton jó két kilométerre esik a falutól. Amikor először tettem be ide a lábamat a múlt század, mit század, évezred korai nyolcvanas éveiben, a parton, a strand és a hajóállomás közelében még nem állt egyetlen nyaraló, villa, vityilló, kutyaól sem. Az Alkotóház különben is egyfajta rezervátum. Az ide beutáltak (a vicc kedvéért maradjon így a korrigált szedés után is) csak Pestet utálják, nem egymást, azért jönnek, hogy nagy levegőt vehessenek a nagyváros mindenféle szempontból levegőtlen világa után. Go West! Szeged még csak-csak, de Debrecen soha – zsíros, füledt, gögös. Nyíregyháza még meg lehet bocsátani Krúdy miatt. A többi? Néma csend. Sopron igen, Veszprém igen, Füred is, no és Pécs feltétlenül, még akkor is, ha kéjgyilkosokat terem. Persze Kőszeg, a határtalan életiskolájával. Nem olvasom tovább a névsort. Menj nyugatra!

A terasz. Nyári estéken nyit ki. Alkonyattájt, a szűnyogrohamok elültével kiülnek a „beutaltak” a felső, a nagyobbik teraszra. Ki-ki hozza a palackját és a poharát, de az absztinenseket sem nézik ki a társaságból. Nagyjából július második felére jellemző ez, akkor gyűlnek össze az egyívásúak, akik becsülik egymást annyira, hogy képesek órákon át együtt lenni, poharazni, ropit rágni, a vacsora maradékát kínálgatni, vagy csak hallgatni, figyelni a sztorikat, nevetni a poénokon, bámulni a nyájas eget, megkeresni a Göncölt, figyelni a hold fogyását vagy dagadását. A terasz csoportképző erő. Akkor jössz és mész, amikor akarsz. A gyerekek néha kirohannak szüleik után, pénzt vagy szobakulcsot kérnek, aztán amilyen gyorsan jöttek, oly hirtelen el is tűnnek. Nekik máshol van a „terasz”, a ház más helyiségeit lakják be. Televíziót nyilvánosan – merthogy némely szobákban van készülék, néhol nincs – nemigen néznek. A másik személy fontos, akár tizennégy, akár hatvannégy az életkora. Sajnos vannak, akik már a menyeyi terasz színvonalát emelik. Fodor Géza például, kinek életművét az özvegye épp itt rendezte sajtó alá. Vagy Czigány Zoli, aki két évvel ezelőtti utolsó kötetével szinte elbúcsúzott tőlünk. Békés Pali helyett is már csak a gyermekei látogatják nyaranta a házat, Pali egykori kocsijával jönnek, és útközben ott állnak meg kávézni, ahol ő szokott. Egyfajta különös szelleme van a helynek. A Tapolcára költözött, a házba be-bejáró Rubin Szilárd ide temetkezett: hamvait az arborétumot szegélyező patak vizébe szórták – utolsó kívánsága szerint.

A Petrovics-asztal. Az ebédlőben nagyjából hetven személy fér el egyszerre. Telt ház csak szilveszterkor, meg a nyár közepén van, olyankor mindenhová terítnek a szorgos felszolgálók; egyik-másik asztalnál hatan-heten is ülnek étkezésekkor. A bejárat mellett, egy ajtómélyedésben áll egy kétszemélyes asztal. Oda csak akkor kerül teríték, ha túl sokan vagyunk, vagy ha egy-egy betérő vendég szeretne itt ebédelni. Ezt hívjuk a ház nyelvén macskaasztalnak. Magam is ültem ott, mikor úgy jöttem be ide, hogy éppen nem voltam beutalva, a faluban laktam, és csak ebédre tértem meg az egykor kiváló szakácsnők főztjére. No, ehhez az asztalhoz ült néha Petrovics Emil zeneszerző, akinek Szigliget egyik legrejtélyesebb helyén áll a nyaralója. Tavaly májusban még beszélgettem vele, elmondtam, mennyire tetszett önéletírásának igazmondó hevülete. Hívott, hogy a nyáron látogassam meg. Mondtam, hogy megyek majd, de júliusban már halott volt. Most a fényképe, Stekovics Gáspár róla készült portréja látható a Petrovics-asztal fölött – merthogy ezután így fogjuk hívni.

Egy pohár bor a Vár kávézóban. Ezt a szürkebarátot még nem tudták elrontani. Hatalmas, árnyas vadgesztenyefa alatt ülök. A szomszéd asztalnál vegyes náció. Három férfi, egy nővel, aki valószínűleg tolmács: nehezen derül ki, mert a két öltönyös úr éppen telefonál. Az egyik magyarul, a másik angolul, de nem ez az anyanyelve, talán francia. Valami szállítványozási ügyben járnak, akárcsak nyolcvan-egynéhány éve Schneider úr, azaz Kabos Gyula. No, de hol vannak ezek az urak tőle? Elegánsak, és nincsenek gátlásaik; ők aztán minden körülmények között ott voltak az Operában. Talán a bálon, mert nem gondolnám, hogy egy Wagnert végigülnek, talán Puccinit, azt igen. Végre abbahagyják a mobilozást. A negyedik, a mellékszereplő magyar, húzózáras, meglehetősen kopott pamutdzsekiben üldögél. Számára kell fordítani. A harmincas nő igyekszik, hogy megszolgálja a tiszteletdíját. Fordítás, fordítás. Ilyen világban élünk. Az arborétumba illő vadgesztenyefát már megtámadták a levélférgesek. Őt is.

Stekovics fotói. Arcok a falakon. Művészportrék. Stekovics Gáspár szombathelyi illetőségű fotográfus a fejébe vette, hogy lencsevégre kapja azokat a művészeket, akik itt, a házban megfordulnak. Idén már másodszer rendezett kiállítást ezekből a képeiből. De volt belőlük mustra Budapesten, a Nyitott műhelyben és Szombathelyen is. Nagyon tudja, hogy kit, mikor és hogyan kell fényképezni. Elkap valamit az arcokból, pillantásokból, titkokból. Mindenki szereti a róla készült fotókat, legalábbis még senkit sem hallottam tiltakozni, rossz szót szólni róluk. Fekete-fehérben dolgozik, tudja, hogy szemléletünknek ez a technika felel meg inkább, nem a színes hazugságok. Azt hagyjuk meg a reklámoknak. Steko előbb-utóbb albumot állít majd össze ezekből a portrékból. Ezt nem ő mondta, ez az én jóslatom. Meg kell örökíteni ezt a nemzedéket, mielőtt eltűnnek, eltűnünk a színről. Mielőtt bezár a jövőre hatvanéves ház is.

Régi képeslapok. Volt egy régiségkereskedő fenn, az ófaluban. Múlt időben kell beszélni róla, mert sajnos idén nem nyitott ki. Tavaly már a váságra panaszkodott, hogy mindenki csak nézelődni tér be hozzá, de senki se vásárol. Még a német turisták sem. Én még vásárolgattam tőle, főként a régi Szigligetet ábrázoló fekete-fehér képeslapokat. Utolérhetetlen báj sugárzott ezekről az ötvenes-hatvanas években kattintott felvételekről. A falu főutcáját még alig szegélyezik házak, a vár romokban – romantikus, s nem veszélytelen túra megmászni –, az alkotóházat pedig még nem futotta be a repkény zöldje. Egy eltűnt világ képei, arról az időről, mikor még nem jártam ide. Olyan élmény ez, mint szeretett kedvesünk fotográfiáit bámulni abból az időből, mikor még nem ismertük.

15 hónap. Kiszámoltam, hogy nagyjából ennyi időt töltöttem itt eddig. 1995-ben jöttem először a házba, s azóta minden nyáron két-négy hetet laktam a – Krúdy szavaival élve – „barátságos házban”, tíz éven át minden szilvesztert és néha a karácsonyt is itt töltöttük, azonkívül se szeri, se száma az egy-két hetes „alkotói” beutalásoknak, amikor kezdetben még villanyírógépet fuvarozva, később már lappal felszerelve érkeztem, hogy továbbírt művekkel távozzak innét. Már megvetően toltuk félre a mindegyik szobában várakozó mechanikus írómasinákat. Aztán eltűntek az asztalokról, gondolom leselejteztek őket. Igen, őket, és nem azokat, mert lelkük volt: a magyar irodalom sok nagysága verte a billentyűit, a férctől a remekművekig sok minden született általuk. Tizenöt hónap. Ha egyszerre maradtam volna itt ennyi időre, tán soha nem talállok vissza, haza, Pestre. Ha egyáltalán ez a „házam”, s nem valami képzeletbeli, belső táj, ahol folyton otthon érezhetem magam. Így viszont negyvenszer-ötvenszer át kellett élni az odautazás és a visszatérés, Szigliget elhagyásának fáradalmait. Nem a fizikai kalamitásokat, a csomagolás, a taxizás, a vonat- és buszpályaudvarok, átszállások, bőröndcipelések terhét – a lelkieket, az elszakadást, az elhagyást, a várakozás, a beleélés, majd az elválás fájdalma. Mindannyiszor azt érezve, mintha előlről kellene kezdeni a világot.

A ház, a kert. Miért éppen ide? És miért ennyi időt? Hiszen ehelyett be lehetett volna járni a fél világot, vagy legalább Európa legfontosabb helyeit. Róma, Firenze, Velence, Prága, Párizs, és sorolhatnám tovább. Hová tud még elutazni az ember, morzsolódó évei során? Akkor miért Szigliget? Talán az otthonosság. Tudom, hogy mire számíthatok. Minden megvan, minden ugyanolyan kedves, az emberek is, a táj is, mint elsőre. Legalábbis eddig így volt. Hogy eztán mi lesz, senki sem tudja. Murphy törvénye szerint, ami elromolhat... Anélkül, hogy falra festենék az ördögöt, mindenki szorong egy kissé. A helyiek azért, mert elveszíthetik az állásukat, ami néhányukkal

meg is történt az idén. A ház személyzete csökkentett létszámmal üzemel. Mi pedig, a rendszeres látogatók azért, mert elveszíthetjük a helyet, ahol menedéket lelünk. Mindent lehet addig-addig zülleszteni, működését csökkenteni, pénzhiánnyal fojtogatni, mígnem rá lehet mutatni: ez fölösleges, nem kell a „zembereknek”, szüntessük meg (lásd a legújabb példát, a fővárosi artmozik esetét). Csakhogy a kert, a híres arborétum természetvédelmi terület. Védett! Persze azt is egy tollvonással közparkká lehet minősíteni, de ezt halkán mondom, félve írom, nehogy illetékes kezébe/fülébe jusson, és megtegye velem, velünk ezt a gonosz lépést.

Nézni a Balatont. Ülsz a parton, nézed a vizet. A tükörsima, a hullámos és néha viharos tavat. Évekkel ezelőtt, Szigligetről szóló könyvem sikere után, összeállítottam egy Balaton-antológiát, a magyar irodalom, költészet és tudomány jelességeinek e tájra vonatkozó írásaiból, Vajda Jánostól kölcsönözve a címet: Tündér tavon. Nem kellett egyetlen kiadónak sem. Megvan valahol, őrzi a merevlemez, meg papíralapon is meglapul az íróasztalom mélyén. Már letettem róla, hogy valaha is megjelenjen. Sok a jogdíjas szerző benne, ki adna manapság több ezer forintot egy efféle kiadványért. Úgyhogy ülök a padon a tó mellett, és nézem a vizet. Nem telefonálok, nem levelezek a könyv érdekében. Nagyon megnyugtató, ajánlom bárkinek. Miképpen a ház teraszáról a kert bámulása is az. Magasra nőtt fenyők őrzik a többi fát, a gyönyörűen terpeszkedő ősplatanokat és a többi, városlakó ember számára általában megnevezhetetlen növényeket. Nézzük, amíg lehet. Aztán elmegyünk. Új vendégek jönnek helyettünk. De mind elmegyünk innen. Igen, elmegyünk.

TASSY BÉLA GRAFIKUSMŰVÉSZ

Tassy Béla hetvenéves korában meghalt. E tragikus esemény az idén kora tavasszal történt, még rügyfakadás előtt – vagyis a régi nekrológok hasonló költői képekkel fejezték ki magukat. Talán amiatt voltak ily poetikusak egykoron, mert úgy gondolták, hogy az emberi életnek, bármeddig tartson is, valójában csak a túlvilágon, az örök élet mennyei birodalmában lesz majd rügyfakadása. Ma már sokkal prózaibb a közgondolkodás, se születés, se halál, se pokol, se mennyország, de legtöbbször még egy vézna kis hasonlat se jut az emberi életnek. Mert ma az embert úgy kezelik, mint nyersanyagot, mint különleges nyersanyagot, amely önmagát alakítja olyan lényé, amit a társadalmi együttélés, a gazdasági és politikai körülmények, ahogy sommásan fogalmazzák: a realitás elvár tőle. Vagyis az ember ma leginkább csak anyagértékű. Szegény emberi lény, aki általában élete végéig se tudja meg, hogy mi is az a realitás, hiszen mást se tapasztal, mint a hozzá hasonló emberi lények elvárásait, s hamar rájön, hogy a realitás sohasem az ő vágyainak-igényeinek megfelelően alakul, de mindig csupán némelyek akaratának engedelmeskedve. Ráadásul, ha művész, és úgy gondolja, hogy az a realitás, amit lát, és azt és úgy ábrázolja, akkor csupa elmarasztaló kritikát kap, hogy nem modern, sőt, hogy nem realistán értelmezi a művész szerepét és feladatát. Nagyjából ma ennyi a sors, ebbe szoktak belefásulni vagy beleőrülni az emberek – miközben folytonosan mosolyogni kell, hiszen az is elvárás, mert frakk és szmoking helyett manapság a műöröm öltözteti az embert.

Tassy Béláról azt írja az artportal.hu, hogy *a Magyar Iparművészeti Főiskolán Gerzson Pál volt a mestere, hogy az egri tanárképző főiskola rajz szakán is tanult. 1967-ben jelentkezett először önálló kiállítással. Kedvelt technikája a színes rézkarc. Munkái gyakran szépirodalmi ihletettségek. Lapjainak kifejezőerejét a változatos fény-árnyék és színhatásokra épülő kompozíciók hordozzák. Grafikáin montázsszerűen alkalmazza a valóság képzetét felkeltő pillanatfelvételeket, sajátos asszociatív sort indítva el ezzel a szemlélőben.* Rövid, lényegre törő megfogalmazása ez egy művész életének, alkotói törekvésének. Bár a nekrológ általában nem az a hely, ahol műalkotásokról szoktak elmélkedni, mégis, most tegyük ezt, ugyanis ebben a posztmodern világban épp az lenne a szokatlan, ha nem csinálnánk valamit másképp. Előre bocsátom, Tassy Béla nem volt kebelbeli jó barátom, ismertük egymást, én tiszteltem benne művészi elhivatottságát, értékrendjét, alkotásainak megindító líraiságát, s ugyanakkor fanyar humorát – azt nem tudom, ő hogyan volt velem. Néhány bársonyosan finom lelkű színes rézkarcát cím szerint is megidézem: *Csend-Élet I., Csokor, Emlék, Erdei katedrális, Fény, Öreg fa*, mert ezekkel talán közelebb kerülhetünk alkotói világához, művészi elveihez.

A sokszorosított grafika minden változata úgy készül, hogy a képet valamilyen módon fölrajzolják egy nyomólapra (réz, kő, fa stb.), majd befestékezik a felületét, és kisebb-nagyobb nyomóerővel rápréselnek egy papírlapot az úgynevezett dúcra, a festék áttapad a papírra, majd újra festékezik a dúcot, és ismét nyomtatnak vele. Azért fontos ezt az eljárást legalább ily általánosságban ismerni, mert a lenyomások előtti újra és újra színezés technikájából következik (ha az nem mechanikusan fölfordított monokróm színt jelent), hogy a lapok bizonyos értelemben mind egyediek lesznek. Tassy eljárása így lényegében megfelelt a modern másításnak, de súlyosabb érveim is vannak művészetének értékét illetően. A mellékelt képek, jóllehet csak fekete-fehér nyomatokban tudjuk közzéadni, ami valójában sárgásbarnás és vörössesszürkés, kékeszöldes, és majdnem fekete, helyenként meg tejfehér, szóval a konkrét és egyedi színekombinációkat leszámítva, a rajzolatot tökéletesen mutatják e reprodukciók, miként a kompozíciót is érzékletesen tárják elénk, és a formaelemek jelentését is egészen pontosan megérthetjük.

Az iménti megfogalmazásomhoz, hogy bársonyosan finom lélek árad rajzaiból, azt még hozzá kell tennem, hogy egyéni és közösségi létünk abszurdításaira is fogékony volt. Női lányékat formázó váza az asztalon, részben átlátszó babafej, fölhalmozott virágszigetek a téglafalon, gótikus erdei látomás korpuszos feszülettel, isteni gyermekét a buja természet ölen imádó anya, lombtalan öreg fa ágbogas koronával, mind megannyi jól érthető szimbólum, mind megannyi mém, a bennünket körülvevő világ abszurd logikája szerint. Lehetséges az is, hogy *a valóság képzetét felkeltő részleteknek* lássuk figuráit és témáit, bár pillanatfelvételnél aligha, inkább arról van szó, hogy e valóságtörödékek miképp viszonyulnak a megszokott mindennapjainkhoz. Kissé módosítanám az artportal.hu azon megjegyzését, hogy e fragmentumok a nézőkben indítanak el sajátos asszociációs sort, mert a

képeken látszik, hogy a művészen ébredtek különös asszociációk, amiket odarajzolt lapjaira. Nem elég tudni, de kimondani is fontos, hogy ezek a jelképek pozitív értékvonzattal bírnak. Ebből a szempontból talán csak az *Emlék* című képe bizonytalan kissé: a falra festett babafejjel, virágokkal, katonákkal, és az elszórt rajzszőgekkel, egy veszélyes, de nem rémes víziót sejtet, mely álmainkhoz hasonlóan töprengésre készítet. Tassy képeinek szembetűnő sajátossága az eltérő faktúrájú rétegek áttünése, egymást körülölelő, mintegy bekeretező megjelenése. A szép vagy unalmas, misztikus vagy veszélyes, meghitt vagy melankolikus rétegek az emberi élet sorsfordulatait jelenthetik, nem nagy pátosszal, nem romantikus hevülettel, sokkal inkább józan türelemmel viselt hétköznapiakat. S e hétköznapiak tele vannak különös jelenségekkel, melyeket igazán feldolgozni se vagyunk képesek, csak vannak, viseljük őket, és tőlünk telhetően valamilyen funkciót adunk nekik, nehogy idegen részként ragadjanak hozzánk. A keret egyszerre elkülönít, kiemel és bekebelez, értelmezi és befejezi a befejezetlent, úgy, hogy múlhatatlanul jelen idejűvé teszi mindazt, amit körülkerít.

Ha a műalkotás pozitív értékvonzattal bír, akkor az érték lesz múlhatatlan valósággá – sajnos azonban lehet épp az ellenkezője is, miként gyakran tapasztaljuk, hogy az értéktelenség jut érvényre és lesz létezővé a modern művészetben. További érdekesség, hogy Tassy képein a fény külön életet él, lapjain érzékletesen elkülöníthető háromféle kompozíció, a rajzolat struktúrája, a színfoltok atmoszférája, illetve a fények értékelő szerepe – mint háromféle valóságnak: dologinak, tényszerűnek, és normatívnak egyszerre, egymásban való megjelenése. Sietve teszem hozzá, a művész nem filozófus, így nem spekulatív okok vezették karctűjét, se színfestő ízlését, miként a fények értékítélő erejét sem akkurátus etikai megfontolások alakították, hiszen az ő képköltészete csupán a benne lakozó bársonyosan finom lélek következménye volt. De éppen ez a nagyszerű és megbecsülésre méltó életművében, sőt, mondhatnám, ez a művészet méltósága, hogy szívből jön, a lélek alakítja, és bölcsen ítél jó és rossz között.

Most, hogy leírtam kissé csapongó gondolataimat Tassy Béla művészetéről, kicsit fáj, hogy nem előbb tettem, mikor még élt, amikor még vitába szállhatott volna velem, mondván, hogy szép jelzőimre nem szolgált rá, hogy erős túlzásba estem, az ő művészte sokkal egyszerűbb és szerényebb, mint azt állítom. De ilyen gyarló az ember, akkor igyekszik gyorsan cselekedni, amikor azzal már saját magát mentetgeti. És olyan közhelyek mögé bújjik, hogy még mindig jobb későn (cselekedni), mint soha. Szóval ez egyszerre kis önmentetgető írás és megemlékezés egy csendben élt, csendben halt művészeiről.

LEVÉL SÓSHARTYÁNBA

a Tempevölgy főszerkesztőjéhez intézett előzetes és nyilvános kéréssel és kérdéssel

Kedves Mihály!

Még jó, hogy jár a Tempevölgy, mert ilyenkor nagy ritkán mégis csak hallok rólad ezt-azt-amazt. Mint most is, csupa jót – a folyóirat a legjobb arcodat mutatja. (Csak tudnám, mit csinálsz, s hogy nézel ki, amikor nem ennek reflektorfényében állsz – talán rád sem ismernék.) De félre a tréfával (még mielőtt valaki komolyan venné). Köszönöm Handó Péter Sóshartyánból nekem címzett, de tévedésből (!) a Tempevölgy 2012. februári számába küldött levelét. Külön köszönet, amiért e kis kitérő ellenére is eljuttattátok hozzám (hozzám is). Köszönet a postáért. (Lepipáltátok a „magyar királyit”). S ha már ilyen jól, hadd vegyem most én is igénybe a válaszadásnak ezt a királyi útját. Levélre levél. Levél, még ha recenzióra adott is. Illik válaszolni. Márpedig én tudom, mi az illem. Válaszoltam is Handó Péter barátunk levelére, tovább szöve-szövögetve a könyvismertetésében bábeli adományaimról megfogalmazottakat. Persze azt is tudom, olyan még nem volt, hogy egy recenzióra a könyv írója a nyilvánosság igényével válaszolt volna. Hacsak nem (régi parlamentáris formákra gondolva) személyes megtámadtatás címén. Most azonban szó sincs ilyesmiről – legföljebb a „személyes megdicsértetés” esetéről. Mégis hadd írjam tovább Handó Péter recenzióját magam is, azon egyszerű oknál fogva, hogy olvasása közben „komoly” gondolataim támadtak. Meg aztán hátha az is érdekes lehet a tisztelt olvasónak, vajon mi minden fordulhat meg egy íróember fejében a könyvéről írottak olvasása közben. Nem szokott ez publikus lenni. De talán éppen ez az érdekes benne. Hogy egy ablakon nemcsak kinézni, de belesni is lehet. Főleg, ha ezért van nyitva. Mondjad, kedves Mihály, félre tudnád fordítani ilyen esetben a fejedet?

Kedves Péter!

Vettem a Tempevölgynek átadott sóshartyáni üzenetedet. Köszönöm szépen, hogy gondoltál rám, s közben megszívelendő gondolatokat vetettél „papírra” irodalmunk közállapotairól is. Könyvem címével, a Bábeli adományokkal ellentétben e téren ugyancsak nagy a zürzavar. Mondhatnám: bábeli. Én is csak most veszem észre, hogy ennek a sötét utcájából igyekeztem kibotorkálni valami fény felé, s ez a botorkálás lett a könyv. Könnyebb ezt észrevenni, a lámpafényt, mint Rembrandt Éjjeli őrjázatán is. Talán még valami ilyenféle címet is lophattam volna. De majd a fiatalok, akik, mint lám, te is, átveszik a stafétabotot. Kíváncsi vagyok, ki veszi észre, hogy recenzióban már a levélformával ilyen „stílszerű” formát választottál magad is. (Magad uram, ha szolgálád nincsen – ez e műfaj lényege, a levél.) Ami pedig a válaszlevelek hiányát illeti, megnyugtathatlak, Péterkém, nem kell sokáig a kíváncsiságtól lyukas oldallal szaladgálnod. Hamarosan megtudhatod, miket is válaszolt Búzás Huba a leveleimre. Szondi Györgytől ugyanis ígéretet vettünk (Hubával) még a könyvbemutató napján, hogy kettőnk levelezésének válogatását hibátlanul, oda-vissza közölni fogja a Napút Káva Téka-füzetekben. Kifejezetten Handó Péter kedvéért. Már sajtó alá is rendeztük az anyagot, mindössze az a pár forint hiányzik, ami nélkül nehezen megy az ilyesmi. Várni kell. Reménykedni.

Ami pedig a mikesi utalás recenzióban fölvetett kérdését, a fiktív levél műfaji problémáját illeti, elfogadom megjegyzésed, hogy bábeli leveleim nem rodostóiak (!). Vagyis tényleg nem fiktív levelek. De csak félig (nem azok). Próbáld csak ki – írd ilyen ígérennyel misszilis leveleket, s meglátod, fiktív levelek lesznek nyomban. Valahogy szárnyára kapja őket az ihlet. Az anyag írói alakítást szenved. Egyszerre csak észreveszed, hogy készséges eszközök mondandód kifejezésére. Sőt mi több, azt is (észreveszed), hogy van mondandód. Mondandód támad. El is küldheted, az ezen már semmit nem tud változtatni. Ha néhány ilyet írsz, már gereblyézheted is őket össze.

Én így jártam. Nem akartam semmi ilyesmit – történt ez velem. Néha még a levelezőtárral is: tüzet fogott. (S dehogy is akartam már, hogy rájöttem e módi turpisságára, ellenállni neki.) Most is csak pár köszönőszót szerettem volna illedelmesen elrebegni, s lám, mi lett, mi lesz belőle. S még mindig jut eszembe valami. Deák

Laci látta először kötetemet, s ő is adta volna ki, az Orpheusz. Sajnos, Laci elment, Orpheusz ma már, ha van is, nem létezik. Legföljebb annyiban, amennyiben mi még vagyunk és működünk, akiket Laci gravitációs vonzása (a tömegvonzás, ez a mindmáig legrejtélyesebb, minden kutatásnak ellenálló erő) egymás közelébe rántott. Nem tudom, feltűnt-e valakinek is. Deák László, Kemsei István, Baán Tibor, Villányi László, Búzás Huba, Suhai Pál – és még nyilván lehetne vagy kellene folytatni a névsorolvasást. Fiatalabbak is talán említhetők lennének, de őket a kortapasztalat s a nemzedéki kényszer húz másfelé. S vannak apaképek és „mesterek” is persze, de ők (hogycsak egy [!] nevet említek: Parancs János és/vagy Kálnoky László) nyilvánvalóan más csillagkép. Ha magában nézed ez orpheuszi csoportozatot, akkor talán még közös nevezőt sem találsz. Ellenben ha más halmazokkal veted össze (mint mondjuk a nagyjából kortárs Elérhetetlen földével), minden hasonlóság ellenére is észre fogod venni a két csoport között megnyilvánuló különbözőséget. Búzás Huba adott a számba egészen más relációban egy ide kívánczó, eredetileg Weörestől kölcsönzött kifejezést: az orpheuszi jelleg megnevezését. Ennek kényszere, a realitással nem a felületen, hanem „a dolgok szubsztanciájában való találkozás” törekvése, a „valamiről” helyett a „valamit” mondás igyekezete jellemzi talán mindegyikük (mindegyikünk) versvilágát. Valamiféle belső egység képzete.

Ha megfigyeled, e levél is kezd ilyenné válni. Deák Laci nemsokára megjelenő szenzációs Naplójáról, melyet Kemsei Pista rendezett sajtó alá, szintén így, egy tömbből igyekeztem emlékművet faragni. Újabban kezd mániámmá válni ez – úgy fogalmazni, hogy ne törje meg a mondatok sorát egyetlen bekezdés se. Ezt tessék kipróbálni – a fecsegés és az aforizma vagy maxima házasságát (lehetőleg válás nélkül). Köszönöm Péter a velem való foglalkozást, az Isten jó művekkel fizessen érte, s fizessen a jó művekért is időtálló jó valutával a kiadó. Mint ahogy én most e barátságos szalutával: Pali

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

Tengerfüred – prózában

Tóth Gábor Ákos Édesvízi mediterrán (Kanadai magyar menni Balaton)

Nem Balatonfüreden, hanem egy „Balatonszépének” nevezett északi parti, ha úgy tetszik, a Balaton-felvidéken meglapuló falucskában játszódik ugyan Tóth Gábor Ákos varázslatos regénye, mégis minden sora, egész szellemisége mélyesen rokon Csontos János Tengerfüred című, 2011-es Quasimodo-különdíjas versének sorával: „...dajkált Tengerfüred, s magával ragadott, mint szépségben fuldokló édes örvény...” Madarász Imre e versről írott laudációjában olvashatunk a rég tudotról, de mindig újra és újra örömmel felfedeztettről: a Balaton vidékének mediterrán jellegéről. Tóth Gábor Ákos kanadai magyar hőse, T. G. Oaks jóval messzebb jut ennél a felismerésnél.

A Balaton versus Mediterraneum „csörtében” (főleg közte és provence-i gyökereivel kérkedő felesége között!) az ő életében, további sorsának formálásában egyértelműen a Balaton lesz a győztes. És nem egyedül a táj, a víztükör szépsége, a viharaival együtt is szelíd klíma hajlítja a morgó, vonakodva útra kelő muszaj örökös szívét a magyar tenger felé. Hanem a falu csodabogár lakói, elsősorban Rita mama, az a hol tündér, hol boszorkány öregasszony, aki ott ragadt – gondnokként – az Oaks úrra szállt, roskatagon is gyönyörű hegytetői házban és pusztuló szőlősbirtokon. Az, hogy a kertápoló cégével nyüglődő főszereplő egyáltalán rászánja magát ősei soha nem látott földje meglátogatására, ugyancsak egy idős szereplőnek, T. G. Parkinson-kóros apjának az érdeme, aki egy kanadai öregotthonban így emlékezik vissza a Balatonra: „– Hogy mi a fenét esznek a Balatonon most, azt nem tudom. De hogy mi volt a vonzereje régen, arról vannak emlékeim.”

Az olasz és dél-francia strandfürdők nyáron olyan forrók, hogy alig lehet kibírni. A Balaton környékének az egyhajlata szeszélyes, változékony, de sohasem volt kibírhatatlan. A két nyári hónapban alig akadt néhány olyan nap, hogy ne lehetett volna a tóban fürdeni. A déli part homokja olyan bársonyos és finom volt, hogy régen vonattal szállították külföldre, mesterséges fövények kialakításához. A nagyvárosi ember a nyugalmat kereste a Balaton partján, nem a ramazurit. Rossz utakon, de mindig virágok közt járta az ember a csendes hegyoldalakat. A kis pincék előtt nagy kövön vagy egy fatuskón megpihenhettél a legszebb balatoni panorámában gyönyörködve. Kinn kellett vacsorázni a diófa alatt, temérdek lepkét-bogarat kellett néha lesöpörni az asztalról, de rendkívül hangulatos volt az ilyen vacsora, s nem győztünk gyönyörködni abban a folyton változó, némán villódzó aranyhídban, amit a hold vert keresztül a csillogó tó tükrén.” Tóth Gábor Ákos, aki nagyon sokat foglalkozik műveiben az idős korról, az elmúlással, nagyon szép, vallomásos szavakat adott a kanadai magyar öregember szájába.

Ne gondoljuk azonban, hogy mélabús, orrlógatásra készítő könyvet veszünk a kezünkbe! A trilógiának tervezett regény minden sorából nyári verőfény módjára süt az életigenlés, az életöröm. Édestesvére ez az írás Máté Ferenc (mára sikeres borász!) Toszkána hegyei című munkájának, továbbá a megszámlálhatatlan, Peter Mayle, Frances Mayes és társaikféle „északi ember megújulása a mediterrán világban, kulináris kitérőkkel” típusú bestsellereknek. Csakhogy! Tóth Gábor Ákos tervezett trilógiájának első kötete a fenti sikerkönyváradatnál százszor inkább szerethető és befogadható, hiszen itt a gyógyító-megújító-újrakezdésre sarkalló táj a miénk. S ha valaki a szép szóakvarellek és humoros élethelyzetek mellett konyhaművészeti közzjátékokra is vágyik, kap abból is bőven: Sebastiantól, a gyerekorvosból szakácsá lett helybéli néger vendéglőstől a parti halászléfőző versenyig és Rita mama kiváló borsóleveséig számtalan gyomorsimogató epizód is van a könyvben. És persze, hogy az idill ne sikeredjen túl édesre, előlépnek a helyi gonoszok is: az ügyvéd, a furmányos ingatlanos és a konkurens borász, akinek régóta fáj a foga a nem eladó birtokra, szabadon Mikszáth után. Sőt, szerzőnknek még arra is marad ideje-figyelme, hogy a nyáridőben különösen fontos honi itóka, a fröccs fajtáit felidézze a mára ez ügyben már jobbára képzetlen nagydíjű közönség számára. Reméljük, hogy ez a könyv, s elkövetkezendő folytatásai sokak derűt és reményt sugárzó olvasmányai lesznek a Balaton partján, s azon is túl. Rosszkedvünk annyi telén és nyarán szükségünk van ilyen, nem bugyuta, hanem elmélyült és maradandó jókedvet adó írásokra.

(XXI. Század Kiadó, Budapest, 2012)

Egy érzékeny utazó

Schäffer Erzsébet: A szőlővirág illata

Most, tizedik kötetét kézbe véve már bátran kimondhatjuk, Schäffer Erzsébet „érzékeny utazó a javából”, s minden kétséget kizáróan egyenes ági lelki rokona nagynevű angol kollégájának, a Sentimental Journey Békés Pál által is parafrázelt szerzőjének, Laurence Sterne-nek, akit már Kazinczy is olyan boldogan ültetgetett át magyarra. De Schäffer minden sorában, minden megnyilvánulásában a miénk, már legújabb könyve Lázár Ervintől vett mottójában is: „már nem tudom, hogy akartam befejezni a mondatot. Csak azt tudom, meg akartam magyarázni, hogy az »itthon« számomra mennyire fontos, akkor is, ha dül a bunkóság, ha rettegni kell a szomszédoktól, ha minduntalan becsapnak, ha szeméthegek között kell az erdön sétálni, ha kutyaszarokat kerülgetni az utcán, akkor is ide tartozom, itt tudok csak élni, megengedem: azért, mert máshol sokkal rosszabb lenne számomra, akkor is, ha látszólag »jobb« lenne. Ezért aztán a hazaszeretet önzés, önvédelem. Lázár Ervin, Napló, 2001. június 30.”

Lázár Ervin szemérmes-kritikus „honfiúsága” Schäffer Erzsébet írásaiban nőiessé és finommá, ha úgy tetszik, „honleányivá” szelidül, anélkül, hogy egy percire is finomkodóvá és széplelkűsködővé válna. Vallomásos mélységű novelláinak, tünődéseinek, valóságos és belső utazásainak éppen az ad hitelességet és távlatot, hogy nem csupán a szépet, a tündérit, a szivárványosat mutatja meg, hanem olykor az akvarellszerűen, néhány ecsetvonással ábrázolt sorsok pokolbugyormélységeit is. Remek ellenpontozó érzékre vallanak a gyűjteményben megjelenő ikerírások, ezek sorában talán a legemlékezetesebb a Virágot lépő kislány bicebóca lépteivel a városi aszfaltot is nyári mezővé varázsoló kis főszereplője és az Apaa, gondolj valamiit aprócska diktátora, aki alaposan feldúlja a vele egy kupéban utazók életét.

Bár e kisprózai írások természetesen nem célirányosan balatoni válogatásnak készültek, a TÓ, teljes, nagybetűs varázsával ott csillog e könyv öt darabjában is, méghozzá a schäfferi őszinteségnek megfelelően nem kizárólag idilli arcát mutatva. A Nők a vízben három edzett, katonás, ha kell, erőszakos balatoni nagymama pillanatképe. Az Advent a vonaton egy, több tóparti megállót „áttangózó”, furcsa pár kettős portréja, a Szőlővirág illata egy, a Balaton fölött megújult préház (és lakóinak-építőinek) története. A Kánikula már markánsabb tavi történet: egy csónakkölcsönző szerelmi drámájának sűrítettségében is izzó és tragikus históriája. E magyar tengeri elbeszélések sorában a legszebb, a Sarkcsillag egy régi-régi Bertha Bulcsu-novella és a belőle készült film, a Harlekin és szerelmese világát idézi. Aligha véletlen, hogy ennek az írásnak néhány sora lett a kötet fülszövege: „Nem tudtam betelni a hajóval, a vízzel, a szemüveges fiú gondoskodásával. Akkor voltam először vitorlásan, s először férfi közelében. Megcsapott valami a titokból, ami egy nőt és egy férfit összefűz, ami megremegteti a levegőt körülöttük, legyenek bárhol. Nem tudtam én semmit, ahogy most sem tudok sokkal többet. Vágy ez? Kérés? Test és lélek kívánsága? Kihajoltunk a víz fölé, aztán hanyatt feküdtünk, néztük a csillagokat. A karját a fejem alá csúsztat-ta. Beleremegtem. Nem mertem beszélni, csak odasúgtam: – Miért Sarkcsillag a hajó neve?”

Végül, de nem utolsósorban, ha már eljutottunk Sterne-től Bertha Bulcsuig, ne feledkezzünk meg hálátlanul a könyv „krudyanus” pillanatairól sem, amikor ételek, illatok, ízek közvetítenek emberi érzéseket, élethelyzeteket, mesteri pontossággal és felejthetetlenül. Mindegy, milyen konyhai műremekről is essék szó, hókifliről, madártejről vagy éppen újévköszöntő lencselevesről és kókuszkokcáról. A lényeg az a szeretet, az az odafigyelés, az az önzetlen önátadás, amellyel ezek az ínycségek hadat üzennek a közönynek, az igénytelenségnek, az ízeletről való lemondásnak, az élet ízeiről való lemondásnak. Egyszóval mindannak, ami riasztó jelekkel és jelenetekkel, baljós történésekkel teli létünket mégis olyan széppé és reménytelivé tudja varázsolni olykor. Köszönet a szerzőnek, hogy e varázslatok erejére figyelmeztet, emlékeztet, egy minden értelemben „elfastfoodosodó”, inkább szeméttel, mint pipacsokkal és árvalányhajjal, inkább szitokszavakkal és ármánnyal teli, mint a Tiszántúl szívében Ady szavaival imádkozó világban.

(*Nők Lapja Műhely, 2011, 231 oldal, 2500 Ft*)

Konyhai mikrotörténelem

Wesselényi Kata: Gazdasszonynak szükséges könyv

Az Attraktor Kiadó és a sokoldalú irodalom- és művelődéstörténész, a régi korok nőirodalmának, női kultúrájának ismerője, továbbá sci-fi író és nem utolsósorban világbajnoki vaddisznópástétom-készítő, S. Sárdi Margit jóvoltából már az *Intra Hungariam* (A régi magyar élet elfeledett dokumentumai) című sorozat harmadik kötetét vehetjük kézbe. Két, valamelyest hasonló tematikájú, de csak a halakra összpontosító, így részben balatoni érdekeltségű kiadvány után. A sajtó alá rendező és szöveggyongozó méltán elhíresült ELTE-s „régimagyaros” szemináriumain nagyon komolyan vette a „mikrotörténelem”, s azon belül a kulináris történelem jeles étkeit – magam is vendég voltam egyik nyilvános jelenésükön, ahol megkóstolhattuk a tanárnő és diákjai izletes szeminariumi dolgozatait. E könyv bizonyos receptjeinek is hasonló bemutatója volt, épp a kiadvány megjelenésének idején, az Evangélikus Múzeumban, a múzeumok éjszakáján. Nem kell ahhoz főhivatású haspóknak lenni, hogy a régi korok étkeinek, házi készítésű italainak-gyógyfőzeteinek fontosságát felismerjük.

E – látszólag jelentéktelen – mozzanatok felidézése nélkül a mégoly nagy sodrású történelmi események, korszakok megismerése is lehetetlen, olyan, mint egy kopár, díszletek nélküli „szegény színház”. Hálások lehetünk tehát mindazoknak a játékosan komoly tudósoknak, akik erre a bedíszletezésre időről időre vállalkoznak. S. Sárdi Margit utószavában ezt olvashatjuk a receptek összegyűjtőjéről és társairól: „Közkeletű tévedés, hogy a régi korok asszonyainak tevékenysége csupán a gyermekek nevelésére, a konyhai munkákra és a templomba járásra korlátozódott. Ez így lehetett talán a 19. századi polgári családban (lásd a német *Kinder, Küche, Kirche* mondást! – P. É.); de biztosan nem így volt más korokban és más társadalmi rétegekben.

A parasztasszony mindig részt vett a mezei munkákban; a nemesasszony feladatai pedig jóval sokrétűbbek voltak a gazdaságban való részvételnél. A nemesasszonyra, főleg a főrangú hölgyre sok és fontos feladat hárult. Míg a családfő diplomatáskodott, katonáskodott, hivatali és jogi ügyeket intézett, ő rendezte a család, a gazdaság ügyeit, eközben intézkedett növénygyűjtésről, eszközbeszerzésről, konyháról és kamráról. A család irányítása műveltséget, pszichológiai ismereteket igényelt, a főúri háztartás vezetése ma már alig átlátható mennyiségű munkaszervezési, logisztikai, gazdasági-kereskedelmi, konyhatechnikai ismeretet.” Vagyis, mindazt, amiben a Wesselényi Katánál közismertebb két, ugyancsak református nagyasszony, Lorántffy Zsuzsanna és Árva Bethlen Kata sokak hasznára-örömeire jeleskedett. Rájuk is jellemző a „konyhatündéri” mellett a családi gyógyítói szerep is. A náluknál egy, illetve két akkori generációval ifjabb Wesselényi Kata (1735–1788), a nagyenyedi kollégium egyik patronája – fennmaradt könyvecskéje tanúsága szerint – mindkét szerepkörben kiváló volt. Érdekes módon, a korszak húsközpontú, „köszvényig zabálom magam” szokásaihoz képest rendhagyó gyűjteménye vajmi kevés húsételt, annál több édesség, lekvár, likőr és szörp receptjét tartalmazza.

Könnyen el tudnám képzelni e recipék jóízű füredi bemutatóját-kóstolóját, akár a Vaszary-, akár a Jókai-világban. Kedvcsinálónak álljon itt az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött kéziratból közkinccsé varázsolt könyvecske egyik hűsítő receptje, amely jól jöhet a füredi rendezvények forgatagában: „Hűvesítő italok csinálásának módja. Egynehány citromot meg kell vékonyan hámozni, azt a vékony sárga haját tiszta vízben kell valami nagy cserép vagy egyéb tálba hányni, és forgatni és keverni kell benne, hogy a citrom hajának szaga járja meg a vizet, és azután a vízből ki kell a citrom haját hánni, és a citromnak a levét belé kell facsarni, és meddig savanyú leszen, azmint tetszik az embernek, hogy kicsodás savanyó légyen, azután nádmézet jól meg kell törni, jól meg kell szitálni, és belé kell tenni annyi nádmézet, amicsoda édessé akarja az ember csinálni. Jól össze kell keverni, tiszta szitán meg kell szűrni, ez az limonáda. Notandum: négy citrom elég egy pint vízhez vagy egy pint limonádához.” És egy saját megjegyzés: nádméz helyett kiválóan alkalmas a nádcukor is! Ez a limonádé minden bizonnyal jóval erősebb, mint mai, csak a citrom levéből készült utóda, s meglátszik, hogy egy olyan korban készült, amikor a citrom ritka és becses csemegének számított. Kellemes tallóztatást e jóízű leírások között, a Tempevölgyben, s azon is túl!

(Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2012)

MESEBELI FIGURÁK A KISVÁROS PEREMÉN

Sárfi N. Adrienn: Bolond lélek

Kisregény, novellafüzér vagy különálló darabok? – kérdezhetné az olvasó a balatonfüredi író, Sárfi N. Adrienn második könyvének, a Bolond lélek címűnek a lapozgatásakor. A válasz az első pillanatban ambivalens: ez is, az is, meg amaz is. De ha végigolvassuk, nincs kétségünk a műfajt illetően: kisregényt tartunk a kezünkben, amely harmincegy fejezetből áll, és az utolsó kereké teszi a szereplők életét és a cselekményt. A visszautalások, az időben és a térben tett ugrások is a kisregény mellett szólnak.

Az író első kötete 2009-ben A kő reszketett címmel jelent meg. Ebben csupa rövid, egyperces és ötperces írásokat találtunk, amelyeket korábban lapok és folyóiratok közöltek. Úgy tűnt, formai hajlama tartós lesz, ebben a laza kötöttségben érzi jól magát, elsajátítva a tömör, lényegre törő közlés és leírás fogásait, műhelytitkait, és eszében sincs, hogy átfogóbb, terjedelmesebb, szerkezetileg összetettebb művet írjon. A Bolond lélek így aztán meglepetés, és nem is akármilyen. Sárfi N. Adriennek pazar a szókincse, plasztikusak a leírásai, és mindemellett ihletetten és bravúrosan ábrázol. Kitalált magának egy kisvárost – a mikor és a hol elhanyagolható –, amely így a világ bármely pontján lehetne. Ide helyezi, itt mozgatja szereplőit, akik persze „egyetemesekek” abban az értelemben, hogy sorsuk, életformájuk hasonló a földgolyó más részein élőkéhez. A társadalomban elfoglalt helyük nem különböző, csak eltérőek a körülmények és a viszonyulási feltételek.

A kisregény „hősei” hajléktalanok, nincstelenek, az ismeretlen kisváros peremén, az erdőben laknak egy bádokyalybában. Olykor meleg ételt is esznek, bográcsban főzik a soványka, krumpliból és hagymából készült levest, amelyet tejföllel és liszttel habarnak be. Nekik ez fenséges eledel. Kétkerekű taligájukkal többnyire a városban portyáznak; a sétány, a park, a kockaházakkal zsúfolt lakótelep és a főtér a barokk templommal ideális vadászterep a guberáláshoz és a szemlélődéshez. S persze ott van még a kocsmá, a Szomjas Szivacs is az élénk papagájjal. A négy kulcsszereplő törzsvendég itt, Zsuzsa néni, a pultos, aki börtönben csücsülő bivalyerős férje szabadulását várja epekedve, megtűri őket, sőt, kedveli a „fiúkat”, akik pénztelenségükben csupán egy-egy fröcsösöt isznak, és órákon át – kapaszkodjunk meg! – römiznek.

De kik is ezek a rokonszenves fiúk, akiknek fenomenális nevet adott a szerző? Négyen vannak, de időnként hozzájuk csapódik még két haver. Itt van a „vékony, langaléta” Csirke Rudi, az „álmatag képű, dadogós” Rozsdás Pityu, a „sánta” Jó Bandi, aki ráadásul diszlexiás is; a sort a „bozontos fejű” Susulyka zárja. Ő nem akar ki. Ahogy haladtam a történetben, Susulyka nemét illetően elbizonytalanodtam, a becézős kicsinyítő képző miatt először vézna lánynak hittem, úgy tizennyolc-húsz évesnek, aki a bandához verődött, és automatikusan főnök lett. Mert egy percig sem kételkedhetünk abban, hogy ő irányítja a társait, szava döntő, meghatározó. Alakja, karaktere aztán lépcsőzetesen kirajzolódik. Susulyka polgári neve Sulyok Karcsi, ötven felé jár, már őszül a szakálla. Valamikor jómódban élt, elit gimnáziumba járt, repülőszerencsétlenségben meghalt szülei diplomaták voltak. Az elegáns házat, amit örökölt, az ingatlanmaffia szélhámosai lenyúlták az orra előtt. Ekkor választotta a társadalom kívüli létformát.

„...úgy döntött, hogy így akar élni, mint ahogy most él velük, mert a végtelen lehetőségek közül kíváncsisága önkényesen most ezt, a társadalmon kívüli létformát választotta. Nem hitték volna róla, hogy azzal a tudattal teszi, hogy később, sok-sok új tapasztalattal visszatérjen innen a jólétbe... ő egy 'átutazó' – ahogy magyarázta saját magának –, aki ideiglenesen itt terem és ott terem, hullámszik egyik életformából a másikba...”

Persze a regény végén minden jóra fordul, a látszólag megalkuvó Susulykát saját erkélyén cirógatja a napsugár. Az epizódokban többször visszatér a múlt, amikor még tehetett, más-más nővel beutazta a világot, eljutott Afrikába és Indiába; nyelveket beszél, tud angolul, spanyolul és arabul. Idő kérdése csupán, hogy mikor rugaszkodik neki újra a nagyvilágnak.

Az utazások leírásában Sárfi N. Adrienn saját élményeire támaszkodik, ugyanis megszállott hátizsákos „kalandor”, csakúgy, mint Susulyka volt fiatalkorában. Ezekben a szakaszokban hiteles képek vetülnek elénk. A nyomorék indiai koldusgyerek megörökítése írói remeklés, s ebből jó pár akad a könyvben. A két kívülálló barát (a „koszlott ruhás, hosszú, fonott hajú, alacsony figura”), a Csakrakirály és a Szomjas Szivacsban bambán görnyedő és darvadozó Szúnyog Csabi portréja is ezek közé tartozik.

Susulykáké közösségében rend és béke uralkodik, egymásra utaltságuk megkérdőjelezhetetlen. Ez a négy férfi – a legfiatalabb huszonkettő-huszonhárom éves – nem szokványos figura. Nyáron naponta mosakodnak a patakban, más évszakokban hetente két-három alkalommal. Munkamegosztásban kotorásznak a konténerekben, a kukákban és a szemétkupacokban. Külön-külön ember felel a ruhanemükéért, az elektromos cuccokéért, az újságokéért és dobozokéért, az ételért és a könyvekért. Susulyka képviseli a kultúrát. Ők négyen nem marakodnak, nem erőszakoskodnak egymással, tisztán tartják a környezetüket, nem káromkodnak mindenáron, akkor is némileg visszafogják magukat, legfeljebb egy-egy női vagy férfi intim testrész neve hagyja el indulatosan a szájukat, utálatukat és nemtetszésüket pedig köpködéssel fejezik ki. Nem szívatják egymást csipőből, csak a hecc kedvéért nem tolnak ki egymással, bár néha hatalmasakat röhögnek, különösen akkor, amikor egyikőjük feneke télen odafagy a véceülökéhez.

Susulyka, Csirke Rudi, Jó Bandi és Rozsda Pityu nem bűnöző lelkületű csavargók, nem koszos, részeges disznók, nem antiszociálisak, inkább lecsúszott csávók, például Jó Bandi a válása miatt került lejtőre. Házasságuk krónikája, majd csődje szinte meszeszerűen jelenik meg a regényben. Valamikor állásuk volt, szabómesterként, vízóra-leolvasóként, betanított raktári munkásként rendszeresen dolgoztak, de kisiklott az életük. Jó Bandiról írja a szerző: „elégedetten, szorongás nélkül élte a csövesség mindennapjait.” Susulyka önmaga sorsát intellektuálisabban elemzi: „Sosem jutott eszébe, hogy ő több vagy jobb, mint mások, vagy hogy a szegényeknek hozzá képest rossz lehet az életük, csak az egyenlőségen belüli változatosságot látta, s ez gyönyörködtette.” Bolyongásaikon figyelik a „normális” embereket, irigyek rájuk, csodálják őket. Nem kötnek bele senkibe, nem randalíroznak, igaz, az élethű játék babát tologató kapafogú, ormóttan testű nőn jókat szórakoznak. Őrült – ragasztják rá a bélyeget.

Az epizódok között nincsenek kimódolt strukturális átkötések, spontán sorakoznak előttünk, mégis egységet alkotnak. Nincsenek aránytalanságok sem, végig feszes ívű a cselekmény. Sárfi N. Adrienn nem törekszik direkte naturalisztikus ábrázolásra, ezért néha úgy érzem, hogy idealizálja, valószerűtlenné formálja Susulykáké életét. Már-már extrém ez a világ, más, mint általában a hajléktalanoké, a deviáns alakoké. Valójában nem a társadalom önkéntes kitaláltjai, kirekesztettjei ők, inkább elvarázsolt lelkek, akik átmenetileg a város szélén élnek, elviselhető körülmények között, nem szenvednek végzetesen a nélkülözésektől, ez az átmeneti állapot nem emészti fel kedvüket, nem marja, nem rágja szét testüket, lelküket. Nem a purgatóriumban sýnylődnak, őrlődnek. „Hát, Isten az nézelődik. És időnként mesél valamit a lelkeknek... De azok feledékenyek!” – mondja rezignáltan Csakrakirály, amikor ellátogat a tanyára. Ő aztán ki is lép a körből, más dimenzióba és halmazállapotba kerül.

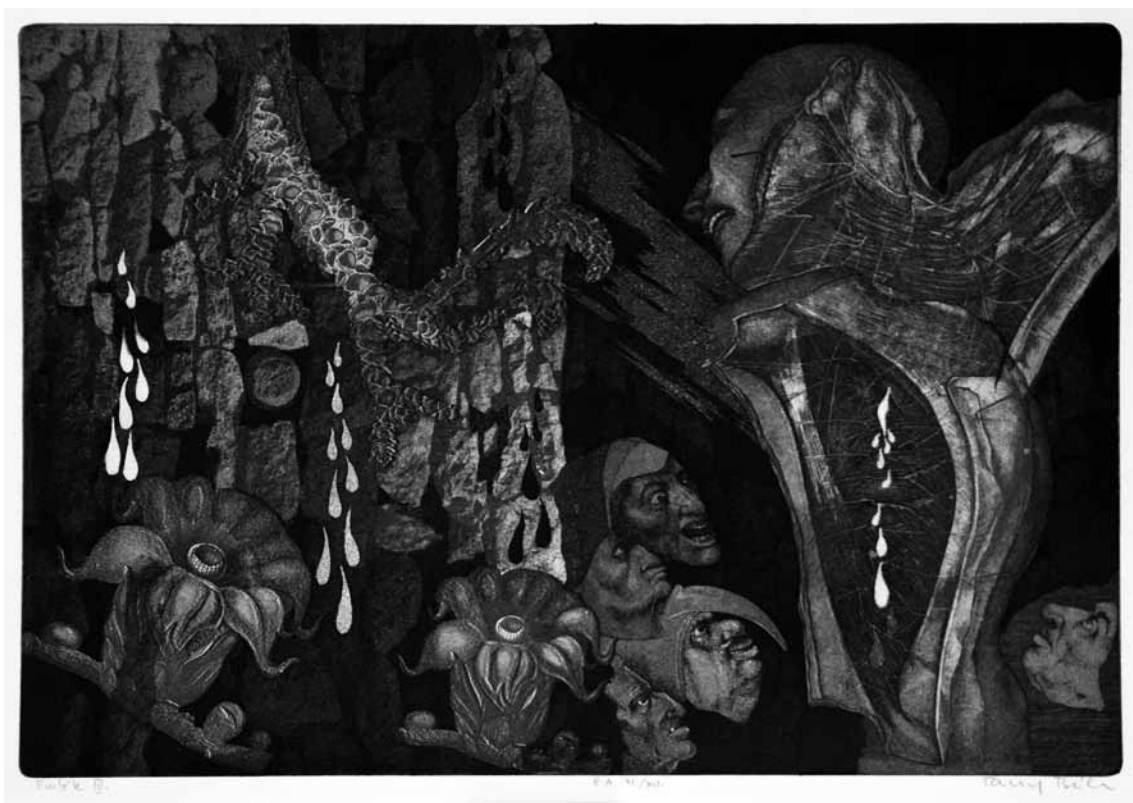
Sárfi N. nagy-nagy empátiával megteremtett alakjai nem szánnivaló földi lények, megbotlottak, elestek, de nem váltak nihilistává, nem tartják fel tehetetlenül és megadóan a kezüket, igyekeznek talpra állni, átszakítani a korlátokat. Nem egyforma vehemenciával persze, és esélyeik sem egyenlők. Susulyka mellé, akibe minduntalan visszatér derűs felismerése, miszerint „bárki élete lehetne az övé is”, a jog igazsága szegődik, Csirke Rudi életét pedig az akaraterő, a szerencse és mások jóindulata változtatja meg egyik napról a másikra. Garzonlakást bérel, és rátalál egy intelligens lányra. Megjósolható, hogy megbecsült képkeretező lesz belőle. Két embernek tehát egyesbe jött az élete, talán túlságosan is gyors, kapkodóan összefoglaló ez a metamorfózis, de előre borítékolható volt. Jó Bandi és Rozsdás Pityu – anélkül, hogy lázadnának, hőzöngének – még egy ideig nyilván hajléktalanok maradnak, hiszen a sors nem mindenkihez egyformán kegyes. Az ő hajnaluk késik. Addig talán koboldokká változnak az erdőben – Sárfi N. Adrienn felrázó, már-már szürrealisztikus történetében.

A Bolond lélek az idei ünnepi könyvhét egyik markáns műve. Olyan mikroközösséget ábrázol, amelynek szélesebb, tágabb körű világát csak az árnyoldalairól ismerjük. Tagjaitól idegenkedünk, kikerüljük őket, mintha leprások lennének, pusztá látványuk megvetést indukál bennünk. Olykor persze teljesen érthetően. A kisregény azonban megkísérli eloszlatni megcsontosodott előítéleteinket, miközben nem menti fel hibáik és tévedéseikről

a szereplőket, de bölcsen rávezeti az olvasót arra, hogy nem árt időnként elfogulatlanul megérteni és megítélni mások életét. A művelt és sokat tapasztalt Susulyka filozófiai érvelései emellett szólnak, persze az ő aspektusából. A Bolond lélek mindezek ellenére nem fejlődésregény, nem morális paradigma, még csak nem is szimbolikus megtisztulási folyamat vagy kierőszakolt, a csoportra tukmált katarzis. Ha ezekre fókuszálna, taszítaná, félre vezetné az olvasót. A kisregény „próza költemény” a megfoghatatlan, de elérhető belső szabadság értékéről, amely csak választásaink és döntéseink által nyeri el értelmét.

Sulyok Karcsi, Rozsdás Pityu, Jó Bandi és Csirke Rudi a 21. század létező, eleven mesefigurái. Itt araszolgatnak, lélegeznek, tengődnek közöttünk, találkozhatunk velük. S bármelyikük élete lehetne a miénk is.

(Hungarovox Kiadó, 2012)

Emlék IV./részlet

TEMPEVÖLGY

KULTÚRA, MŰVÉSZET, TUDOMÁNY

Kiadja:

a Balatonfüred Városért Közalapítvány

Felelős kiadó:

Molnár Judit, az alapítvány elnöke
Balatonfüred, Szent István tér 1.

Szerkesztőség:

Balatonfüred, Szent István tér 1.
telefon: (87) 581-237
e-mail: tempevolgy@balatonfured.com
Internetes megjelenés: www.balatonfured.hu

Készült:

a Prospektus Nyomda műhelyében, Veszprém, Tartu u. 6.

Támogatók:

Balatonfüred Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Praznovszky Mihály
praznovszky.mihaly@upcmail.hu

Főmunkatársak:

Kocsis Zoltán (Budapest)
Szőcs Géza (Kolozsvár)
Tomaso Kemény (Milánó)

Szerkesztők:

Filep Sándor (Balatonalmádi)
Hudi József (Pápa)
Szálinger Balázs (Budapest)

Olvasószerkesztő:

Erdőháti Károly

Szerkesztőségi munkatárs:

Bagyinszkyné Hunyadi Katalin

Szerkesztőbizottság:

Balogh Miklós (Budapest), Budai Katalin (Budapest)
Rácz Péter (Balatonfüred), Kovács András (Balatonfüred)

Szerkesztőbizottsági titkár:

Cserép László (Balatonfüred)

Lapterv és tördelés:

Nautilus Multimédia

Megjelenik évente négyszer

Egy szám ára: 600 Ft

Megvásárolható: Balatonfüreden a városi könyvtárban, a Vaszary-villában, Veszprémben a Belvárosi Üzletházban,
Budapesten a Petőfi Irodalmi Múzeumban,
valamint megrendelhető az alapítványnál postai úton, postaköltséggel

163/985/1/2008

HU ISSN 1789-9265